

ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“



ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

---

# ЛИНГВИСТИЧНИ ДИСКУРСИ

---

*Юбилеен сборник в чест  
на 70-годишнината  
на проф. д.ф.н. Стефана Димитрова*

---

**НАУЧНИ ТРУДОВЕ**  
*том 43, кн. 1, сб. А, 2005*  
**Филология**

ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ  
„ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“

НАУЧНИ  
ТРУДОВЕ

ТОМ 43, кн. 1, сб. А, 2005

*Филология*

университетско издателство  
Паисий Хилендарски

**PLOVDIV UNIVERSITY „PAISII HILENDARSKI“ – BULGARIA  
SCIENTIFIC PAPERS – PHYLOLOGY  
VOL. 43, BOOK 1, PART A, 2005**

**Редакционна колегия:**

доц. д-р Жоржета Чолакова – отговорен редактор  
проф. дфн Диана Иванова  
доц. д-р Любка Липчева  
доц.д-р Иван Русков  
доц. д-р Красимира Чакърова  
доц. д-р Елена Гетова  
доц. д-р Пеньо Пенев  
гл. ас. д-р Юлиана Чакърова

**ISSN 0861–0029**





## СЪДЪРЖАНИЕ

ЧЕСТИТ ЮБИЛЕЙ! СТЕФАНА ДИМИТРОВА НА 70 ГОДИНИ..... 7 <i>Стефка Георгиева</i>	7
ПУБЛИКАЦИИ НА ПРОФ. Д.Ф.Н. СТЕФАНА ДИМИТРОВА..... 11	11
БЪЛГАРСКАТА СЛАВИСТИКА В ПЕРИОДА МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ..... 29 <i>Иван Куцаров</i>	29
КОМУНИКАТИВНИ СТРАТЕГИИ В ПЕЧАТА ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО..... 53 <i>Диана Иванова</i>	53
ВЫЗОВЫ ТЕРМИНОЛОГИИ: ТЕКСТ И ДИСКУРС В ЗАРУБЕЖНОЙ И БОЛГАРСКОЙ НАУКЕ ..... 59 <i>Юлиана Чакърова</i>	59
О ВАРИАНТНОСТИ ТЕРМИНОВ..... 71 <i>Иванка Я. Атанасова</i>	71
ОТНОВО КЪМ ЛЕКСИКАЛНАТА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ПЛОВДИВСКИЯ ПРЕПИС НА КЛИМЕНТОВОТО ПРОСТРАННО ЖИТИЕ..... 83 <i>Христина Тончева</i>	83
СВИЩОВСКИЯТ ДАМАСКИН – ЦЕНЕН ЕЗИКОВ ИЗВОР ЗА СТАРИННОТО ИЗТОЧНОБЪЛГАРСКО О-НАРЕЧИЕ ..... 97 <i>Пеньо Ст. Пенев</i>	97
ЛЕКСИКАЛНИТЕ ВАРИАНТИ И КНИЖОВНАТА НОРМА В ЕЗИКА НА ВЪЗРОЖДЕНСКАТА КНИЖНИНА ПРЕЗ ВТОРАТА ПОЛОВИНА НА XVIII ВЕК (ВЪРХУ МАТЕРИАЛ ОТ ИСТОРИОГРАФИЯТА НА ЙЕРОСХИМОНАХ СПИРИДОН „ИСТОРИЯ ВО КРАТЦЕ О БОЛГАРСКОМ НАРОДЕ СЛАВЕНСКОМ“ ОТ 1792 Г.)..... 101 <i>Атанаска С. Тошева</i>	101
ФАМИЛНИТЕ ИМЕНА НА БЪЛГАРИТЕ, СВЪРЗАНИ СЪС ЗЕМЕДЕЛИЕТО И ЖИВОТНОВЪДСТВОТО..... 109 <i>Борян Янев, Иван Чобанов</i>	109
WÖRTER AUS DEM SUPERMARKT – DAS PHÄNOMEN DER PRODUKTNAMEN..... 119 <i>Ivanka Taneva</i>	119

К ВОПРОСУ О ФРАЗЕОЛОГИЗМАХ, СВЯЗАННЫХ С ПОВЕДЕНИЕМ ЧЕЛОВЕКА .....	123
<i>Стефка Георгиева, Василики Назаретян</i>	
IL MONDO NELLO SPECCHIO DEI SICILIANI КУЛТУРНО ОГЛЕДАЛО: Народната мъдрост на Сицилия Пословици и поговорки, свързани с отношенията личност – общност.....	131
<i>Наталия Христова</i>	
МЕСТО ПРОЦЕССА АНАЛОГИИ В СИСТЕМЕ РУССКОГО ЯЗЫКА .....	137
<i>Спаска Злачева – Кондрашова</i>	
КЪМ ВЪПРОСА ЗА МОРФОЛОГИЧНАТА ХАРАКТЕРИСТИКА НА СИНТЕТИЧНИТЕ ИМПЕРАТИВНИ ФОРМИ В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК.....	141
<i>Красимира Чакърова</i>	
ЗА ТАКА НАРЕЧЕНИЯ „ИМПЕРСОНАЛЕН ПАСИВ“ .....	149
<i>Здравко Минчев</i>	
БОЛГАРСКОЕ И РУССКОЕ ЛИ В СВЕТЕ ЗАКОНА ВАККЕРНАГЕЛЯ.....	165
<i>Елена Ю. Иванова</i>	
СЕМАНТИЧНАТА РОЛЯ АГЕНС ПРИ ГЛАГОЛИ ЗА ДВИЖЕНИЕ.....	173
<i>Петя Несторова</i>	
КОГНИТИВНО-ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ СЕМИОЗИСА.....	185
<i>Н.Ф. Алефиренко</i>	
КОНЦЕПТ «ДОМ» В РУССКОМ И БОЛГАРСКОМ ЯЗЫКАХ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ЛИНГВОКУЛТУРОЛОГИИ И ТЕОРИИ ПЕРЕВОДА.....	193
<i>Владимир Манчев</i>	
CLASSES SYNTAXIQUES DES ÉQUIVALENCES DE PATTERNS. PRINCIPES ET RÈGLES DE MODÉLISATION .....	199
<i>Roussi Nikolov, Malina Ditchéva</i>	
УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКА СИСТЕМА ПО РУСКИ ЕЗИК „ДРУЗЬЯ“. ИДЕИ И ПОДХОДИ .....	209
<i>Катя Ганева</i>	

## ЧЕСТИТ ЮБИЛЕЙ! СТЕФАНА ДИМИТРОВА НА 70 ГОДИНИ

Името на професор Стефана Димитрова е известно както в България, така и в чужбина. Нейните трудове не се залежават по рафтовете, те са учили и възхищавали много поколения лингвисти. Тя е талантлив учен и педагог, ярка личност, човек с огромен духовен заряд и ерудиция, истински интелгент!

Стефана Димитрова има щастлива съдба. Дъщеря е на писателя Петър Димитров-Рудар и на преводачката от руски език Божана Димитрова – хора добри и благородни. Ученичка е на известния лингвист В.Звегинцев – прочут със задълбочените си и смели филологически изследвания, със своята честност и борбеност в науката. Той е нейният Бог и духовен баща!

Родена е на 13.08.1935 г. в гр. Сливен. Завършила е руска гимназия в София през 1953 г. със златен медал. Висшето си образование получава през 1958 г. в Московския университет „М.В. Ломоносов“. Следва паралелно в двата отдела на Филологическия факултет – литературния (под научното ръководство на Н.И. Либан и У.Р. Фохт) и езиковедския (под научното ръководство на В.И. Звегинцев). Редовната ѝ аспирантура минава под научното ръководство на проф. В.И. Звегинцев. През 1967 г. защитава в Московския университет кандидатска дисертация на тема „Аспекти и гипотезы Сепира-Уорфа“, а през 1980 г. в София – докторска дисертация на тема „Пресупозиции дискурса“. От ноември 1958 г. до март 1986 г. работи като преподавател по руски език във Висшия Лесотехнически институт, където повече от 20 години е ръководител на катедрата по чужди езици. От 1974 г. до 1986 г. вкл. работи по съвместителство във ВПИ – Шумен като ръководител на катедра „Руски език“ във Филологическия факултет. Там чете лекции по руска лексикология и морфология, семантика и теория на подтекста, по история на руското езикознание. От март 1986 г. работи в Института за български език при БАН, където е ръководител на Секцията по общо, приложно и славянско езикознание. От 1988 г. работи като съвместител в Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, където чете лекции по руска лексикология, морфология, теория на езиковите изключения, актуални проблеми на лингвистиката и др. От 1972 г. е доцент, а от 1983 г. – професор. През учебната 1983/84 г. е гост професор в Лодзинския университет – Полша. Чела е лекции в различни градове на Полша, Унгария, Чехословакия, Германия, Русия, САЩ. Била е лектор по български език в гр. Гьотинген (Германия).

Ст. Димитрова е известна сред научните кръгове у нас и чужбина с оригиналните си и задълбочени изследвания в различни области на филологията.



Член е на СНРБ, МАПРЯЛ, Европейското лингвистично дружество, на Американското лингвистично дружество. Владее руски, немски, френски, английски и полски език. Участвала е с доклади в редица международни конгреси и симпозиуми, в това число в Световния конгрес на лингвистите в Берлин (1987 г.), в славистичните конгреси, в конгресите на МАПРЯЛ, в лингвистичните конгреси, в срещите на Европейското лингвистично дружество и в Българо-американския симпозиум в Питсбърг (1994 г.) и др.

Научноизследователската дейност на Ст. Димитрова е богата по обем и тематичен обхват. Още от студентските си години тя се занимава предимно с литературознание и изкуствознание. В резултат на тези ѝ занимания се появяват над 50 литературоведски статии и есета, а така също монографиите „Писател-разночинец Н.Г. Помяловский и его герои“ и „Квантитативните и структурални методи в изкуствознанието“. В тези изследвания е застъпена и езиковедска проблематика, отразяваща интереса на авторката към стилистиката и към въпроса за езиковите регистри, към който тя се връща отново нееднократно и в периода, когато вече работи само в областта на езикознанието. Насочването само към езиковедска тематика е свързано с активната редакторска дейност на Ст. Димитрова. В течение на 13 год. тя е зам. гл.-редактор на списание „Българска русистика“ и води лингвистичния отдел на списанието; член е на езиковедската комисия към изд-во „Наука и изкуство“, член е на редколегиата на списанията „Съпоставително езикознание“ и „Чуждоезиково обучение“, а така също на международното списание „Stylistyka“, което се издава в Полша. Член е на комисията на учебниците и учебните пособия на МАПРЯЛ и е координатор от българска страна в международния проект, озаглавен „Състоянието на славянските езици в периода от 1945 до 1995 г.“

Научните интереси на Ст. Димитрова обхващат следните езиковедски области: лексикология и лексикална семантика, морфология, лингвистика на текста, социо-етно-психолингвистика, прагматика на текста, история на езикознанието, лингвистична типология, детска реч. Наред с тези отдавна очертани научноизследователски зони Ст. Димитрова в течение на повече от 30 години работи над поставена лично от нея тема, която може да бъде назована „Система – антисистема – асистемност в езика“. В резултат на тази ѝ работа се появи книгата ѝ „Исключения в руском языке“, издадена в САЩ през 1994 г. и получила вече доста широко международно признание. Ст. Димитрова наблюдава две универсални и противоречиви тенденции във функционирането на езиковите системи: от една страна езиковите системи се стремят към създаването на излишни формации, които освен всичко друго подсигурият двойното обезпечаване на комуникационните канали; от друга страна езиковите системи страдат хронично от определен вид декомпенсация, което се изразява в омонимичност на изречения, лексеми, морфемии (и особено афикси). Това несъвършенство на системите създава комфорт за възникване на антисистемни процеси, в резултат на чието действие възникват вибриращи звена в системите и се формират асистемни островчета в рамките на цялостната система. Ст. Димитрова поставя въпроса за по-задълбочено тълкуване на изреченията в човешкия език въобще и

за невъзможността да съществува език без изключения. Фактически в това тя вижда въпроса за отворения характер на езиковата система. Всяка отворена система съдържа предпоставки за наличието на известна хаотичност и морфност в самата нея. Тези характеристики са свързани с асистемността и поддържат антисистемни тенденции, които пораждат нова асистемност, асистемност с други качествени параметри. В крайна сметка това означава, че отрицанието на системата е заложено в самата ѝ организация.

При изследването на езиковата асистемност Ст. Димитрова стига до извода, че и в нейното описание съвременната лингвистична теория не може да избегне субективизма, присъщ на всички хуманитарни изследвания в една или друга степен. Това е обусловено от факта, че езикознанието не разполага със стройна теория на езиковата система и че твърденията от типа „езикът е системна формация“, „езикът е система от системи“, „системата на езика е многопластова“, „системата на езика е многоаспектна“, „системата на езика е хетерогенна“ и т.п. не дават необходимия ключ за решаването на въпроса и могат да се използват само като определен вид операционни аксиоми. Фактически тези разсъждения на Ст. Димитрова са свързани с отдавнашните ѝ наблюдения над индукцията и дедукцията в езикознанието, които ѝ подсказват, че субективният момент в лингвистичните изследвания е заложен още в избора на метода. В цялостното си научно творчество Ст. Димитрова се интересува от съотношението на два факта: до каква степен изборът на метода се постулира от обекта на наблюдение и до каква степен е обусловен от личните лингвистични убеждения на автора на изследването. Този въпрос възниква пред нея още през 50-те години на миналия век, когато тя за пръв път обръща поглед към проблематиката на лингвистичната относителност. Към очертаната в така наречената хипотеза на Сапир и Уорф проблема за различията между езиците и за лингвистичната детерминираност на мисленето и поведението на хората тя добавя проблемата за субективната детерминираност на всяко лингвистично изследване и за непредказуемите последици от тази детерминираност – последици, които според нея са по-скоро полезни и стимулиращи прилагането на комплиментарни методи в описанието на езиците и техните специфични релации между плана на изразяване и плана на съдържание. Така в изследванията ѝ възниква въпросът за междуезиковата транспозиция и за транспозитивните процеси в режима на диалогово и полиологово общуване, които са загатнати още в предложената от руския езиковед В.А. Богородицки граматика на говорещия и граматика на слушащия. Този последен въпрос Ст. Димитрова свързва с актуализацията на езиковите формации в различни прагматични и комуникативни ситуации. Като признание на изследванията ѝ в тази област може да се счита фактът, че до сега тя е единственият български автор, чиято статия е публикувана в поредицата „Новое в зарубежной лингвистике“ – в XV том е поместено изследването ѝ за актуализацията на изречението в зависимост от представата на говорещия за степента на осведоменост на адресата. В това изследване намират отражение и редица убеждения на авторката, свързани с теорията на пресупозициите, на която е посветена докторската ѝ дисертация и по-късно монографията „Текст и подтекст“. Обикновено изследователите вървят по стандартния път: от описание на

текста към описание на подтекстовите релации. При Ст. Димитрова се наблюдава обратното явление. Интересът ѝ към текста и специално към българския текст се поражда малко по-късно от интереса към пресупозитивната му основа. Под нейно ръководство и под найна редакция бе съставен първият български сборник по лингвистика на текста, издаден от издателството на БАН. Увлечението от най-модерните лингвистични теории се чувства в цялостната работа на секцията, ръководена от Ст. Димитрова. Този колектив е разработил проектите „Прагматика на българския текст“ и „Езиково съзнание“. Те са подчинени на една обща теоретична концепция, която бе изложена от автора ѝ – Ст. Димитрова, на юбилейната сесия по случай 50-годишнината на Института за български език. На тази концепция са подчинени редица изследвания на Ст. Димитрова, в това число книгата ѝ „Езикова демагогия“ и статиите ѝ за ролята на пресупозициите в текстообразуването, с една от които се открива сборникът по проблеми на семантиката и морфологията, издаден от Московския университет. Под нейно ръководство е издадена книгата „Език и манталитет“.

През целия си научен живот Ст. Димитрова се е занимавала с активна преподавателска дейност, ръководи дипломанти и докторанти. Автор е на много учебници, учебни пособия, руски граматики и речници. Голяма част от времето си посвещава на рецензирането както на научни трудове, така и на дисертации, на трудове за хабилитация. Тя е автор на два обширни обзора – единият за славистичната проблематика и предимно за книгите по руски език в продукцията на издателство „Slavica Publishers“, а другият е за сравнителното езикознание в СССР. Според собственото ѝ признание, еднакво удоволствие ѝ доставят както рецензиите, които ще бъдат публикувани, така и вътрешните рецензии, които никога няма да видят бял свят – и в двата случая човек чете и научава нещо ново.

Научната дейност на Ст. Димитрова има високо признание у нас и в чужбина. Награждавана е нееднократно. Тя е доктор хонорис кауза на Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“. Носител е на орден „Кирил и Методи“ I ст.; на наградата „Вл. Георгиев“ за книгата си „Лингвистична относителност“ и др.

Стефана Димитрова е човек с огромна енергия, работи с увлечение и всеотдайност. Хоби са ѝ класическите езици (латински и старогръцки) и писането на очерци за известни лингвисти, до чието творчество и жизнена позиция по един или друг начин се е докосвала. Това намира реализация в книгата ѝ „Подлог, сказуемо, допълнение...“, а така също и на страниците на езиковедските списания.

Който близко познава Ст. Димитрова знае, че това е човек с ярка индивидуалност. В нея има много доброжелателност, такт и човешка доброта! На 13 август 2005 г. тя навърши 70 години. Това е един приятен и щастлив повод да я поздравим сърдечно за нейните заслуги и успехи в науката и да ѝ пожелаем здраве и бодрост, за да може все така ярко и смело да осъществява творческите си намерения. Да ѝ благодарим за всичко добро, посято от нея!

Дълги години живот и творчески възход Ви желаем, скъпа професор Димитрова!

**Стефка Георгиева**

**ПУБЛИКАЦИИ**  
**НА**  
**ПРОФ. Д.Ф.Н. СТЕФАНА ДИМИТРОВА**

**I. МОНОГРАФИИ, СТУДИИ, СТАТИИ, РЕЦЕНЗИИ**

**1957**

1. За транскрипцията на някои руски имена. в. „Литературен фронт“, № 52, год. XIII, 26 дек., с. 5.

**1964**

2. За някои фразеологични особености на руските лесотехнически текстове. – В: Годишник на ВЛТИ, Научни трудове, т.XII, София, с. 71-93.

**1969**

3. Некоторые аспекты лингвистической теории и описание русского языка как иностранного. – В: Актуальные вопросы преподавания русского языка и литературы, Москва, МГУ, с. 82-87.
4. Структура, структурализъм, структурен и структурален анализ. Септември, № 11, с. 234-243.
5. *Рецензия за:* В.А.Звегинцев. Теоретическая и прикладная лингвистика. М., 1968. БЕ, № 3, 47-52.

**1970**

6. Понятието „езикова структура“ според теорията на Б. Л. Уорф. БЕ, № 4, с. 310-318.
7. Структурализъм, формализация и формализъм. Език и литература, № 3, с. 67-72.

**1971**

8. За лингвистическия аспект в една философска книга (М. Корнфорт. „Марксизмът и лингвистическата философия“). БЕ, № 4, с. 20-27.

**1972**

9. ПИСАТЕЛЬ-РАЗНОЧИНЕЦ ПОМЯЛОВСКИЙ И ЕГО ГЕРОИ. – В: ГОДИШНИК НА СУ, Т. LXVI, 2, 1972-3, С. 251-330.
10. Целесообразность специального описания русского языка в учебных целях. – В: Ruština v teorii a praxi, Praha, Universita Karlova, с. 55-60.

**1973**

11. Антисистемные явления в русском языке и принципы их отражения в описаниях языка для носителей его. – В: Теория и практика создания учебников и учебных пособий по русскому языку и литературе, НИИРЕЛ, София, с. 114-121.

**1974**

12. Некоторые аспекты лингвистической теории и вопросы описания иностранного языка. БР, № 1, 6-17.
13. О некоторых проявлениях антисистемности в языке и методах их преподавания иностранцам (на материале русского языка). – В: Angewandte Sprachwissenschaft und fachsprachliche Ausbildung. Karl-Marx-Stadt, K.-M.-St.-Univesitätsverlag, p. 23-32.

**1975**

14. Дедуктивная проверка интерференции и ее использование в преподавательской практике для усвоения так называемых „исключений“ в русском языке. БР, № 5, 30-33. Публикувана също в: Проблемы интерференции при обучении русскому языку. Второй симпозиум, 5-8 апреля 1975, В.-Търново, с. 111-115.
15. Индукция и дедукция в езиковнанието. РЗЕ, № 4, с. 1-7.
16. К вопросу об особенностях морфологического оформления категории числа имени существительного в современном русском языке. БР, № 1, с. 30-34.
17. Лингвистические различия и универсалии. – В: Годишник на ВПИ – Шумен, № I, с. 131-144.

**1976**

18. Понятие исключения и его научная правомерность в описаниях русского языка. Russian Linguistics, № 3, p. 121-127.
19. Принципы построения теоретического курса морфологии для студентов-русистов. – В: Третий международный конгресс МАПРЯЛ. Тезисы докладов и сообщений. Под ред. Л.Новикова и С.Сятковского. Warszawa, 1976, с. 569-570.

**1977**

20. К вопросу о пресуппозициях и их изучении на материале русского языка. БР, № 5, с. 31-42. Публикувана също в: Russistik in Bulgarien. Helmut Buske Verlag, Hamburg, 1983, p. 113-124.

21. К вопросу о становлении и разработке проблемы пресуппозиций в советском языкознании. – В: Сборник от доклади и научни съобщения, изнесени пред научната сесия, посветена на 60-годишнината на ВОСР на тема „Октомври и съвременната наука“. ВПИ – Шумен, Филологически факултет, т. I, с. 175-183.

**1978**

22. РУССКИЙ ЯЗЫК. УЧЕБНЫЙ КОМПЛЕКС ДЛЯ СИСТЕМЫ ВНЕШКОЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ В Н.Р.БОЛГАРИИ. I Книга для слушателя, 256 с.; II Книга для преподавателя, 118 с.; III Граммпластинки (фонетический курс). Москва, „Русский язык“; II изд. 1979; III изд. 1981; IV прераб. изд. 1985. (*съавторство*).  
*Рецензии:* Алексиева, Л. БР, 1979, № 5, с. 83-84.  
 Брайнова, Р. БР, 1979, № 2, с. 84-85.  
 Ванников, Ю. В., Т. А. Хмелевская. Русский язык за рубежом, 1979, № 3, с. 118-120.  
 Косева, М. Необходимо пособие по руски език. в. „Дунавска правда“, 1979, 13.09.1979.
23. Актуализация предложения и ее зависимость от представления говорящего о степени осведомленности адресата (на материале русского языка). БР, № 4, с. 47-56. Публикувана също в: Russistik in Bulgarien, Helmut Buske Verlag, Hamburg, 1983, р. 24-35; Публикувана също в: Новое в зарубежной лингвистике, т. XV, Москва, „Прогресс“, 1985, с. 535-545.
24. *Рецензия за:* Б. Блажев. Употребление конструкций направления и места в современном русском языке. София, „Народна просвета“, 1978, 375 с. БР, № 3, с. 45-51.
25. *Рецензия за:* В. А. Звегинцев. Предложение и его отношение к языку и речи. Москва, МГУ, 1976, 307 с. – СЕ, № 5, с. 58-62.

**1979**

26. КВАНТИТАТИВНИТЕ И СТРУКТУРАЛНИ МЕТОДИ В ИЗКУСТВОЗНАНИЕТО. „Наука и изкуство“, С., 126 с.
27. O ligwistycznej problematice czasopisma „Bolgarskaja Rusistyka“. Przegląd Rusycystyczny, Rocznik II, Zeszyt 4(8), s. 16-19.
28. Понятие пресуппозиции и его место в теоретических курсах современного русского языка для филологов-русистов. – В: Болгарская русистика, № 1, с. 3-10. Публикувана също в: Russistik in Bulgarien, Hamburg, Helmut Buske Verlag, 1983, с. 125-132.
29. Пресупозиции, комуникативна компетенция и комуникативна ситуация. РЗЕ, № 2, с. 2-15.
30. Роль понятия пресупозиции для выяснения некоторых механизмов интерференции. РЗЕ, № 3, с. 25-29.
31. *Рецензия за:* M.Grzeszczak, A.Kmita. Podrecznik do nauki jezyka rossyjskiego. Warszawa, Uniwersytet Warszawski, 1987, 207 с., БР, 1979, № 5, с. 48-51.

32. *Рецензия за:* М. Кубик. Модели двусоставных глагольных предложений русского языка в сопоставлении с чешским. Univerzita Karlova, Praha, 1977, 203 с. БР, № 4, 48-52.
33. *Рецензия за:* W.Figarski. O nauczaniu jezyka rosyjskiego. Kielce, WSP, 1977, 287 с. БР, № 3, с. 47-49.
34. Принципы построения теоретического курса морфологии для студентов-русистов. – В: Третий международный конгресс МАПРЯЛ. Тезисы докладов и сообщений. Под ред. Л.Новикова и С.Сятковского. 1976, Warszawa, с. 569-570.
35. Понятие пресуппозиции и его место в теоретических курсах современного русского языка для филологов-русистов. – В: Тезисы докладов и сообщений. IV международный конгресс преподавателей русского языка и литературы. Берлин, ГДР, 1979. Под ред. К. Габки, О. Митрофановой, Э. – Г. Киршбаума. Volk und Wissen Volkseigener Verlag, Berlin, 1979, p. 234-235.
36. Содержание, цели и задачи теоретического курса „Введение в специальность“. – В: Научная конференция по проблемам преподавания русского языка. Тезисы докладов. Варна, 1979, с. 14-15.
37. Роль понятия пресуппозиции для выяснения некоторых механизмов интерференции. – В: Третий международный симпозиум МАПРЯЛ на тему „Лингвистические и методические проблемы интерференции“. Тезисы докладов и сообщений. В.Търново, 1979, с. 66-67.
38. Понятие пресуппозиции и его место в теоретических курсах современного русского языка для филологов-русистов. – В: Тезисы докладов и сообщений. IV международный конгресс преподавателей русского языка и литературы. Берлин, ГДР, 1979. Под ред. К.Габки, О.Митрофановой, Э.-Г.Киршбаума. Berlin, Volk und Wissen Volkseigener Verlag, 1979, с. 234-235.
39. Содержание, цели и задачи теоретического курса „Введение в специальность“. – В: Научная конференция по проблемам преподавания русского языка. Тезисы докладов. Варна, 1979, с. 14-15.

#### 1980

40. РУСКО-БЪЛГАРСКИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕН РЕЧНИК. „Наука и изкуство“, С. – „Русский язык“, Москва, 582 с., 5695 речникови статии. (*в съавторство*).  
*Рецензии:* Кунин, А.В., В.М.Мокиенко. Советское славяноведение, 1982, № 4, с. 121-123.  
Любенов, Л. СЕ, 1983, № 1, с. 100-102.
41. За някои особености на пресупозициите в руския език. РЗЕ, № 3, с. 9-20.
42. Ролята на лингвистическото съдържание на сп. „Болгарская русистика“ за повишаване ефективността на обучението по руски език. РЗЕ, № 6, с. 57-60.
43. *Рецензия за:* Albert Bartoczewicz. История русского литературного языка. Warszawa, Uniwersytet Warszawski, 1979, 280 с. РЗЕ, № 4, с. 61-63.

**1981**

44. ПОВТОРИТЕЛЬНЫЙ КУРС РУССКОЙ ГРАММАТИКИ ДЛЯ СТУДЕНТОВ ВЛТИ. Издательство на ВЛТИ, С., 180 с.; II изд. 1987, „Наука и искусство“, София, 187 с.
45. ХРЕСТОМАТИЯ ПО ЛЕКСИКОЛОГИИ РУССКОГО ЯЗЫКА. ВПИ – Шумен, 187 с.
46. О некоторых сходствах и расхождениях в действии пресуппозиционного фактора в русском и болгарском языках. – В: Исследование русского языка в сопоставлении с болгарским. С., НИИРЕЛ, с. 36-46.
47. О функциональном аспекте проблемы пресуппозиций. – В: Годишник на ВПИ – Шумен, т. V-A, с. 79-90.
48. *Рецензия за:* Й. Еленски. Историческая лексикология русского языка. Издательство на ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий“, БР, № 3, с. 54-57.

**1982**

49. О характере теоретико-лингвистических знаний, получаемых филологами-русистами в ВПИ. – В: Юбилейна научна сесия, посветена на 1300-годишнината на Българската държава и 10-годишнината на ВПИ. Руски език, ВПИ, Шумен, с. 6-17.
50. Роль и значение достижений современной теоретической лингвистики для практики преподавания русского языка. – В: Пятый международный конгресс МАПРЯЛ. Тезисы докладов и сообщений, 1982, Прага, с. 44.

**1983**

51. Достижения советского языкознания за 60 лет. БР, № 2, 49-54. Публикувана също в: Достижения советской русистики за 60 лет. НИИРЕЛ, С., 1984, с. 60-68. (*в съавторство*).
52. Об организации теоретико-лингвистического обучения филологов-русистов. РЯР, № 5, с. 64-65.
53. О специфике некоторых морфологических категорий в русском и болгарском языках. – В: Проблемы сопоставительного изучения морфологии и словообразования в русском и болгарском языках. НИИРЕЛ, С., с. 227-252.
54. Слово сочетания и конструкции, затрудняющие носителей болгарского языка в употреблении и переводе. – В: Изучение русского языка в сопоставлении с болгарским. „Народна просвета“, С., с. 158-171.
55. *Рецензия за:* Paul Garde. Grammaire russe. 1. Phonologie. Morphologie. Paris, 1980, 307 с. СЕ, № 5, с. 88-91.

**1984**

56. ТЕКСТ И ПОДТЕКСТ. НАБЛЮДЕНИЯ НАД ПРЕСУПОЗИЦИИТЕ В РУССКИЙ ДИСКУРС. „Наука и искусство“, С., с. 146 стр.  
*Рецензии:* Баранов, А. Н. Филологические науки, 1986, № 2, с. 85-87.  
Золотова, Г. А.: СЕ, 1987, №1, с. 86-88.  
Chvany, C. V. Folia Slavica, 1988, Vol.8, №2-3, p. 385-388.



57. Проблеми на русистиката в продукцията на „Slavica Publishers“. СЕ, № 4, с.80-87.
58. Проблема лексико-семантической непрерывности текста и ее изучение на материале русского и болгарского языков. – В: IV международный симпозиум на тему „Изучение русского языка в сопоставлении с родным“. Тезисы докладов и сообщений. В.Търново, 1984, с. 60-61.

#### 1985

59. Событие и ситуация в текстах на иностранном языке. – В: Вопросы оптимизации процесса усвоения русского языка студентами-филологами. Под ред. Я.Генцеля. Краков, 1985. Научное издательство Краковской высшей педагогической школы, 1990, с. 71-81.

#### 1986

60. ШЕСТЕЗИЧЕН ЛЕСОТЕХНИЧЕСКИ РЕЧНИК. Завършен и съхраняван във вид на картотека в Лесотехнически университет – София. (в съавторство).
61. За някои аспекти на съпоставителните изследвания в Съветския съюз. СЕ, № 2, с. 57-69.
62. К проблеме лексико-семантической непрерывности текста (на материале русского языка). – В: Сборник от научни доклади и съобщения, посветен на проф. д-р С. Русакиев. Шумен, ВПИ, с. 207-214. Публикувана също в: *Przegląd Rusycystyczny. Rocznik X, 1987, Zeszyt 1 (37), s. 91-96.*
63. *Рецензия за:* Г.А.Золотова. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. Москва, „Наука“, 1982, 368 с. СЕ, № 1, с. 72-76.

#### 1987

64. За превода на някои езикови елементи на текстовото събитие и текстовата ситуация (по руски и български езиков материал). – В: Езикови проблеми на превода. Руски език. „Наука и изкуство“, С., с. 9-18.
65. Модалност и научна реч. – В: Научни трудове на ВТУ – Русе, т. XXVII, сер. 4, I, с. 26-33.
66. Семантический и синтаксический аспект сопоставительного изучения причастий в русском и болгарском языках. БР, № 4, с. 41-46.
67. Событие как категория текста. – В: Proceedings of the Fourteenth International Congress of Linguistics. Berlin, v. III, p. 2041-2044.
68. *Рецензия за:* M. Guiraud-Weber. Les propositions sans nominatif en russe moderne. Paris, Institut d'etudes slaves, 1984, 399 p. СЕ, № 2, с. 85-89.
69. *Рецензия за:* К. Илиева. Местоимения и текст. 1985. София, Издателство на БАН, 170 с. СЕ, № 5, с. 83-86.
70. *Рецензия за:* 1987. D. Paillard. Enontiation et determination en russe contemporain. Paris, Institute d'etudes slaves, 1984, 460 p. СЕ, № 3, с. 93-96.
71. Семантический и синтаксический аспект сопоставительного изучения причастий в русском и болгарском языках. Шестой международный конгресс МАПРЯЛ. Будапешт, 1987, с. 15-16.

1988

72. Изречения, изразяващи предпочитание, с формален показател *по-добре* (да). БЕ, № 4, с. 95-303.
73. Категориите „събитие“ и „оценка“ в процеса на усвояването на чужд език. – В: Проблеми на овладяването на чужд език. „Народна просвета“, С., с. 33-42.
74. Лексикална селективност и социален статус на говорещия. – В: Проблеми на социолингвистиката, т.1, С., с. 71-82.
75. Системные семантические явления и процессы в лексике и их сопоставительное исследование в русском и болгарском языках. – В: *Drugie spotkania językoznawcze. W kręgu semazjologii, leksykologii i terminologii.* Uniwersytet Opolski, Opole, p. 101-103.
76. О некоторых принципах передачи событий в болгарском тексте (в сопоставлении с русским). СЕ, № 4-5, с. 21-27.
77. Теоретические вопросы типологической характеристики близкородственных языков. – В: *Wariacja w języku.* Ossolineum, Opole: p. 25-29. Публикувана също в: ПУ „П. Хилендарски“. Научни трудове, т. XXIX, № 1, 1991, с. 235-243.
78. Коммуникативно-прагматические нормы (Описание в целях усвоения принципов построения иностранного текста). БР, № 3, с. 3-6.
79. О некоторых спорных вопросах, связанных с трактовкой системного характера лексики. – В: *Problemy nauczania języka rosyjskiego oraz kształcenia nauczycieli rusycystów w Polsce.* WSP, Kielce, s. 75-82.
80. Основные направления в современной болгарской стилистике. – В: *Synteza w stylistyce słowiańskiej.* Uniwersytet Opolski, Opole, s. 183-190.
81. *Рецензия за:* Serge Aslanoff. *Manuel typographique du russiste.* Paris, 1986, 256 p. СЕ, № 4-5, с. 190-193.
82. *In memoriam.* Владимир Андреевич Звегинцев. СЕ, 1988, № 4-5, с. 232-233.

1989

83. ЛИНГВИСТИЧНА ОТНОСИТЕЛНОСТ. „Наука и изкуство“, С., 186 с.  
*Рецензии:* Карасик, В. И., РЖ, Общественные науки за рубежом, сер.6, Языкознание, 1990, № 4, с. 45-48.  
Илиева, К. С.Димитрова. Лингвистична относителност. БЕ, 1990, № 6, с. 545-546.
84. *Рецензия за:* Ив.Васева, М.Иванова, Б.Алексиева. Прояви на междуезикова асиметрия при превод от чужд език на български. С., Издателство на БАН, 269 с. СЕ, 1989, № 2, с. 68-71.
85. *Рецензия за:* J. Veyrenc et autres. *Les particules enonciatives en russe contemporain.* Vol. 1-3, 1986-1987, Paris. СЕ, № 4, с. 71-80.
86. *Рецензия за:* Г.А.Зологова. Синтаксический словарь. Репертуар элементарных единиц русского синтаксиса. Москва, „Наука“, 1988, 440 с. СЕ, 1989, № 3, с. 105-107.
87. *In memoriam.* Владимир Андреевич Звегинцев. БР, 1989, № 3, с. 109.

**1990**

88. Текстобразуващата роля на пресупозициите в българския език. СЕ, № 4-5, с. 170-174.
89. *Рецензия за:* Ю. Н. Караулов. Русский язык и языковая личность. Москва, „Наука“, 1987, 263 с. СЕ, 1990, № 1, с. 90-92.

**1991**

90. К вопросу о сопоставительном изучении экзистенциальных предложений (на материале русского и болгарского языков). – В: Acta Universitatis Lodzianis, Folia linguistica, № 25, p. 87-97.
91. Традиции и принципи на обучението по чужди езици във ВЛТИ. – В: Научни трудове на ВЛТИ, т. XXVII и XXVIII, серия МТД, С., с. 293-298.
91. Linguistic Relativity and Semantic Research. – In: Current Advances in Semantic Theory. John Benjamins Publishing Company, P.- L. – N.Y. – Amsterdam, p. 205-217.
92. *Рецензия за:* St. Gajda. Wprowadzenie do teorii terminu. Opole, Uniwersytet Opolski, 1990, 145 с. СЕ, 1991, № 6, с. 94-96.
93. *Рецензия за:* K.Günter. Gesamtinhaltsverzeichnis zu russischen philologischen Zeitschriften und Reihen. Linguistische Studien, Reihe A. Arbeitsberichte Sonderheft 1989, 322 p. СЕ, 1991, № 4, с. 110-112.
94. *Рецензия за:* В.И.Карасик. Статус лица в значении слова. Волгоград, Изд-во Волгоградского университета, 1989, 111 с. БЕ, 1991, № 4, с. 400-401.
95. *Рецензия за:* М.П.Котюрова. Об экстралингвистических основаниях смысловой структуры научного текста. Красноярск, Издательство Красноярского университета, 1988, 170 с. СЕ, 1991, № 3, с. 85-88.
96. *Рецензия за:* I.Fougeron. Prosodie et organisation du message. Analyse de la phrase assertive en russe contemporain. Paris, Gallimard, 1989, 487 p. СЕ, 1991, № 5, с. 65-70.

**1992**

97. ИСКЛЮЧЕНИЯ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ. Журнальный вариант монографии. РЕЛ, №№ 2-6.
98. Дума и текст. – В: Etudes de linguistique romane. A Mr. St.Karolak a l'ocasion de son soixantieme anniversaire, Cracovie, p. 121-131.
99. Исключения, возникающие в результате действия процессов по аналогии. РЕЛ, № 5, с. 18-28.
100. Исключения в рамках акцентологической системы русского языка. СЕ, № 3, с. 105-111.
101. Исключения, наблюдаемые на синтаксическом уровне русского языка. – В: Научни трудове на ПУ „П. Хилендарски“ – България, т. XXX, №1. Филология, с. 15-23.
102. Исключения, связанные с фонетическим уровнем русского языка. РЕЛ, № 2, с. 2-26.

103. Неполные парадигмы. РЕЛ, № 4, с. 13-18.
104. Нестандартные парадигмы. РЕЛ, № 3, с. 11-18.
105. Ослабление категории рода в русском языке. РЕЛ, № 6, с. 4-8.
106. Противоречивое поведение родительного-винительного падежа. РЕЛ, № 5, с. 20-22.
107. Особые случаи употребления морфологических форм. РЕЛ, № 5, с. 18-20.
108. Стил и регистър. БЕЛ, № 2, с. 5-10.
109. Стил и регистр. К вопросу о дифференциации понятий. – В: Systematizacja pojęć w stylistyce. Uniwersytet Opolski, Opole, p. 21-28.
110. Textoобразующая роль пресуппозиций в русском и болгарском языках. Опыт сопоставительного исследования. – В: Системные семантические связи языковых единиц. МГУ, Москва, с. 4-17.
111. Франц Боас. СЕ, 1992, № 4, с. 104-115.
112. Bulgarian Text Linguistics – Present State and Prospects. – In: Peter Godglueck (Hrsg.). Text – Fachwort – Übersetzen. Sprachwelten, Band 7; Peter Lang Verl., Frankfurt am Main – Berlin – Bern – New York – Paris – Wien, p. 9-41. (*в съавторство*).
113. Езиковата ситуация в България в периода след Втората световна война (характерни особености на детската реч). Opolskie spotkania lingwistyczne. Uniwersytet Opolski. S. 14-28.

### 1993

114. Езиковата компетенция на децата и локализацията на контрола в процеса на нейното формиране и стабилизиране. – В: Научни трудове на Пловдивския университет, Пловдив, т. XXXI, №1. Филологии, с. 151-155.
115. Езиковата ситуация в България след Втората световна война. Języki słowiańskie wobec przemian w krajach Europy Środkowej i Wschodniej. Uniwersytet Opolski, Opole, s. 253-259.
116. Исключения, явялющиеся результатом колебаний в разных зонах семантической структуры русского предложения и текста. „Проглас“, кн.1, II, В. Търново, с. 24-31.
117. Мисли за подхода към изследването на детската реч в психолингвистичен и социолингвистичен аспект. СЕ, № 3-4, с. 84-89.
118. *Рецензия за:* Ф. дьо Сосюр. Курс по обща лингвистика. С., „Наука и изкуство“, 218 с. СЕ, 1993, № 6, с. 74-78.
119. *Рецензия за:* A. Furdal. Językoznawstwo otwarte. Ossolineum, Wrocław, 1990, 274 p. СЕ, 1993, № 2, с. 48-51.
120. Проф. Светомир Иванчев в моите спомени. – В: Светомирен дух. С., Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, „Хемус“ ОСД, 1993, с. 48-52.

**1994**

121. ИСКЛЮЧЕНИЯ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ. Slavica Publishers, Inc. Columbus, Ohio, 246 стр.  
*Рецензии:* Ковачева, Н. СЕ, 1995, № 3, с. 94-95.  
Норман, Б. Ю. Przegląd Rusycystyczny, 1995, Rocznik XVIII, Zeszyt 3-4 (71-72), p. 248-251.  
Попов, К. СЕ, 1995, № 1, с. 71-72.  
Попов, К. Russian Language Journal, 1995, XLIX, № 162-164 (1995), с. 360-362.  
Szumska, D. Slavia Orientalis, 1995, Rocznik XLIV, № 2, p. 322-324.  
Hermann, H.-G., J. Wierzlinski. Kritikon Literarum, Internationale Rezensionszeitschrift für Romanistik, Slavistik, Anglistik und Amerikanistik und für Linguistik, 1996, Heft 1-4, p. 42-44.  
Veimberg, S. Romanoslavica, 1997, XXXV, Bucuresti, p. 389-391.
122. ХРЕСТОМАТИЯ ПО МОРФОЛОГИИ РУССКОГО ЯЗЫКА. Пловдивско университетско издателство, Пловдив, 336 с.
123. Дуайт Л.Болинджър. СЕ, № 1, с. 136-140.
124. Изразяване на неодобрение, безразличие и презрение. – В: Stylistyczne konfrontacje, Uniwersytet Opolski, Opole, p. 61-67.
125. Психолингвистические характеристики интерференции в детской речи. – В: Kształcenie porozumiewania się. Uniwersytet Opolski, Opole, p. 139-144.  
Публикувана също в: Шестой международный симпозиум МАПРЯЛ. Доклады и сообщения. В.Търново, 1995, с. 6-11.
126. Спорные теоретические вопросы, возникающие при описании исключений в русском языке. – В: Вопросы современного состояния и исторического развития системы русского и болгарского языков. ВПИ-Шумен, с. 16-26.
127. *Рецензия за:* В.И.Карасик. Язык социального статуса. Москва, 1992, 330 с. СЕ, 1994, № 2, с. 59-63.
128. *Рецензия за:* The Prague School of Structural and Functional Linguistics. Philip Luelsdorf, ed. Linguistic and Literary Studies in Eastern Europe, v.41. J.Benjamins, Amst./Phil., 1944, 388 p. СЕ, 1994, № 6, с. 51-57.
129. Психолингвистические характеристики интерференции в детской речи. – В: Шестой международный симпозиум МАПРЯЛ' 94. Тезисы. В.Търново, 05-08.04.1994, с. 26-27.

**1995**

130. Проблеми на значението и текстови категории. – В: Лингвистика на текста. С., Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, с. 9-46.
131. *Рецензия за:* С.Влахов, ред. Руско-български тематичен речник на фразеологизмите. В.Търново, 1994, 272 с. СЕ, 1995, № 4-5, с. 75-78.
132. Проф. Живко Бояджиев на 60 години. СЕ, 1993, № 1, с. 115-129.
133. *Предговор към:* Лингвистика на текста. С., Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 1995, с. 5-8.

1996

134. Русские интонационные структуры, чуждые болгарскому языковому сознанию. – В: V. Zvegintsev. In memoriam, IJSLP, XXXIX – XL, p. 355-363.
135. Актуални проблеми на съпоставителното изследване на славянските езици. – В: Пленарни доклади и материали. 25-годишнина на Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“, Университетско издателство, Шумен, с. 38-45.
136. Языковые контакты. – В: Języki słowianskie 1945-1995. Gramatyka – słownictwo – odmiany. Uniwersytet Opolski, Opole, s. 29-36.
137. Междуетникова интерференция в детската реч. Чуждоезиково обучение, № 3-4, с. 8-17.
138. Современное состояние болгарской русистики. Russian Linguistics, Wien – Klagenfurt, vol. 20, № 1, p. 77-82.
139. Рецензия за: Discourse Grammar and Typology. Papers in honor of J.W.M.Verhaar. Ed. by W.Abraham and oth., J.Benjamins, Amst./ Phil., 1995, I-XX + 354 p. CE, 1996, № 1, с. 70-75.
140. Второй семантический план (в рамках т.н. языковой демагогии). Паисиеви четения. Издателство на ПУ „П. Хилендарски“, Пловдив, 1996, с. 24.
141. Фразеологизмы с опорным словом *Бог* в русском и болгарском языках. – В: Frazeologia a religia, Uniwersytet Opolski, Opole, 1996, p. 4-6.

1997

142. КРАТКА РУСКА ГРАМАТИКА. „Наука и изкуство“, С., 247 с.; II изд. 1999; III доп. изд. с упражнения 2002, 338 с.; IV изд. 2003, 338 с.
143. Кратки сведения за българския език и описанието му. – В: Български език. Najnowsze dzieje językow słowjańskich. Opole, 1997, 283 с.; с. 13-22.
144. Контакты на българския език с други езици. – В: Български език. Najnowsze dzieje językow słowjańskich. Opole, 1997, с. 23-38.
145. Фонетично равнище. – В: Български език. Najnowsze dzieje językow słowjańskich. Opole, 1997, с. 57-60.
146. Акцентологично равнище. – В: Български език. Najnowsze dzieje językow słowjańskich. Opole, 1997, с. 61-63.
147. Морфологично равнище.– В: Български език. Najnowsze dzieje językow słowjańskich. Opole, 1997, с. 64-74 .
148. Синтактично равнище. – В: Български език. Najnowsze dzieje językow słowjańskich. Opole, 1997, с. 91-104.
149. Граматични позиции, семантични роли и техният вторичен прочит в българските и руските фразеологизми с опорна дума *Бог*. – В: Интернет адрес: <http://www.angelfire.com/art/science>
150. Психолингвистически характеристики на интерференцията между близкородствените езици в детската реч. – В: Общност и многообразие на славянските езици. Сборник в чест на проф. Ив. Леков. Академично славистично дружество, С., с. 274-278.

151. Фразеологизмы с опорным словом *Бог* в русском и болгарском языках. СЕ, № 3-4, с. 16-23.
152. *Рецензия за:* Я. Бъчваров. Чешкият език в славянския контекст. – В: Алманах „Бохемия'97“, С., Изд-во на СУ, 1997, с. 173-175.
153. *Уводни думи.* Предговор към: Български език. Najnowsze dzieje jezykow slowjańskich. Opole, Uniwersytet Opolski, 1997, с. 9-12.

#### 1998

154. Втори семантичен план. – В: Славянска филология, т. XXII, „Анубис“, с. 25-33.
155. Развитие на езиковото съзнание у децата. – В: Езиково съзнание. Съст. и ред. С. Димитрова. „Наука и изкуство“, С., с. 15-113.
156. *Рецензия за:* D.L.Dyer. Word Order in the Simple Bulgarian Sentence: a Study in Grammar, Semantics and Pragmatics. Rodopi, Amsterdam-Atlanta, GA, 1992, 161 p. СЕ, 1998, № 1-2, с. 164-166.
157. *Предговор към:* Езиково съзнание. С., „Наука и изкуство“, 1998, с. 9-14.

#### 1999

158. ЕЗИКОВА ДЕМАГОГИЯ. С., „Наука и изкуство“, 120 с.
159. Научна дискусия в българской лингвистической традиции. Спор А.Т.-Балана с Л.Андрейчиным. – В: Dyskurs naukowy – tradycja i zmiana. Uniwersytet Opolski, Opole, p. 103-110.  
*Рецензии:* Попов, Б. СЕ, 2003, № 1, с. 138 – 141.
160. Некоторые наблюдения над лексико-семантической непрерывностью текста (на материале романа А. Белого „Петербург“). – В: Textsemantik und Textlinguistik. Sonderdruck, Hrsg. H.Jelitte, J.Wierzbiński. Peter Lang, Berlin, S. 187-196.
161. Размисли за описанието на езика в неговата динамика. – В: Русский язык и русская литература в современном обществе. ШУ „Еп. Константин Преславски“, Шумен, с. 5-12.

#### 2000

162. ПОСОБИЕ ПО МОРФОЛОГИИ СОВРЕМЕННОГО РУССКОГО ЯЗЫКА. Пловдивско университетско издателство, Пловдив, 188 стр. Авторство на предговора и на разделите 1-15, 18, 25, 26, 32 : 3-40, 47-50, 79-84, 96-99. (*съавторство*).
163. Abschiedsvortrag. Несколько слов о болгарской лингвистике и болгарском языке. – In: Seminar für Slavische Philologie der Georg-August-Universität zu Göttingen. Geleitwort W. Lehfeldt. Mit Auswahl der Publikationen + с. v. Goettingen, 27 с.  
*Рецензия:* Солнцева-Накова, Екатерина. Някои бележки за съвременното състояние на лингвистиката на текста в Германия и България. СЕ, 2002, № 1, с. 104-114.

164. Речевое общение с детьми: коммуникация в условиях неравнопоставленности. – В: Речевое общение в условиях языковой неоднородности. Отв. ред. Л.П.Крысин. УРСС, Москва, с. 76-91.
165. Судьба болгарского предложения в послевоенный период (NB! В оригинале: Судьбы...). – В: Wyraz a zdanie w językach słowiańskich. Opis, konfrontacja, przekład. Pod red. L.Pisarek i J.Sokolowskiego. – In: Akta Universitatis Wratislaviensis, № 2192, Slavica Wratislaviensis CVII. Wrocław, p. 31-36.

### 2001

166. Българският език в контекста на съвременната европейска ситуация. – В: Languages for specific purposes. Varna, Варненски медицински университет, с. 9-12.
167. Към въпроса за изграждането на речеви формации в различни комуникативно-прагматични ситуации. – В: Прагматика на текста. Съст. и ред. С.Димитрова. Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, С., с. 12-52.
168. Чуждоезиковото обучение в контекста на XXI век. Международна конференция „Обучение без граници. Език и култура.“ СУ – Департамент за езиково обучение ИЧС, секция по езикознание на 10-годишнината на Филологическия факултет на Благоевградския университет. С., 2001, Публикуван в дискета с наименованието на конференцията.

### 2002

169. Изменения в българском синтаксисе в послевоенный период. – В: Коммуникативно-смысловые параметры грамматики и текста. К юбилею Г.А.Золотовой. Институт русского языка им. В. В. Виноградова, Москва, с. 322-331.
170. Язык и ментальность. – В: Русский язык. Проблемы истории, теории и методики преподавания. Изд-во „Еп. Константин Преславски“, Шумен, с. 3 – 13.
171. *Рецензия за:* 2002. Е.Гочева. Чуждоезиково обучение. Теория и практика на учебника. С., Издателство „Лодос“, 2000, 191 с. – Чуждоезиково обучение, 2002, № 2, с. 51-59.

### 2003

172. Размышления о тексте как объекте лингвистического исследования. – In: Rusistika. Slavistika. Lingvistika. Festschrift für Werner Lehfeldt zu 60. Geburtstag. Herausgegeben von Sebastian Kempgen, Ulrich Schweier und Tilman Berger (Die Welt der Slaven, Sammelbände Bd. 19). München, Otto Sagner, S. 553 – 557.
173. Конкуренция форм – существенная типологическая черта славянских языков. – В: Славянска филология, № 23. Доклади и статии за XIII международен конгрес на славистите, с. 143 – 151.



174. Идиолектът и творческата функция на езика. – В: Русистика 2003. Язык, коммуникация, култура. Шуменски университет „Еп. Константин Преславски“, с. 7-34.
175. Боян Пенев – един от творците на съвременния български език. – В: Б.Пенев. Нови изследвания. БАН, Институт за литература. Изд-во на ПУ „П. Хилендарски“, Пловдив, с. 25-31.
176. *Рецензия за:* А.Кошелев. Българо-руски речник. С., „Наука и изкуство“, 2003, 837 с. в. „Аз-буки“, 27 авг. – 2 септ. 2003, № 35 (625), с. 13.
177. В памет на Михаил Викторович Панов. – СЕ, 2003, № 1, с. 145-148.
178. Конкуренция форм – существенная типологическая черта славянских языков. Доклад на XIII конгрес на славистите в Любляна, 14 -22 август 2003 г. – В: Славянска филология, С., 2002, № 23, с. 143-151.

### 2004

179. ПОДЛОГ, СКАЗУЕМО, ДОПЪЛНЕНИЕ... Университетско издателство „Св. Св. Кирил и Методий“. В. Търново, 2004, 172 с.
180. Език и манталитет (към въпроса за методологията на изследването). – В: Език и манталитет. С., Военно издателство, 2004, с. 9-44.
181. *Предговор към:* Език и манталитет. С., Военно издателство, 2004, с. 5-8.
183. Боян Пенев – един от творците на съвременния български език. – В: Динамика языковых процессов. История и современность. Шумен, „Херон Пресс“, с. 15-22.
183. *Рецензия за:* Современный русский язык. Социальная и функциональная дифференциация. Отв. ред. Л.П. Крысин. Языки славянской культуры. РАН, Институт русского языка им. В. В. Виноградова, 670 с. СЕ, 2004, №2, с.102-107.

## II. ХРОНИКА

### 1975

184. Журнал „Болгарская русистика“. Russian Linguistics, № 2, с. 189-190.
185. Второй симпозиум по проблемам интерференции при обучении русскому языку. БР, № 4, с. 83.

### 1980

186. Пятая международная конференция редакторов журналов, связанных с преподаванием русского языка и литературы. БР, № 6, с. 103-104.

### 1981

187. Духовно средище. Специалността „Руска филология“ във ВПИ. в. „Шуменска зоря“, 22.10.1981.
188. Специалността „Руска филология“ във ВПИ – Шумен. в. "Студентски глас“, 30.05.1981, № 10 (44).

**1982**

189. На юбилейной научной конференции в ВПИ. БР, № 1, с. 84-85.

**1985**

190. Конференция по съпоставителна граматика на славянските езици в Познан. СЕ, № 4, с. 122-123.

**1987**

191. Втора лингвистична среща в Ополе. – В: СЕ, №4, с. 125.

192. Десятилетие польского общества русистов. – В: БР, № 3, с. 105-106.

**1991**

193. Конференция по проблемите на славянската стилистика – Ополе-90. СЕ, № 2, с. 124.

**1992**

194. Лингвистична среща в Ополе (1991). СЕ, № 2, с. 113-114.

195. Четвърта лингвистична среща в Ополе. СЕ, № 6, с. 81.

**1993**

196. Ново международно езиковедско списание ("Stylistyka"). СЕ, № 1, с. 153.

**1995**

197. Конференция в Полша по проблемите на езиковата комуникация. СЕ, № 2, с. 138.

198. Международна юбилейна сесия, поветена на 100-годишнината на В. В. Виногорадов. СЕ, № 4-5, с. 131.

**1997**

199. Лингвистична есен '96 в Ополе. СЕ, № 2, с.139-140.

### **III. СЪСТАВИТЕЛСТВО И РЕДАКЦИЯ**

200. Лингвистика на текста. С., Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 1995, 267 с.

201. V.A.Zvegintsev. In memoriam. IJSLP, XXXIX – XL, Slavica publishers, Inc., Ohio, USA, 1996, 375 с. (*съвместно с Cathrine V. Chvany и Charles E. Gribble*).

202. Български език. Najnowsze dzieje języków słowjańskich. Opole, Uniwersytet Opolski, 1997, 283 с.

203. Езиково съзнание. С., „Наука и изкуство“, 1998, 412 с.

204. Прагматика на текста. Българско езикознание II., С., Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2001, 374 с.

205. Език и манталитет. С., Военно издателство, 2004, 250 с.

#### IV. ЗА НЕЯ

- Е. Каранфилов. Критиката – отговорност и перспективи. – в. „Литературен фронт“, 12.03.1970, с. 2.
- Н.Н.Кохтев. Первая международная конференция преподавателей русского языка и литературы. – В: Вестник МГУ, 1970, сер. Филология, № 2, с. 88.
- А.П. Журавлев. Предисловие към А. П. Журавлев. „Фонетическое значение“, 1974, с. 4.
- Л.А. Новиков. Русский язык в современном мире, Москва, 1974, с. 234.
- А. Н. Васильева. РЯР, 1976, № 6, с. 116.
- И. Георгиев, Национална конференция на преподавателите по руски език в българските висши учебни заведения. СЕ, 1980, № 3, с. 96.
- Мишева, А. Конференция на Международната комисия по фонетика и фонология при Международния комитет на славистите. СЕ, 1985, № 4, с. 123-124.
- РЖ Новая иностранная литература по общественным наукам, 1985, Сер. Языкознание, № 10, с. 5, 12.
- Баранов, А.Н. С.Димитрова. Текст и подтекст. – В: Филологические науки, 1986, № 2: 85-87.
- Золотова, Г.А. С.Димитрова. Текст и подтекст. СЕ, 1987, №1, с. 86-88.
- Българистика. Осведомителен бюлетин, 1987, № 5, с. 55-56.
- Chvany, C.V. Stefana Dimitrova. Text i podtext. – In: Folia Slavica, 1988, Vol.8, №2-№3, p. 385-388.
- Березовенко, А. (Киев) Проблеми на социолингвистиката, тт. I, II и III // БЕ, 1989, № 3, с. 250-251.
- Cvany, C.V. Bolgarskaja Rusistika goes international. Slavic and East European Journal, 1989, Vol.33, №1, Spring 1989, p. 108-11.
- Василев, И. Езикови проблеми на превода (руски език). – В: СЕ, 1990, № 2, с. 86-88.
- Дюлгерова, Г. „Проглас“ – ново филологическо списание. – В: СЕ, 1994, № 2, с. 91.
- Linguistic Abstracts. 1994, Vol. 10, №3, p. 183.
- Георгиева, Ст. Стефана Димитрова на шейсет години. – В: СЕ, 1995, № 4-5, с. 92-95.
- Илиева, К. Проф. д-р Стефана Димитрова – юбилеен портрет. В: СЕ, 1995, № 4-5: 95-96.
- Стаменов, М., А. Пачев. Професор Стефана Димитрова на 60 години. – БЕ, 1995, №5-6, с. 518-520.
- Lehfeld, W. G. С.Димитрова. Несколько слов о болгарской лингвистике и болгарском языке. Der Blaue turm. Kleine Schriften zu Slavistik herausgegeben von Reinhard Lauer, 2000, Göttingen.
- Данчев, А. Съпоставително езикознание. Теория и методология. Сер. „Университетска класика“, С., Издателство на СУ „Св. Кл. Охридски“, 2001, с. 75, с. 215.

Stamenov, Chr. Papers in English and contrastive linguistics. Plovdiv University Press, 2001, p. 131.

Вачкова, К. Заседание на международната комисия за славянски книжовни езици в Ополе, 2001 г. – В: СЕ, 2002, №2, с. 149.

Куцаров, Ив. Славяните и славянската филология. Пловдивско университетско издателство „П. Хилендарски“, 2002, с. 114, 115, 185-186, 320, 344, 357, 388, 390, 398, 426, 503, 793.

Маровска, В. Иван Куцаров на шейсет години. – В: СЕ, 2002, № 2, с. 121.

### **СЪКРАЩЕНИЯ НА ИЗТОЧНИЦИТЕ:**

БЕ – Български език

БЕЛ – Български език и литература

БР – Болгарская русистика

ВПИ – Висш педагогически институт

НИИРЕЛ – Научноизследователски институт по руски език и литература

РАН – Российская Академия Наук

РЗЕ – Руски и западни езици

РЕЛ – Руски език и литература

РЖ – Реферативный журнал

РЯР – Русский язык за рубежом

СЕ – Съпоставително езикознание

IJSLP – International Journal of Slavic Linguistics and Poetics

WSP – Wyższa Szkoła Pedagogiczna



## **БЪЛГАРСКАТА СЛАВИСТИКА В ПЕРИОДА МЕЖДУ ДВЕТЕ СВЕТОВНИ ВОЙНИ**

*Иван Куцаров*

*Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“*

Началото на Първата световна война слага края на началния период от развитието на научната и образователната славистика. Територии за нейното развитие са Русия (най-голямата, при това независима, славянска държава, обединяваща руси, украинци, белоруси и част от поляците), Австрия (от 1867 г. – Австро-Унгария, в чиито предели живеят чехи, словаци, словенци, хървати, част от сърбите, поляците и украинците), Германия (в чиито предели пък са лужичаните и част от поляците) и отчасти – относително близките до славянските области Италия и Франция.

Последната (от общо седемте – в периода 1735-1878 г.) руско-турска война от 1877-1878 г. променя политическата карта на Балканите – узаконява независимостта на Сърбия (добила автономия в резултат на петата руско-турска война от 1828-1829 г.; Сръбско княжество, макар и непризнато от международната общност, съществува от 1915 г.) и довежда до автономията на Княжество България, което твърде скоро се обединява с Източна Румелия (1886 г.). Създават се условия за развитие на славистиката и сред южните православни славяни, която също (подобно на славистиката в Русия, Австро-Унгария и Германия) се свързва с университетското образование – през 1863 г. се открива Белградският, а през 1888 г. – Софийският университет, като и на двете места една от първите специалности е славянската филология. През втората половина на 19. век славистични центрове се разкриват и при западните балкански славяни в пределите на Австро-Унгария – в 1874 г. се открива университетът в Загреб, а през 1875 г. – катедра по славянска филология в университета в Грац.

Краят на войната категорично променя картата на Европа. Поражението на Австро-Унгария и Германия и разпадането на империите им слага началото на славянски държави в Централна Европа – Полша, Чехословакия, Кралството на сърби, хървати и словенци (от 1929 г. – Кралство Югославия). Създават се много благоприятни условия за развитието на научната и образователната славистика в тези страни, изключително значение за което има политиката на правителствата им. Може даже да се твърди, че в периода между двете световни войни Полша, Чехословакия и Югославия стават център на световната славис-

тика (за подробности вж. Куцаров 2001), тъй като поради революцията Русия временно се изолира (при това през 30-те години много слависти са подложени на гонения, а славистични институции са закрити – вж. Алпатов 1999; Ашнин, Алпатов 1994; Куцаров 2002, стр. 457), а и редица големи руски слависти напускат страната (но пък изиграват огромна роля за развитието на славистиката в други държави: Н. С. Трубецкой в нова Австрия, Р. О. Якобсон в Чехословакия, по-късно в САЩ, С. О. Карцевски в Швейцария и др.).

Всъщност това е един изключително интересен период от развитието на европейската славистика, който сме коментирали и на други места. За България обаче той не е толкова съществен, доколкото страната е свободна вече четиридесет години и у нас не може да се почувствува ентузиазмът на освободилите се от Австро-Унгария славяни. Преживяната „втора национална катастрофа“, свързана със загуба на нови територии и нереализирането на национални амбиции, не се отразява съществено върху развитието на образователното дело и хуманитаристиката, в това число и на славистиката.

В този период успешно продължават да работят редица учени от първото поколение големи български слависти: Ал. Теодоров-Балан (1859-1959), Л. Милетич (1863-1937), Ив. Шишманов (1862-1928), Б. Цонев (1863-1926), Ст. Бобчев (1853-1940), Ст. Аргиров (1870-1939) и др. (подробно за тях вж. Куцаров 2002, стр. 50-65).

Л. Милетич продължава да оглавява (до 1934 г.) катедрата по славянска филология в Софийския университет, ректор е на университета (1921-1923 г.), председател на БАН (1926-1937 г.), в този период са отпечатани редица забележителни негови съчинения като *Два български ръкописа с гръцко писмо* (1920), *Свищовски дамаскин. Новобългарски паметник от XVIII век* (1923), *Седмоградските българи и техният език* (1926), *Показателните местоимения в постпозитивна функция* (Краков, 1927), *Единството на българския език в неговите наречия* (1929), *Прилагателните с членни форми в старобългарския език* (1932), *Към историята на тройния член в старобългарския език* (1933), *Една новобългарска Александрия от 1810 г.* (1936), *Удвояването на обекта в българския език не е „балканизъм“* (1937) и др.

В разгара на научния и преподавателския си ентузиазъм е Ал. Теодоров-Балан. Той също (до 1934 г.) оглавява катедрата по българска и славянски литератури, но научните му занимания са свързани предимно с езикознанието. Изключителни са заслугите му към теоретичната българска граматика. Съвсем справедливо нарича годините от 1936 до 1944 „жетварски“ за българската граматика. Самият той поставя началото през 1930 г. с първата научна фонетика на съвременния български език [*Българска граматика. Дял първи: за думите. Част първа: Звукословие*. София, 1930], а през 1936 г. в Пловдив е отпечатано първото цялостно синтетично научно съчинение – *Кратка българска граматика* (за нея вж. подробно Куцаров 1986) на преподавателя от Пловдивския учителски институт П. Калканджиев (1881-1942). През 1938 г. излиза второ преработено издание на този труд, като твърде скоро го последват *Грамматика на българския език* (София, 1939) на Ст. Младенов и Ст. Попвасилев; *Българс-*

ка граматика (София, 1939) на Н. Костов (1894-1955); *Нова българска граматика* (София, 1940) на Ал. Теодоров-Балан; *Българска граматика* (София, 1941) на Д. Попов; *Основна българска граматика* (София, 1944) на Л. Андрейчин. Както се вижда, този твърде кратък осемгодишен период дава богати плодове и българското синтетично езикознание „жъне“ натрупаното от науката в продължение на цял век. Стореното в изброените граматики и особено в *Основна българска граматика* (по наше мнение най-добрата българска граматика, написана от българин) остава дълбок отпечатък върху развитието на науката за българския език през следващите десетилетия (за тези граматики вж. Енциклопедия 2000, стр. 47-51, 90-91, 288-290; Първев 1975; Теодоров-Балан 1947 и др.). Изключителни новаторски идеи са представени и в *Нова българска граматика* от 1940 г. Вж. още: *През нашата синтакса. На предела между езикознание и философия* (1934), *Разногласни становища за българска граматика* (1935) и др. Граматичната дейност на Ал. Теодоров-Балан продължава и в съвременния етап от развитието на българската славистика (след края на Втората световна война): *Състояние на българската граматика* (София, 1947), *Нова българска граматика за всякого. Ч. I – IV.* (София, 1954-1961), *Грамматичен обзор на формите на имена и глаголи* (1951), *Българско склонение* (1954), *Грамматични разногласия* (1954), *Менимба на имена в българската граматика* (1956), *Четвърто наклонение* (1957) и пр.

Друга централна тема в научните занимания на Ал. Теодоров-Балан през разглеждания период е устройството на българския книжовен език. Тук той надраства младограматическото разбиране, че реално съществуват само индивидуалните или народните говори, и доказва „реалното съществуване на книжовния език като общобългарска по строеж и по функции езикова формация, като придвижва напред теорията за книжовния език в българското езикознание и я поставя в съответствие с постиженията на езикознанието от началото на 20 в.“ (вж. Русинов 1985, стр. 415). Огромни са заслугите му не само за проучването и изграждането на книжовния език, но и за неговата чистота, обогатяване, правилност и благозвучие, за запазване на народностната му основа. Към тази сфера отнасяме и заниманията му с езикова култура, термин, който за пръв път е обяснен от него. За разглежданото време ще отбележим *Българско и небългарско* (1918), *Езикова просвета, интерес и грижи за българския език* (1921), *Борба за съвременен правопис (1921-1923). Принос към историята на българския правопис* (1924), *Любов за родна реч* (1924), *Да любиме езика си* (1930), *Език, реч, правопис* (1931), *Борба за език* (1934), *Руско и българско в книжевния ни език* (1936), *Свое и несвое в език* (1937), *Езиково съзнание* (1937), *Езикова култура* (1942), *Нова България – нов правопис. Правопис и просвета* (1944) и др. През този период Ал. Теодоров-Балан става инициатор за създаването на първия колективен български тълковен речник [Ст. Младенов. *Български тълковен речник. Т. I. А-К.* София, 1930-1951], който по-късно е довършен и частично издаден от Ст. Младенов.

От трудовете му по литературна история, печатани в периода между войните, ще отбележим *Свети Климент Охридски в книжевния помен и в*



научното дирене (1919), *Кирил и Методий. Ч. I* (1920), ...*Ч. II* (1934), *Почетък на старата и новата българска книжнина* (1921), *Път за българската книжнина, осветлен върху основата на една поема* (1922), *Лъч в работилницата на Петка Славейков*, редица статии и критични отзиви за произведения на Константин Величков, Алеко Константинов, Никола Ракин, Антон Страшимиров, Петко Тодоров, Кирил Христов, Цанко Церковски и др.

Ив. Шишманов продължава да оглавява катедрата по сравнителна литературна история до смъртта си (1928 г.). Той поставя на солидна научна основа фолклорните и етнографските изследвания, изпява се като един от големите познавачи на Българското възраждане, създава школа в областта на литературната теория и критика. За разглеждания период (значителна част от който живее в чужбина) ще отбележим негови съчинения като *Студии из областта на Българското възраждане. В. И. Григорович, неговото пътешествие в Европейска Турция (1844-1845) и неговите отношения към българите* (1916), *Априловият Сборник от български народни песни в архивата на Раковски* (1919), *Задачи на литературната критика от психосоциологично гледище* (1925), *Нови студии из областта на Българското възраждане. В. Е. Априлов, Н. Рилски, Н. Бозвели* (1926), *Алеко Константинов от едно ново гледище* (1927), *Към терминологията на българските народни носии* (1933) и пр.

През тези години завършва краткия си живот Б. Цонев, един от създателите на сериозната езиковедска българистика. До кончината си (1926 г.) той оглавява основаната от него катедра по български език. Възпитаникът на В. Ягич от Виенския университет продължава да работи в областта на историята на българския език, българската диалектология и славянската (кирилска) палеография: *Опис на ръкописите в Пловдивската народна библиотека* (София, 1920), *Езикови взаимности между българи и маджари* (1920), *Езикови взаимности между българи и румъни* (1921), *Езикови взаимности между българи и руси* (1922), *Опис на славянските ръкописи в Софийската народна библиотека. Т. II* (София, 1923), *Турски думи в българския език* (1938) и др. В края на живота си замисля шесттомна *История на българския език*, от която успява да издаде само т. I (1919). След смъртта му са издадени II и III том под редакцията на Ст. Младенов.

В областта на историята на българското право, славянознанието и фолклористиката продължава да работи Ст. Бобчев, един от тримата сигурни български участници в I международен конгрес на славистите в Прага през 1929, отразил конгреса в българския печат [*Първи конгрес на славянските филолози в Прага, Бърно и Братислава (6-13 октомври 1929 год.)* – *Славянски глас*, 1929, № 4, стр. 113-122; 1930, № 2-3, стр. 101-112; *Библиографски въпроси на I конгрес на славянските филолози в Прага*. – *Българска книга*, 1930, № 1, стр. 58-59.], председател на Славянското дружество в България (1903-1940 г.). За разглеждания период ще отбележим трудовете му *Каноническото право. I. Общо каноническо право. Българско черковно право* (София, 1919), *2. Брачно право. Имотно право. Външно право на черквата* (София, 1919), *Св. Кирил и Методий и най-старият български момаканон* (София, 1923), *За някои те-*

гоби и данъци според влахо-българските хрисовули (1925), *Българско обичайно наказателно право* (София, 1927), *Нашето народно право в юридическите ни пословици* (1932-1933) и др.

Възпитаникът на Карловия университет в Прага (член на Гебауеровия семинар) Ст. Аргиров има изключителни заслуги към библиотечното и читалищното дело у нас. От 1903 до 1936 г. оглавява Университетската библиотека в София. Изучава организацията на работа в университетските библиотеки във Виена, Мюнхен, Франкфурт, Гьотинген, Хале, Лайпциг, Берлин. От 1924 до 1935 г. е хоноруван доцент по библиотекознание в Софийския университет. Бил е и лектор по български и по чешки език в Свободния университет. Освен трудовете по библиотекознание [*Библиотечното дело в България*, 1936; *Професионалната подготовка на библиотекаря*, 1938 и др.] Ст. Аргиров прави приноси и в сферата на славистиката: *Към българските тайни езици* (1901), *Из находките ми в светогорските манастири „Хилендар“ и „Зограф“* (1942) и др. (най-значимите му трудове са печатани преди Първата световна война; за подробности вж. Куцаров 2002, стр. 64-65). Ще отбележим още участието му в подготовката на тълковен речник на българския език, преводите на славистични трудове от чешки и немски език (К. Иречек, Л. Нидерле и др.), статии с културно-исторически и културно-просветен характер.

Разглежданият период обаче е времето на второто поколение следосвобожденски славянски филолози – университетски преподаватели – Йордан Иванов (1872-1947), Боян Пенев (1882-1927), Михаил Арнаудов (1878-1978), Стефан Младенов (1880-1963), Стоян Романски (1882-1959), Борис Йоцов (1894-1945), Веселин Бешевлиев (1900-1992), учителите академик Юрдан Трифонов (1864-1949) и Стефан Попвасилев (1888-1985), на най-яркия представител на марксисткото направление в литературната критика и в литературоведската българистика и славистика в годините до Втората световна война Георги Бакалов (1873-1939) и др. В техните научни търсения и преподавателски изяви се забелязва вече по-тясна специализация, въпреки че универсалният характер на интересите им все още следва традицията на времето.

Сред първите ученици на Л. Милетич, Ал. Теодоров-Балан, Б. Цонев и Ив. Шишманов е Й. Иванов, една от най-забележителните фигури в историята на българската славистика. От 1925 до 1942 г. ръководи катедрата по българска литература в Софийския университет, като в периодите 1920-1923 и 1927-1930 г. е професор по български език и литература в Националното училище за живи източни езици (*École nationale des langues orientales vivantes*), в Париж, където поставя началото на българистиката. Научното му творчество е обединено от трайния интерес към славянството, към неговата съдба и култура и специално към литературната история, етнографията и историята. В зрялата фаза на творческия си път той се насочва към старата българска литература, към книжовните паметници на миналото, към тяхното издирване и публикуване. Плод на продължителната му изследователска и анализаторска дейност са трудове като *Български старини из Македония* (София, 1908), *Св. Иван Рилски и неговият манастир* (София, 1917), *Богомилски книги и легенди* (София, 1925), *Старо-*

*български разкази. Текстове, новобългарски превод и бележки* (София, 1935), *Жития на св. Ивана Рилски. С уводни бележки* (1936), които поставят началото на научната история на литературата у нас и дават ценен материал за бъдещи изследвания в областта на славянското литературознание. Значителни са и приносите му в областта на етнографията, фолклора, диалектологията, историята. За разглеждания период ще споменем *Населението в Югоизточна Македония (Сярско, Драмско, Кавалско)* (1917) [разширен вариант на френски език: *La région de Cavalla*, Berne, 1918], *Les Bulgares et leurs manifestations nationales. Documents historiques, ethnographiques et diplomatiques* (Berne, 1919), *Les Bulgares devant le Congrès de la paix. Documents historiques, ethnographiques et diplomatiques* (Berne, 1919), *La question macédonienne au point de vue historique, ethnographique et statistique* (Paris, 1920), *Un parler bulgare archaïque* (1922), *Български народни песни, записани преди 200 години* (1925), *Българо-албанската етнична граница* (1925), *Български имена в Чивидалското евангелие* (1933), *Българите в Солунско. Исторически бележки* (1934) и др.

Ст. Младенов е може би най-значителната фигура в историята на българското езикознание. От 1898 до 1902 г. следва славянска филология във Висшето училище. Тук интересите му към езикознанието се задълбочават (още като ученик той овладява класическите езици, старобългарски, руски и немски език, а в течение на една година след завършването на средно образование усвоява френски език и почва да учи английски), като особено се концентрира върху славянските езици. От това време е и първата му научна публикация. Важно значение за оформянето му като учен изиграват специализациите (1903-1905 г.) във Виена при В. Ягич, К. Иречек, П. Кречмер, в Санкт-Петербург при Я. Бодуен де Куртене, П. А. Лавров, А. И. Соболевски, и в Прага при Л. Нидерле, И. Поливка, Й. Зубати, Фр. Пастърнек, както и по-сетнешните му научни командировки в Париж и Мюнхен (1911-1912 г.). През 1905 г. защитава в Пражкия университет докторска дисертация на тема *За промените на граматическия род в славянските езици* (рецензенти са Фр. Пастърнек и И. Поливка – вж. Петър 1988; Петър 1989), която е отпечатана през 1907 г. През 1910 г. е избран за доцент по история на българския език в Софийския университет. От 1916 г. е извънреден, а от 1921 г. – редовен професор и ръководител на катедрата по сравнително езикознание, която оглавява до 1948 г. Чете многобройни лекционни курсове (за подробности вж. Първев 1987, стр. 235). Като представител на българското езикознание участва в I (Хага, 1928 г.), II (Женева, 1931 г.), III (Рим, 1933 г.) и IV (Копенхаген, 1936 г.) Международен лингвистичен конгрес, както и в I (Прага, 1929 г.) и II (Варшава и Краков, 1934) Международен конгрес на славянските филолози, където многократно поставя въпроса за точното наименование на Кирило-Методиевия език, а в теоретичен план защитава позициите на младограматизма и влиза в остри дискусии с представителите на Пражкия лингвистичен кръжок. От 1918 г. е член-кореспондент, а от 1929 г. – действителен член на БАН. Член-кореспондент на Академията на науките на СССР от 1929 г. (единственият български учен, който е член на тази академия

преди 09.09.1944 г.), на Полската академия на науките в Краков от 1929 г., на Славянския семинар при Кралския колеж на Лондонския университет от 1929 г., на Славянския институт в Прага от 1929 г., на Германската академия на науките от 1942 г.

Ст. Младенов работи и има приноси в почти всички области на езиковата наука – от общото езиковедие до езиковата култура и езиковото строителство. Той публикува на различни езици в над 50 чуждестранни и над 70 български издания, като някои от съчиненията му и до днес представят българската славистика пред света. Между най-значителните му съчинения (Ст. Младенов има около 1200 публикации) са и тези, които имат пряко отношение към славистиката и българистиката, в това число и диалектологията. За разглеждания период ще отбележим *Zur bulgarischen Dialektologie* (Kraków, 1911, 1912, 1930), *К въпросу о границе между болгарским и сербским языком* (Варшава, 1914), *Мекостта на съгласните в българските говори* (1915), *Студии по славянско и сравнително езиковедие* (1920), *Вероятни и мними остатъци от езика на Аспаруховите българи в новобългарската реч* (1921), *Към въпроса за езиковото новаторство у нас* (1921), *Кратка граматика на църковно-славянския език, със сборник и речник* (1924), *Български културни думи от стар индоевропейски произход* (1926), *Два въпроса из старобългарската граматика* (1926), *Границите на българската реч в миналото и днес* (1927), *Въпросът за езика и народността на македонците в славянската филология* (1927), *Славянски успоредици към някои мними фински думи в германските езици* (1928), *Geschichte der bulgarischen Sprache* (Berlin – Leipzig, 1929; български превод – *История на българския език*, София, 1979), *Охридският говор и великосърбиянците* (1929), *Последен опит да се изопачи истината относително говора на македонските славяни* (1929), *Тарикатският език на българските ученици* (1930), *Основни и второстепенни въпроси на новобългарската граматика* (1934), *История на българския език* (София, 1935), *Значение на боянския надпис за българската езикова история* (1935), *Принос към изучаването на българските говори в Източна и Западна Тракия* (1936), *Бележки за алитерацията (засловно съзвучие) в българската народна словесност, с оглед към пословици и поговорки от турско потекло* (1939), *Грамматика на българския език* (София, 1939; в съавторство със Ст. Попвасилев), *Българският език в светлината на балканистиката* (1939) и др. Отделни трудове са посветени на езика и езиковата дейност на български писатели – *Към оценката на Вазовата дейност от езиково-историческо гледище* (1921), *Бележки за езика на А. Т. Страшимиров* (1932), *Към вокализма на българския книжовен език с оглед на римите у най-видните поети* (1934) и др. Тук ще отнесем и значимите прояви на неговата лексикографска дейност: *Речник на чуждите думи в българския език с обяснения за произхода и състава им* (София, 1932), *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език* (София, 1941), *Български тълковен речник. Т. I. А – К.* (София, 1951), *Български тълковен речник. Т. II* (даден за печат в 1956 г.). Не бива да се подценяват и многогодишните усилия на учения за чиста, изразителна

и самобитна българска реч, демонстрирани на страниците на редактираното от него и от Ст. Попвасилев списание *Родна реч* (1927-1943 г.).

Друга група трудове на Ст. Младенов са свързани предимно с проблеми на общото и индоевропейското езикознание: *Значение на семантичните успоредици в индоевропейското езикознание* (Kraków, 1921), *Към изследването на т. нар. хипертрофия в индоевропейските езици* (1923), *Мислене и език* (1923), *Забележки върху етимологията на някои турски и гръцки думи...* (1926), *Увод в общото езикознание* (София, 1927; II изд. София, 1943), *Няколко теории за далечното родство на евроазиатските езици* (1928-1929), *Някои езикословни въпроси... за разволя на детския говор* (1927), *Сравнително и индоевропейско езикознание* (София, 1936), *Gemeinsame Eigentümlichkeiten und Elemente der indogermanischen, türkischen und mongolischen Sprachen* (1937), *Морфологическа и генеалогическа класификация на езиците с оглед към индоевропейските и уралоалтайските езици* (1951) и мн. др.

Ст. Романски е един от най-изявените представители на славянската филология у нас, разбираана като наука за веществената и духовната култура на славянските народи, като наука за техния език, бит и литература, учен с комплексен подход (на езиковед, етнограф и историк) към изследователския обект (вж. Леков 1960 и Русинов 1982). Завършва славянска филология във Висшето училище и е изпратен на специализация в Лайпцигския университет при слависта А. Лескин и балканолога Г. Вайганд, където през 1907 г. защитава докторска дисертация и остава още две години в Лайпциг като асистент на Г. Вайганд (помага на Г. Вайганд при написването на *Bulgarische Grammatik* – Leipzig, 1909, и в превода на „Бай Ганьо“) в новоосновения Институт за български език. В края на престоя си той публикува изследване на латинските думи в българския език [*Lehnwörter lateinischen Ursprungs im Bulgarischen*, Leipzig, 1909], с което се хабилитира за доцент в Софийския университет (1909 г.). От 1915 г. е извънреден професор, а от 1922 г. – редовен професор и ръководител на катедрата по българска и славянска етнография до 1934 г., ръководител на катедрата по славянско езикознание и етнография и главен уредник на Славянския институт при университета (1934-1947 г.). От 1918 г. е член-кореспондент, а от 1929 г. – действителен член на БАН, секретар на Управителния съвет на БАН от 1940 до 1942 г., секретар (1943-1944 и 1947-1949) и председател (1944-1947) на Историко-филологическия клон на БАН, секретар на Отделението за езикознание, литературознание и етнография на БАН от 1949 до 1956 г., основател и ръководител (от 1942 до 1947 г.) на Службата за български речник (днес – Институт за български език) при БАН, пръв директор на Института за български език (1947-1951), ръководител на секцията за български речник към Института за български език от 1951 до 1958 г. Ст. Романски е основател (1948 г.) и ръководител на Института за народоука (по-късно Етнографски институт с музей) при БАН и директор на института от 1949 до 1958 г. Той е действителен член на Българския археологически институт от 1922 г., член-кореспондент на Научното дружество „Шевченко“ в Львов, на Румънското историческо дружество в Букурещ, на Славянския институт в Прага.

Възпитан в духа на младограматическата традиция, Ст. Романски се придържа към схващането за широкия обем на славянската филология, което определя и широтата на неговите научни интереси. Най-значителни са приносите му в сферата на славянското и българското езиковедие. За разглеждания период ще отбележим *Slave commun et grec ancien* (1922), *Ватрослав Ягич* (1923), *Културно-исторична и езикова взаимност у балканските народи* (1924), *Образици от македонски говори в едно сръбско издание* (1926), *Мними остатъци от краесловен ер в един български говор в Македония* (1927), *Долновардарският говор* (1932), *Задачи и възможности на една балканска филология* (Варшава, 1934), *Le rôle fonctionnel de l'accent* (1938), *Правописен речник на българския книжовен език с посочване изговора и ударението на думите и пояснение на чуждите думи* (т. I, София, 1933; т. II, София, 1951), *Имената на някои македонски градове* (1929-1935), *Български въпроси в преписката на И. И. Срезневски и В. И. Григорович* (1937), *Нов Софрониев препис на Писиевата история от 1781 г. Съпоставен с преписа от 1765 г.* (София, 1938), *Полска книжовна реч в образци* (София, 1941), *Чешка книжовна реч в образци* (София, 1942), *Делото и езикът на Кирила и Методия* (1942), *Руска книжовна реч в образци* (София, 1943), *Старобългарски език в образци* (София, 1945), *Ядката на славянското единство* (1945) и др.

По-важните трудове на Ст. Романски от областта на славянската, балканската и българската етнография са: *Народописна карта на нова Румънска Добруджа* (1915), *Разпространение на властите между Тимок и Морава и на цинцарите в Македония* (София, 1918), *Добруджа във връзка с въпроса за Дунава като етнична граница между българи и румъни* (София, 1918), *Народностен характер на Добруджа* (1918), *Български приказки с гръцко писмо от Македония из сбирката на Верковича* (1928), *Славянска прародина* (1929), *Славяни на Дунава* (1929), *Българите във Влашко и Молдова* (1930), *Прародина и разселяне на славяните. През вековете* (1938) и др.

Въпреки че не е бил университетски преподавател, дълбока диря в българската славистика след Освобождението оставя Ю. Трифонов, също един от първите питомци на Висшето училище. През целия си живот е учител. Бил е председател на висшия учебен съвет към Министерството на просвещението (1916-1920 г.). Действителен член на БАН от 1906 г., секретар (1923-1931 г.) и председател (1936-1938 г.) на Историко-филологическия клон на БАН, действителен член на Българския археологически институт от 1920 г., почетен доктор на Софийския университет от 1939 г.

Научните интереси на Ю. Трифонов за разностранни – езиковедие, фонология, литературна, културна и политическа история на България. От съвременен гледище най-ценни са приносите му в областта на езиковедията и специално в областта на глаголната морфология, свързани с трите му забележителни студии *Синтактични бележки за съединението на минало действително причастие с глагола съм в новобългарския език* (1905), *Значение на сложните (описателните) бъдещи времена в новобългарския език* (1908) и *Съединение на бих с причастие на -л в новобългарския език* (1912), които

обаче се отнасят към предходния период на българската славистика. За периода между двете световни войни ще посочим **Иван Вазов. Живот, произведения и възгледи** (София, 1920), **По произхода на името „шоп“** (1921), **Велики майки християнки. Майката на св. св. Кирила (Константина) и Методия** (1923), **„Беседата“ на Козма Пресвитера и нейният автор** (1923), **Бележки върху развитието на песните за Новака у българите и сърбите** (1923), **Български песни с исторически спомени от XVI в.** (1923) **Бележки върху старобългарския превод на Манасиевата хроника** (1924), **Бележки върху „Учителното евангелие“ на епископа Константина** (1925), **Сведения из старобългарския живот в „Шестоднева“ на Йоана Екзарха** (1925), **В. Друмев – Климент Браницки и Търновски. Живот, дейност и характер** (1926), **Първообразът на П. Р. Славейковата „Бойка войвода“** (1928), **Съчинения на П. Р. Славейков с исторически характер** (1929), **Поглед върху старобългарската литература** (1929), **Към историята на членните форми в българския език** (1931), **Ловчанските граматични през XV – XVII век** (1931), **Константин Философ (св. Кирил) като царски пратеник при сарацини и хазари** (1933), **Пространните жития на Кирил и Методий като исторически паметници** (1933), **Две съчинения на Константина Философа (св. Кирила) за мощите на св. Климента Римски** (1934), **Съчинението на Константина Философа (св. Кирила) „Написание за правата вяра“** (1935), **Кога са писани „Учителното евангелие“ на епископа Константина и „Беседата“ на Козма Пресвитера** (1939), **Сръбско-българска безюсова редакция в старата книжнина на южните славяни** (1940), **Зографската българска история** (1940), **Живот и дейност на Константин Костенецки** (1943) и др.

Ярък представител на литературоведската славистика сред второто поколение новобългарски филолози е Б. Пенев. Той завършва славянска филология в Софийския университет (1903-1907 г.). Преподавателската си дейност започва през 1909 г., когато е избран за частен хоноруван асистент при катедрата по славянски и българска литература. От 1912 г. е редовен доцент, от 1917 – извънреден професор, а от 1925 г. – редовен професор и ръководител на споменатата катедра. Специализира в Берлин (1912-1913 г.), Краков, Варшава и Прага (1913-1914 г.) все с цел да изучи влиянието на чуждите литератури върху българската литература. По покана на Министерството на просветата на Република Полша чете лекции по история на новата българска литература в университетите на Краков, Варшава и Лвов (1923-1924 г.). Чл.-кореспондент на БАН от 1918 г.

Б. Пенев е учен с голяма ерудиция и творчески замах, един от малцината, които успяват да изработят и приложат собствена методология. Приносите му са предимно в областта на литературната история и литературната критика: **Г. С. Раковски. Живот и дейност** (София, 1917), **Начало на Българското възраждане** (София, 1918), **Паисий Хилендарски** (София, 1918), **П. Р. Славейков. Живот и творчество** (София, 1919), **Христо Ботев** (София, 1926; съвм. с Н. Начев). За съжаление много от най-ценните му трудове излизат от печат след смъртта му. Тук преди всичко трябва да се посочи четиритомната **История на**

новата българска литература. Т. I-IV (София, 1930-1936; под редакцията на Б. Йоцов; II изд. – София, 1976-1978; под редакцията на П. Зарев и Ив. Сарандев) и още: *Първа българска повест „Нещастна фамилия“ на В. Друмев* (1929), *Българска литература. Кратък исторически преглед* (Пловдив, 1930), *История на новобългарската литература. Стенографски записки...* (София, 1934), *Любен Каравелов. Живот – личност – творения* (София, 1936; под редакцията на Б. Йоцов), *Алеко Константинов. Биография* (София, 1937), *Literatura bulgarska do roku 1878* (1938), редица статии и рецензии. През 1973 г. бе отпечатан и дневникът му [*Дневник. Спомени. Подбор и редакция на Ив. Сарандев*. София, 1973]. Автор е и на езиковедско съчинение [*Полска граматика*. София, 1934; под редакцията на Ст. Младенов].

Другата голяма фигура сред литературоведите от това поколение е М. Арнаудов. От 1885 до 1898 г. той следва славянска филология във Висшето училище в София, а след това специализира две години (1898-1900) в Лайпциг и Берлин при известните учени А. Лескин, К. Бругман, В. Вунд, К. Гелднер, Е. Финдиш и др. През 1903 г. заминава на нова специализация, този път в Прага при Т. Г. Масарик, И. Поливка, Фр. Пастърнек, Й. Зубати, Ф. Дъртина, където защитава докторска дисертация на тема *Българските народни приказки. Опит за класификация* (рецензенти са Фр. Пастърнек и И. Поливка – вж. Петър 1988, стр. 41). С особено уважение се отнася към И. Поливка, когото „смята за един от водещите представители на славистиката и фолклористиката в Европа от края на XIX и началото на XX век“ (вж. Урбан, Ржехачек 1992, стр. 50). В периода 1908-1909 г. специализира в Париж и Лондон. От 1908 г. е редовен доцент, от 1914 г. – извънреден професор, а от 1919 г. – редовен професор и ръководител на катедрата по сравнителна литературна история. Декан на Историко-филологическия факултет (1921-1922 г.), ректор на Софийския университет (1935-1936 г.), директор на Народния театър в София, председател на Съюза на българските писатели, министър на просвещението (1944 г.). Член-кореспондент на БАН от 1918 г., действителен член от 1929 г., член на Украинската академия на науките и на Унгарската литературна академия „Ш. Петьофи“, почетен доктор на университетите в Хайделберг (1936) и Мюнстер (1943).

Научните приноси на М. Арнаудов са в сферата на фолклористиката (и в по-широк план – на етнографията) и на литературната история. Същевременно той е и теоретик и в двете области. Възпитан в духа на руските литературни историци от школата на А. Веселовски и А. А. Потембня, на естетическите възгледи на Кант и Гьоте, на критическите анализи на Сент Бъов, „подобно на своя учител Иван Шишманов Михаил Арнаудов издига идеала за наука в европейски дух, която да сродява с големите културни ценности на човечеството и да участва достойно в тяхното създаване“ (Димчева 1978, стр. 80). И все пак, като че ли от съвременен гледище най-трайна стойност имат заниманията му с фолклористика. „Главното е, че той, стремейки се да очертае обема и съдържанието на фолклористичните проучвания, разкри в достатъчна степен едно по-широко поле за научно творчество, което – използвайки неговите понятия – бихме могли да определим като народоведение или етнология. Може да се каже, че утвърж-



давайки фолклористиката като наука, бележитият учен предложи и една система на етнологско познание и очерта параметрите и основните направления на етнологията като специфична сфера на хуманитаристиката“ (Живков 1990, стр. 3). Сред по-значителните му трудове в тази област, печатани в разглеждания период, ще посочим: *Български народни празници. Обичаи, вярвания, песни и забави през цялата година* (София, 1918), *Крали Марко в народната поезия* (София, 1918), *Студии върху българските обреди и легенди. Ч. III-IV* (София, 1920), *Буенец. Из историята на пролетните песни и обичаи в България* (сп. *Slavia*, Прага, 1922), *Студии върху българските обреди и легенди. Ч. I-II* (София, 1924), *Разцвет на българската народоука* (1928), *Очерци по българския фолклор* (София, 1934) и др.

На второ място като тематичен кръг ще отбележим изследванията на М. Арнаудов върху Българското възраждане: *Г. Раковски. Раковски и „Горски пътник“* (1918), *Г. С. Раковски. Живот. Произведения. Идеи* (София, 1922; II изд. – *Г. С. Раковски. Живот – дело идеи*. София, 1942), *Иларион Макариополски* (1925), *Неофит Хилендарски Бозвели. 1785-1848. Живот – дело – епоха* (София, 1930), *Априлов. Живот – дейност – съвременници. 1789-1847* (София, 1936), *Д-р Иван Селимински. Живот – дело – идеи. 1799-1867* (София, 1938), *Екзарх Йосиф и българската културна борба след създаването на Екзархията. 1870-1915. Т. I* (София, 1940), *Творци на Българското възраждане* (София, 1940), *Българското възраждане. Наченки на движението за народност, култура и независимост* (София, 1941), *Непознатият Бозвели. Първообразът на „Мати Болгария“ и други необнародвани трудове и писма* (София, 1942), *Паусий Хилендарски. 1722-1789* (София, 1942), *Братя Миладинови. 1810, 1830-1862* (София, 1943), *Софроний Врачански. 1739-1813* (София, 1943) и др.

Безспорни са приносите на М. Арнаудов в историята на новата българска литература: *Творчество и критика. Литературни портрети и характеристики* (София, 1938), *Иван Вазов. Живот и дело* (София, 1939), *Борци и мечтатели. Литературни портрети* (София, 1941), много критики и изследвания още за творчеството на Ст. Михайловски, П. П. Славейков, А. Константинов, Т. Влайков, Й. Йовков и др.

Към приносите на М. Арнаудов в теорията на литературата ще отнесем съчиненията му: *Увод в литературната наука. Задачи. История. Съвременно състояние* (София, 1920), *Личности и проблеми. Литературни очерци* (София, 1926), *Психология на литературното творчество* (София, 1931), *Гьоте като човек, поет и мислител* (1932), *Пушкин в оценката на поколенията* (1938), , споменатият сборник *Творчество и критика* (1938), *Основи на литературната наука* (София, 1942) и др.

М. Арнаудов е автор и на първата история на Софийския университет [*История на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ през първото му полустолетие. 1888-1938*. София, 1939].

Представител на предвоенната българска славистика е и ученикът на Иван Шишманов и Боян Пенев – Б. Йоцов. От 1913 до 1916 г. той следва сла-

вянска филология в Софийския университет, а в периода 1918-1920 г. и право. Като асистент на Боян Пенев по история на славянските литератури специализира в Лайпциг, Виена и Прага (1923-1925 г.), където защитава докторска дисертация [*Otakar Mokřý a polská literatura*. Praha, 1928]. По-късно задълбочава познанията си по славянски езици и литератури във Варшава, Краков, Братислава и другаде. През 1928 г. се хабилитира за доцент в Софийския университет, по-късно – за професор. Декан на Историко-филологическия факултет (1935-1936 г.), директор на Народния театър (1936-1937 г.), действителен член на БАН, на Чешкото кралско общество на науките, на Словашката академия на науките „Павел Йозеф Шафарик“, почетен член на Чехословашко-българска взаимност в Прага, на Лужишко сръбското дружество в Прага, на Дружеството на руските писатели и публицисти, подпредседател на Славянското дружество в България и др. От 11 април 1942 г. до 1 юни 1944 г. е министър на просветата в правителствата на Б. Филов и Д. Божилов. Осъден на смърт от Народния съд и екзекутиран на 1 февруари 1945 г.

Като университетски преподавател Борис Йоцов чете лекции по Увод в новата българска литература, Славянските литератури през XVIII век, История на славянските литератури, История на руската класическа и нова литература и спецкурсове по Български национален романтизъм, К. Х. Маха и чешкият романтизъм, Славянски лирици, романисти и драматици, Славянски романтици, Славянски реалисти, Южнославянски романтизъм, Славянски модернизъм и др. И научните му търсения са насочени в тези области. Сред по-значителните му трудове ще отбележим: *Nový kapesní slovník jazyka českého a bulharského* (Třebíč, 1922), *Žena v národních písních bulharských* (1924), *Bojan Penev* (1927), *Й. В. Фрич и Васил Друмев* (1927), *Един чешки поет за братя Миладинови* (1927), *Отокар Мокри* (София, 1928), *Petko R. Slavejkov* (1928), *Славянските литератури и славянското съзнание в България* (1929), *Т. Г. Масарик и неговият идеал за нова Европа* (1930), *Прокоп Хохолоушек и неговата българска романтика* (1930), *Йозеф Добровски и нашето възраждане* (1930), *Йозеф Добровски в България* (доклад на I международен конгрес на славистите в Прага, 1929 – Прага, 1932; вж. Урбан, Ржехачек 1992, стр. 107), *Братя Миладинови в Чехия* (1934), *Kde domov můj a nás* (1934), *Български страдания и борби за свобода в славянската поезия* (1935), *България и славянството* (1937-1940), *Българска хайдушко-революционна романтика в Гърция* (1939) и др. (избрани негови съчинения вж. в **Б. Йоцов. Славянството и Европа**. София, 1992, съставители – Ив. Павлов и Вл. Пенчев).

Към това поколение принадлежи още един дълголетник от историята на българската славистика – Ст. Попвасилев. Следва славянска филология във Виенския университет. Там има възможност да се учи от професори като В. Вондрак, К. Иречек, М. Решетар и др. Завършва в Софийския университет през 1919 г. Работи като учител, първоначално в Казанлък (1919-1932 г.), където през 1927 г. основава прочутото списание за езикова култура *Родна реч*, излизало в продължение на 17 години под неговата и на Ст. Младенов редакция. От 1932 г. работи в София – до 1936 г. е учител, а от 1936 до 1945 г. е началник на

отделението за култура и изкуство в Министерството на народното просвещение.

Основните направления в научната дейност на Ст. Попвасилев са свързани с езика и стила на писателите (Хр. Ботев, Л. Каравелов, Ив. Вазов, Ал. Константинов, П. П. Славейков, Г. Стаматов, Елин Пелин, П. К. Яворов, Й. Йовков, Н. Лилиев, Д. Дебелянов, Н. Райнов, Г. Райчев, К. Христов, Т. Траянов, Хр. Смирненски, Чудомир, Е. Багряна, Г. Милев, Л. Стоянов, Г. Караславов, Ем. Станев, Н. Вапцаров и мн. др.), с животописни бележки за творци в науката, изкуството и литературата и с езиковата култура. Приносите му са обединени в синтетични трудове като *Константин Величков. Личност и творчество* (Казанлък, 1925), *Македония в най-новите научни издирвания* (Казанлък, 1927), *Учебник по старобългарски език* (Казанлък, 1927), *Българският писател и родната реч. Очерци върху езика и стила на наши писатели. Кн. I-II* (София, 1933-1937), *Граматика на българския език* (София, 1939; съвм. със Ст. Младенов). Значително повече са трудовете му, печатани след края на Втората световна война.

Най-яркият представител на марксисткото направление в литературната критика и в литературоведската българистика и славистика в годините до Втората световна война е Г. Бакалов. Той учи в Женева естествени науки (1891-1893) и завършва образователната степен „лисансие“. Именно тук, под влияние на руската революционна емиграция (и особено на Г. В. Плеханов), се оформя неговият марксистически светоглед, който отстоява до края на живота си. След завръщането си в България учителствува до 1895 г., когато е уволнен заради идеите си. Сътрудник и редактор на в. *Сиромашки защитник*, по-късно *Работнически другар* (1894-1895 г.), редактор на сп. *Работнишко дело* (1903-1905 г.), *Съвременник* (1908-1910 г.; сътрудници са Д. Дебелянов, Н. Лилиев, Д. Подвързачов), *Борба* (1913-1914 и 1919-1920 г.; активен сътрудник е Г. Милев), *Нов път* (1923-1925 г.), организира пренасянето на в. *Искра* през България за Русия, делегат на конгресите на II интернационал в Лондон (1897 г.) и Амстердам (1904 г.). По време на „белия терор“ след април 1925 г. емигрира в СССР, по-късно във Франция и отново в СССР (1929 г.). Чл.-кореспондент на АН на СССР (1932 г.). След завръщането си в България (1932 г.) издава комунистическите литературни списания *Звезда* (1932-1934 г.), и *Нова литература* (от 1935 г., през 1936 г. преименувано *Мисъл*), „около които израства млада фаланга от прогресивни поети и белетристи“ (Речник 1976-1982, I, стр. 68). За разглеждания период ще отбележим съчиненията му *Христо Ботев като социалист* (1919), *Иван Вазов и социализмът* (1920), *Христо Ботев и пролетариатът* (1920), *Литературни очерци и бележки* (1921), *Беседи по изкуството* (1924), *Нашите революционери: Раковски, Левски, Ботев* (1924), *Сергей Нечаев и Христо Ботев* (1924), *Български писатели и книги* (два тома, София, 1925), *Чужди писатели и книги* (1925), *Дедушка „болгарского пролетариата“* (Москва – Ленинград, 1931), *Д. И. Полянов пролетарски поет ли е?* (1933), *Алеко Константинов и Бай Ганьо* (1934), *Николай Чернишевски* (1934), *Против меншевизма в литературоведението. Критика и самокритика*

тика (1934), *От Пушкин до Смирненски. Литературни очерки* (София, 1937), *Руските приятели на Христо Ботев* (София, 1937), *Христо Ботев критик* (1937), *Днешната българска литература. Критически очерки* (София, 1938) и др.

Г. Бакалов разгръща и солидна лексикографска [*Пълен руско-български речник*, София, 1938; *Речник на чуждите думи*, София, 1939], книгоиздателска и преводаческа (превежда творби на А. С. Пушкин, А. С. Грибоедов, Л. Н. Толстой, Еврипид, Аристофан, Платон, Й. Гьоте, Г. Лесинг, Молиер, А. Франс и др.) дейност.

Приноси в славистиката прави и големият български филолог и историк В. Бешевлиев. Той следва славянска филология и история в Софийския университет (1919-1920 г.), а след това класическа филология в Хале, Йена и Вюрцбург (1920-1925 г.), където защитава и докторат [*Критика на досегашните мнения за употребата на повелителното и желателното наклонение в старогръцката молитва*]. От 1925 г. е асистент, от 1929 г. доцент, а от 1933 г. професор по класическа филология в Софийския университет. Чл.-кореспондент на БАН (1941 г.), действителен член на Българския археологически институт (1933 г.), член на Унгарското ориенталско дружество (1936 г.), носител на Хердерова награда (1972 г.). Приноси за славистиката са проучванията му върху историята на балканските земи и балканските народи, върху балканската топонимия и историята на българската литература. Смята се за основоположник на българската епиграфика като самостоятелна научна дисциплина и неин най-изявен представител. Ще отбележим съчиненията му *Гръцкият език в прабългарските надписи* (1926), *Исторически преглед на досегашните издания на първобългарските надписи* (1934), *Първобългарски надписи* (две части, 1935-1936), *Няколко бележки към българската история* (1936).

На прехода между две епохи работи бележитият български учен – психологът Михаил Димитров (1881-1966), който има сериозни заслуги и в проучването на българската литература. Учи философия в Берн и Загреб, но се дипломира в Софийския университет (1908 г.). От 1921 г. е редовен асистент по експериментална психология в Софийския университет, през 1946 г. се хабилитира за професор [*Христо Ботев. Идеи, личност, творчество* (София, 1919), *Биография на Христо Ботев* (София, 1924; второ основно преработено издание – София, 1948), *Личността на Ботева. Критически преглед* (София, 1938), *Ницие като идеолог* (София, 1938), *За литературното наследство на Христо Ботев* (София, 1941) и др.].

В разглеждания период поставят началото на научната си дейност и редица бележити учени, които отнасяме към съвременния етап от историята на българската славистика (тук ще акцентуваме само на дейността им преди края на Втората световна война).

Владимир Георгиев (1908-1986) завършва класическа филология в Софийския университет (1926 г.), където изпитва благотворното влияние на учителите си Д. Дечев, Ст. Младенов, В. Бешевлиев, Г. Кацаров и др. Проявил изключителни способности, той е избран за асистент в катедрата по класическа

филология още през 1931 г., след което специализира във Виена (1933-1934 г.) при П. Кречмер и Н. Йокъл и защитава докторска дисертация по индоевропейско езикознание [*Отрицателната заповед в гръцки, латински, български, старондийски и инюнктивът*. ГСУ, 1935]. През 1936 г. се хабилитира за доцент. Следва нова специализация, този път във Флоренция (1939-1940 г.), избор за извънреден професор (1945 г.) все в катедрата по класическа филология.

Изцяло отдаден на славянското езикознание е творческият път на Иван Леков (1904-1978). Докато езиковедите от предишните поколения акцентуват само на отделни проблеми на славянското езикознание и приносят им в него е свързан непосредствено с историята и съвременното състояние на българския език, той, както сполучливо отбелязва Л. Андрейчин, „създава нов етап в развоя на славянското езикознание, разширява тематиката на славистичните проучвания, като разглежда в трудовете си основни и специфични въпроси на езиковедската славистика, обновява методите на славистичните изследвания и включва в техния обseg всички славянски езици“ (Андрейчин 1974, стр. 119). Завършва славянска филология в Софийския университет (1927 г.). Още по време на следването си е изпратен на специализация в Ягелонския университет в Краков (1925-1926 г.), където специализира отново през 1928-1930 г. и същевременно по настояване на проф. К. Нич е назначен за лектор по български език. След завръщането си е избран за асистент по славянска филология в Софийския университет. През 1935 г. специализира в Берлин при Макс Фасмер и във Виена при Н. С. Трубецкой. Същата година е избран за частен доцент, през 1941 г. – за редовен доцент, през 1945 г. – за извънреден професор. От ранните му трудове ще отбележим: *Окончание -OV- в славянските езици* (1933), *Принос към етимологичния речник на славянските езици* (1933), *Праславянските глаголни форми и отраженията им в днешните славянски езици* (1934), *Отношенията на среднословашки към южнославянската езикова група* (1937), *Проф. Хавранек и новото езикознание* (1938), *Прояви на фонологическа свръхстарателност в развоя на българския, полския и чешкия език* (1939), *Аналогия и свръхстарателност като различни прояви на българския език* (1939), *Фонологична стойност на удвоените и удължените съгласни звукове в славянските езици* (1940), *Омонимията в малоруския език* (1941), *Опит за фонологична характеристика на българския език* (1941), *Характеристика на общите черти в български и източнославянски* (1942), *Изразителност и употреба на фонологичните опозиции* (1942), *Фонологичният характер на един закон за ударението в българския език* (1943), *Полско-български речник* (София, 1944), *Сърбохърватският и българският език* (1945).

Най-яркият представител на старобългаристиката сред поколението български слависти, родени в началото на ХХ век, е Кирил Мирчев (1902-1975). И той завършва славянска филология (1927 г.) в Софийския университет. По време на следването си (1925-1926 г.) специализира в Ягелонския университет (Краков) при К. Нич и Я. Лош. От 1929 г. е асистент (на Л. Милетич) по българско езикознание и старобългарски език в Университета, от 1936 г. е извънреден

доцент, от 1937 г. – редовен доцент и ръководител на катедрата по български език след внезапната смърт на Б. Цонев (до 1973 г.), от 1941 г. – извънреден професор.

Научните му интереси са в областта на старобългарския език и историята на българския език в нейния най-широк обхват. Изключителни са заслугите му за проучването на среднобългарския период на езика ни. Автор е на многобройни трудове, като за разглеждания период ще споменем: *Един неврокопски български сборник с гръцко писмо от края на миналия век* (1932), *За някои от формите на новобългарския помощен глагол съм* (1936), *Неврокопският говор* (1936), *Към историята на инфинитивната форма в българския език* (1937), *За някои случаи от хипердиалектизъм в българския език* (1939), *Черковни песни на разложки говор от средата на XIX век* (1939), *Глаголните форми бѣ и бѣше в развоя на българския език* (1940), *За хипердиалектизмите в българския език* (1940), *Гръцко-български разговорници и речници от XIX век и тяхното значение за проучванията на българския език* (1941),

Към същото поколение български слависти принадлежи и Цветан Тодоров (1899-1962), изтъкнат диалектолог и етнограф. Завършва славянска филология в Софийския университет (1924 г.), след което специализира в Мюнхен (1924-1926 г.), а по-късно и във Виена (1942-1943 г.). За разглеждания период ще отбележим трудовете му: *Една особеност на Врачанския говор* (1928), *Диалектни материали от Видинско* (1929), *Говорни кръстосвания в крайната северозападна българска област* (1929), *Говорът на гр. Лом* (1930), *Северозападните български говори* (1936), *Населението между Тимок, Искър и Стара планина* (1937), *Двойно акцентуване в българския език* (1938), *Произход и същност на българския книжовен език* (1942), *Св. Климент Охридски. Живот, дейност и значение* (София, 1944).

През тези години започва творческата си дейност и Стойко Стойков (1912-1969), ярък представител на българската диалектология, фонетика, лексикология и лингвистична география. И той завършва славянска филология в Софийския университет (1935 г.). След едногодишно учителствуване получава право на двугодишна специализация в Пражкия университет (изучава експериментална фонетика, диалектология и славянско езиковедие, запознава се с работата на Пражкия лингвистичен кръг), където през 1939 г. защитава докторска дисертация [*Български книжовен изговор. Опитно изследване*, 1942] под ръководството на проф. Я. Хлумски. След завръщането си в България е назначен за асистент в Службата за български речник при БАН (1942 г.). От следващата 1943 г. е редовен асистент в катедрата по български език на Софийския университет. От ранните му публикации ще отбележим *Показалец на обнародваните материали по българска диалектология* (1937), *Към българския вокализъм. Ученически и слухов характер на самогласната Ъ* (1942), *Правописен и правоговорен наръчник* (София, 1945; съвм. с Л. Андрейчин, Ст. Илчев, Кр. Генов, Д. Маджаров, Цв. Минков, Н. Костов, Д. Осинин), *Софийският ученически говор. Принос към българската социална диалектология* (1946).

И Любомир Андрейчин (1910-1975) се изгражда като учен през този период. Той завършва славянска филология в Софийския университет през 1934 г. „30-те години, когато Любомир Андрейчин следва славянска филология в Софийския университет, са забележителни за нейното развитие. В областта ѝ работят изтъкнатите професори Любомир Милетич, Александър Теодоров-Балан, Стефан Младенов, Стоян Романски и др. Андрейчин е техен ученик. Безспорният филологически талант, рано открит у студента по славянска филология, е причина българската страна да го изпрати в Ягелонския университет в Краков като преподавател по български език и като специализант (при К. Нич и Т. Лер-Сплавински – И. К.). Запознал се в семинарите на стария полски университет с лингвистичните идеи на Ян Бодуен де Куртене и с теорията на Ф. де Сосюр, която поставя основите на структурното езикознание, Андрейчин прави успешен опит да разработи в духа на новото лингвистично учение семантиката и формалната структура на българската глаголна система“ (Попова 1990, стр. 4). Плод на тези му усилия е защитената в 1936 г. докторска дисертация [*Kategorie znaczeniowe koniugacji bułgarskiej*. Kraków, 1938]. От 1940 г. е доброволен асистент, а от 1941 г. – редовен асистент на проф. Б. Йоцов по славянски литератури в Софийския университет. От трудовете му ще споменем *Из семантичния развой на българските пространствени предлози* (1940), *Употреба на глаголните категории в повестите на Л. Каравелов* (1942), *Език и стил на българското народно творчество* (1943), *Основна българска граматика* (София, 1944; II изд. – 1978; превод на руски език – *Грамматика болгарского языка*, Москва, 1949).

Венецът в научното дело на Л. Андрейчин си остава неговата *Основна българска граматика* – най-доброто системно описание на съвременния български език, най-популярното и най-често цитираното българско езиковедско съчинение в чужбина, което не е убягнало от вниманието на нито един сериозен специалист, работещ в областта на българския език или на съпоставителното славянско езикознание. Докторската му дисертация и граматиката му поставят същинското начало на теоретичното осмисляне и на практическото описание на морфологичните категории на българския глагол. Вярно е, че редица интересни наблюдения и обобщения могат да се открият и преди него (имаме предвид най-вече съчинения на Ю. Трифонов и Ал. Теодоров-Балан), но приносите на Л. Андрейчин в това отношение са толкова значителни, че и до днес са основа за почти всички по-нови изследвания, за нов поглед върху езиковите явления.

Най-яркият представител на славянската етнография и фолклористика в съвременния етап от развитието на българската славистика несъмнено е Цветана Романска (1914-1969). Родена е в София на 16 декември 1914 г. в семейството на големия български славист Стоян Романски (за него вж. по-горе). Завършва славянска филология в Софийския университет през 1937 г. Още като студентка проявява научни интереси, за което свидетелствува отлично защитената ѝ дипломна работа [*Стилни похвати у Патриарх Евтимий*] под ръководството на проф. Й. Иванов. В периода 1937-1939 г. специализира в Карловия университет в Прага и през 1939 г. защитава докторска дисертация [*Апокрифите*

за *Богородица и българската народна песен*, 1940] под ръководството на И. Хорак, Й. Пата и О. Одложилек. Същата година постъпва като асистент в Софийския университет.

Георги Цанев (1895-1986). участва в Първата световна война и повече от година е пленник на Антантата. През 1923 г. се дипломира по славянска филология в Софийския университет, след което специализира в Карловия университет в Прага (в следващите години многократно посещава Прага и сътрудничи с чешки българисти като Й. Пата, А. Фринта, Ю. Долански, Зд. Урбан, В. Бехиньова, Д. Хронкова и др.). До 1945 г. е учител в Първа и Втора мъжка гимназия в София и в този период се утвърждава като един от ярките литературни критици на времето си. Първата му изява е още като студент (12.03.1922 г.), когато в „Младеж“ публикува блестящата му рецензия за стихосбирката „Да бъде ден!“ от Хр. Смирненски. „Той бе първият – наред с Г. Бакалов – който възторжено поздрави барда на социалистическата ни поезия Христо Смирненски и пророчески посочи пътя му като бъдеще на цялата българска литература. Възторжената му статия за Смирненски сложи началото на собствения му блестящ и дълъг път в българската литературна критика, тя стана символичен крайъгълен камък, върху който бе изградено цялото му критическо дело“ (Елевтеров 1986, стр. 2). Огромни са заслугите му за утвърждаването на писатели и поети като Асен Разцветников, Ангел Каралийчев, Никола Фурнаджиев, а по-късно на Илия Волен, Георги Караславов, Светослав Минков, Борис Шивачев, Орлин Василев, Стоян Загорчинов, Константин Петканов и мн. др. „Особено плодотворен в това отношение е периодът (януари 1938 – декември 1943 – И. К.), в който той издава списанието си *Изкуство и критика* (10 книжки годишно – И. К.) – едно от най-ярките литературни издания у нас. В него направиха първите си крачки и разцъфтяха талантите на цяло едно ново поколение творци, на които предстоеше да завоюват върховете на българската литература: Павел Вежинов, Богомил Райнов, Валери Петров, Александър Муратов, Любомир Тенев, Блага Димитрова“ (Елевтеров 1986, стр. 2). Ще добавим Александър Геров, Пеню Пенев, Богомил Нонев. Сътрудници на списанието са Хр. Радевски, Г. Караславов, Т. Павлов, Т. Г. Влайков, Г. П. Стаматов, П. Динеков (подробно за него вж. по-долу), П. Зарев (за него вж. по-долу), Сл. Васев, Ем. Станев, Ил. Волен, Г. Райчев, Бленика (псевдоним на съпругата на Г. Цанев), Н. Райнов, К. Петканов, М. Петканова, Ем. Попдимитров, Л. Пипков, Ив. Хаджийски, художниците Ил. Бешков, Б. Ангелушев, М. Цончева, К. Цонев, М. Георгиева, Ст. Венев, Ив. Фунев, М. Марков, Д. Узунов, В. Лукова, Д. Дечев, Н. Балкански, Ив. Лазаров, В. Бараков, Д. Драганов и др. (вж. Речник 1976-1982, II, стр. 90). В списанието се печатат художествени произведения, проблемни студии и критични статии из областта на литературата, изобразителното изкуство, музиката и обществено-културния живот, архивни материали, хроника. Г. Цанев оставя огромно по количество и стойност творчество, като за разглеждания период ще посочим *Vojan Penev* (1927), *Писатели и творчество* (София, 1932), *Литературни студии* (София, 1938), *Nová bulharská literatura* (1938),



**Проблеми на днешната българска литература** (София, 1939), **Идеи и образи** (София, 1944).

Георги Константинов (1902-1970) „е един от сериозните познавачи на българската литература, изтъкнат литературен историк и критик, изследвал проблемите на старата българска литература, на Възраждането и на най-новата българска литература, възпитаник на руската реалистична литература“ (Речник 1976-1982, II, стр. 243). Завършва славянска филология в Софийския университет през 1926 г. „Интересите му са съсредоточени главно върху революционната романтика през Възраждането, развитието на реализма в белетристиката след Освобождението, руско-българските литературни връзки, поезията на българските символисти“ (пак там, стр. 243). Автор е на многобройни трудове в посочените области. Ще споменем: **Емануил Попдимитров** (София, 1922), **Лев Толстой и България** (София, 1928), **Българската литература след войната** (София, 1933), **Любен Каравелов. Живот – творчество – идеи** (София, 1936), **Васил Друмев. Живот и творчество** (София, 1937), **Вук Караджич и Любен Каравелов** (София, 1938), **Раковски и българската революционна идеология** (София, 1939), **Творци на българската литература** (София, 1941), **Революционна романтика в Българското възраждане** (София, 1944). Г. Константинов е един от малкото автори на цялостна история на българската литература: **Стара българска литература. От Св. св. Кирил и Методий до Паисий Хилендарски** (София, 1943); **Нова българска литература. От Паисий до наши дни. Т. 1. До Освобождението** (София, 1942); **Т. 2. След Освобождението** (София, 1943). Известен е и като талантлив преводач на руска литература (Л. Н. Толстой, И. С. Тургенев, Ф. М. Достоевски, Н. В. Гогол, И. А. Гончаров и пр.).

Един от първите, които отделят специално внимание на теорията и историята на детската литература, както и на преподаването ѝ във висшите и полувисшите училища, е известният български писател Петър Димитров-Рудар (1906-1998). Той право в Софийския университет (1929 г.). Инициатор за създаването на Дружеството на детските писатели, негов секретар (от 1928 г.) и председател (1946-1948 г.) [**Нашата детска литература. Ч. I** (София, 1927)].

Забележителна фигура в историята на българската литературоведска славистика и фолклористика е Петър Динеков (1910-1992), „един от най-авторитетните представители на българската научна мисъл и специалист с широка международна известност. Неговото научно дело е разнообразно и енциклопедично в най-точния смисъл на това понятие. Той е сред най-видните български филолози, съчетали в себе си знанията и опита на литератора, езиковеда, текстолога, фолклориста и културолога. Твърде обширен е кръгзорът на неговите изследователски търсения – той обхваща българската литература от нейното зараждане, възрожденски период и съвременен етап, проблеми на славистиката и световната култура“ (Томова 1993, стр. 156).

Той завършва славянска филология в Софийския университет през 1933 г. През 1933-1934 г. специализира във Варшавския университет, участва във II международен конгрес на славистите (Варшава и Краков 1934 г.). От 1938 г. е асистент в катедрата по славянски езици на Софийския университет, а през

1941 г. се хабилитира за доцент в катедрата по българска литература. От 1945 г. е професор. Ще отбележим ранните му трудове: *Прозата на Ем. п. Димитров* (1931), *Неизвестни статии на Н. Бончев* (1931), *Марин Дринов и Нешо Бончев* (1937), *Софийски книжовници през XVI в. I. Поп Пейо* (София, 1939), *Кузман Шапкарев – събирач на народни умотворения* (София, 1940), *Българска лирика. Антология* (София, 1940), *Първи възрожденци* (София, 1942), *Литературни легенди* (София, 1942).

Най-изтъкнатият учен сред българските историци на славянските литератури и теоретици на сравнителното славянско литературознание е Емил Георгиев (1910-1982). Той Държавната музикална академия в София (1931 г.) и славянска филология във Софийския университет (1938 г.). Специализира в Карловия университет в Прага и във Виенския университет, където през 1939 г. защитава докторат върху Италианската легенда [*Die Italienische Legende*. Sofia, 1939]. В периода 1939 – 1943 г. учителствува в София, а в 1943 г. се хабилитира за доцент в Скопския университет. „Емил Георгиев е бележит представител преди всичко на литературоведската славистика. На това поприще видно място му отреждат редица забележителни приноси както из областта на историята на националните литератури на отделните славянски народи (българи, чехи, поляци и др.), така и из областта на литературните и културните връзки и взаимоотношения между отделни славянски народи, с известно предпочитание към връзките на българите с останалия славянски свят, макар че научния му интерес привличат и взаимодействия от по-широк мащаб“ (Селимски 1982, стр. 77). Централно място в научната дейност на Е. Георгиев заемат и кирило-методиевските проучвания. Тук освен докторската му дисертация (вж. по-горе) ще отбележим *Една забележителна особеност на славянските езици* (1936), *Две произведения на св. Кирила* (София, 1938), *Имената на старобългарските букви* (1939), *Начало на славянската писменост в България. Старобългарските азбуки* (София, 1942), *Книжовното дело на славянските просветители Кирил и Методий. Книжовната дейност на св. Кирил до създаването на славянското глаголическо писмо* (София, 1943).

Друг виден представител на българската литературоведска славистика и старобългаристика е Куйо Куев. След като завършва славянска филология в Софийския университет (1937 г.), по препоръка на Ст. Младенов той е назначен за лектор по български език в Ягелонския университет в Краков (1937-1939 г.), където работи под ръководството на К. Нич и през 1939 г. защитава докторска дисертация [*Konstantyn Kostenecki w literaturze bułgarskiej i serbskiej*, Kraków, 1950]. По-късно специализира славистика (1941-1942 г.) във Виена и Лайпциг при Р. Траутман [*Малоазийската теория за езика на св. Кирил и Методий* (1940), *Чувството за природата у Иван Вазов* (Севлиево, 1943)]. Известен е и като прецизен преводач на художествени произведения от полски на български език.

Преди края на Втората световна война започват научната си дейност още Ст. Кабанов, К. Попов, Ив. Гълъбов, Ст. Стоянов, П. Зарев, Н. Драганов и други бележити български учени.

В периода между двете световни войни са организирани първите два международни конгреса на славянските филолози. Според архивните материали в първия конгрес (Прага, 1929 г.) е взела участие осемчленна българска делегация. Докладчици са Л. Милетич, ръководител на делегацията, Ал. Теодоров-Балан и Ст. Бобчев. Много активен в дискусиите е Ст. Младенов (вж. по-горе). Във втория конгрес (Варшава и Краков, 1934 г.) участва единадесетчленна делегация, в чийто състав са Л. Милетич, Ст. Младенов, Ст. Романски, К. Мирчев, Ив. Леков, П. Динеков и др. Насроченият за 1939 г. трети конгрес в Белград не се провежда поради избухналата война (подробно за славистичните конгреси вж. Куцаров 1985, Куцаров 1999, Куцаров 2002, стр. 752-806).

### БИБЛИОГРАФИЯ

- Алпатов 1999: **В. М. Алпатов.** *История лингвистических учений.* Москва, 1999.
- Андрейчин 1974: **Л. Андрейчин.** Виден български славист (чл.-кор. Иван Леков седемдесетгодишен). – *Български език*, 1974, № 2, стр. 120-122.
- Ашнин, Алпатов 1994: **Ф. Д. Ашнин, В. М. Алпатов.** „Дело славистов“: 30-е годы. Москва, 1994.
- Димчева 1978: **Р. Димчева.** Академик Михаил Арнаудов. – *Език и литература*, 1978, № 3, стр. 80-82.
- Елевтеров 1986: **Ст. Елевтеров.** Неумолим воин в полето на красотата и идеите. – *Език и литература*, 1986, № 6, стр. 2-4.
- Енциклопедия 2000: **Б. Байчев, В. Бонджолова, Т. Бояджиев, Ст. Буров, М. Виденов, В. Вътов, Ст. Георгиев, М. Георгиева, А. Гецов, Ст. Гърдев, М. Илиева, М. Ковачев, Ив. Куцаров, Й. Маринова, Ел. Налбантова, Ив. Недев, А. Пачев, Й. Пенчев, Ем. Пернишка, Ан. Петкова, Р. Русинов, Хр. Станева, В. Станков, Ив. Харалампиев, К. Цанков, Р. Цойнска.** *Енциклопедия на съвременния български език.* В. Търново, 2000 (съст. **Р. Русинов** и **Ст. Георгиев**).
- Живков 1990: **Т. Ив. Живков.** Михаил Арнаудов и българската етнология и фолклористика. – *Език и литература*, 1990, № 1, стр. 1-14.
- Куцаров 1985: **Ив. Куцаров.** Славистичните конгреси – световни форуми на славянската филология. – *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“*, Т. 23, 1985, кн. 5 – *Филология*, стр. 33-44.
- Куцаров 1986: **Ив. Куцаров.** Петдесет години от отпечатването на първата системна граматика на българския език. – *Съпоставително езикознание*, 1986, № 6, стр. 47-54.
- Куцаров 1999: **Ив. Куцаров.** Международните конгреси на филолозите слависти. – *Съпоставително езикознание*, 1999, № 1, стр. 112-157.
- Куцаров 2001: **Ив. Куцаров.** Българистиката и славистиката в Чехия и Полша в периода между двете световни войни. – *Сборник доклади от научната конференция „Обучението по български език в началото на XXI в.“ (в памет на доц. д-р Стайко Кабасанов).* Смолян, 2001, стр. 3-19.
- Куцаров 2002: **Ив. Куцаров.** *Славяните и славянската филология.* Пловдив, 2002.

- Леков 1960: **Ив. Леков**. В памет на академик Ст. Романски. – *Езиковедско-етнографски изследвания в памет на акад. Стоян Романски*. София, 1960, стр. 1-2.
- Петър 1988: **Я. Петър**. Приносът на Карловия университет към развитието на славянското езикознание в Софийския университет. – *Език и литература*, 1988, № 5, стр. 33-47.
- Петър 1989: **J. Petr**. Přínos Univerzity Karlovy k rozvoji slovanské jazykovědy na Univerzitě Klimenta Ochridského v Sofii od doby jejího založení do současnosti. – *Práce z dějin slavistiky XIII*. Praha, 1989, стр. 7-42.
- Първев 1975: **Хр. Първев**. *Очерк по история на българската граматика*. София, 1975.
- Попова 1990: **В. Попова**. Професор д-р Любомир Андрейчин (1910-1975). – *Език и литература*, 1990, № 5-6, стр. 3-5.
- Първев 1987: **Хр. Първев**. *Създатели и творци на българското езикознание*. София, 1987.
- Речник 1976-1982: *Речник на българската литература. Т. I – III*. София, 1976-1982.
- Русинов 1982: **Р. Русинов**. Стоян Романски и правописният въпрос у нас. – *Български език*, 1982, № 5, стр. 463-466.
- Русинов 1985: **Р. Русинов**. Приносът на Александър Теодоров-Балан в теорията на националния книжовен език. – *Български език*, 1985, № 5, стр. 413-421.
- Селимски 1982: **Л. Селимски**. Академик Емил Георгиев (10.I.1910 – 1.V. 1982). – *Съпоставително езикознание*, 1982, № 6, стр. 77-79.
- Теодоров-Балан 1947: **Ал. Теодоров-Балан**. *Състояние на българската граматика*. София, 1947.
- Томова 1992: **Е. Томова**. Академик Петър Динеков (17.X.1910 – 22.II.1992). – *Български език*, 1992, № 4, стр. 349-355.
- Томова 1993: **Е. Томова**. Петър Динеков (1910-1992). – *Съпоставително езикознание*, 1993, № 1, стр. 156-160.
- Урбан, Ржехачек 1992: **Зд. Урбан, Л. Ржехачек**. *Прага и българската филология*. София, 1992.



## КОМУНИКАТИВНИ СТРАТЕГИИ В ПЕЧАТА ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО

*Диана Иванова*

*Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“*

В сравнително краткия, но изпълнен с динамика летопис на развитието на обществената мисъл през Възраждането са записани такива ярки явления, като създадената мрежа от училища, читалища и различни просветни дружества, книгопечатане, периодичен печат – компоненти, съставлящи фундамента на модерната българска култура и същевременно фактори за нейното развитие.

Поради специфичните условия в българското възрожденско общество периодичният печат е натоварен с по-особени функции, много по-широки от тези на съвременния печат, а именно – да просвещава (т.е. да цивилизова, да издига културно), да интегрира (да приобщава, да възпитава в национална среда и да хвърля мостове към други култури). Неговата културна мисия се осъществява в градска среда, гарантираща по-широко комуникативно пространство – средоточие на подготвени за книжовна дейност личности: творци и възприематели (читатели и слушатели).

Още при появата си българският печат получава специфичен *национален облик* (въпреки че той е имал за образец чужди издания). Тази характеристика на българските вестници и списания „се определя не само от езика, на който са печатани, от етническата принадлежност на журналисти и читатели ..., а преди всичко от водещата идея, която разкрива смисъла на появата им – стремежа за създаване на българско средство за информация и за осмисляне на обществени проблеми от българска гледна точка“. (Димитров 1989: 146).

В това отношение много периодични издания се „повтарят“ тематично – в кръга на обществения интерес неизменно попадат национално най-значимите проблеми: борба за просвета; борба за независима църква; борба за национално освобождение.

Възрожденските периодични издания се превръщат в трибуна, където *се излагат се възгледи, обмислят се стратегии, сблъскват се мнения*. Възрожденският читател често сменя ролята си – възприемателят се превръща в медиатор и информатор (разказвач на прочетеното), или пък поема ролята на дописник или сътрудник, като декларира позиции, критикува гледни точки, предлага но-

ви идеи. По този начин периодичният печат изпълнява своите обществени функции, активизирайки и разширявайки социалната си база.

Периодичните издания създават свой собствен модел на комуникативни отношения с възрожденското общество и своя рецептивна норма. *Търсенето на диалогичност* с читателската публика е една от ярките черти на възрожденската публицистика. Преките обръщения към читателите (*любезни ми читателю*) по определени проблеми, подтикването им към обратна връзка с редакцията отразяват комуникативните цели на изданието. Не по-малко съществена е и езиковата му стратегия, осъществявана както по пътя на познанието за езика (постигано чрез поместваните публикации), така и чрез пряката езикова практика (вж. по тези въпроси Иванова 1994; Иванова 1998).

В този комуникативен процес редакторите се съобразяват с езиковото равнище на адресата и затова му предлагат *четива на достъпен, разбираем език*, но от друга страна се стремят езикът на пресата да стане колективно представителен, да придобие статус на общоупотребим. Въпреки че повечето от възрожденските издания са малотиражни, с привличането и на слушатели кръгът на възприемателите се разширява, а заедно с това и езиковото влияние на пресата.

В комуникативната стратегия на българската възрожденска периодика на първо място се откроява *въпросът за една обща граматика*, която да даде така търсеното единство в книжовната практика.

Във в. „Македония“ се споделя схващането, че граматиката трябва да отразява съвременната езикова действителност и от живия, говоримия език да се извличат граматическите правила, а не да се използват „стари, ръждиви понятия“. Разискванията около народната основа на книжовния език и съставянето на обща граматика въз основа на структурните ѝ особености включват не само лингвистични основания – неизменно се изтъкват съображения, произтичащи от социалната, комуникативната функция на езика – да бъде достъпен и разбираем за най-широките среди от народа и в различните краища на отечеството. Въпреки диалектните различия *търсят се общобългарски, обединителни черти*.

Старозагорският учител П. Иванов посочва неотложната нужда от обща граматика като опора на българщината и щит срещу асимилаторските домогвания: *„При таквоя едно жалостно положение на народа ни, дето той не имащ една обща Граматика ся распръсква, разделя и пропада в чуждите ръце, какво трябва да ни свържи с една яка връзка в обятията на нашето мило отечество, ако не обща Граматика, обща литература“* (в. „Македония“, № 38 от 28 .09.1871).

Общата насока на книжовноезиковите възгледи на редакторите и сътрудниците на периодичните издания е ориентирана към *сближаване на граматичната теория с българската езикова реалност*. Още с подготовката на първите граматики е изявен стремежът за преодоляване на църковнославянската граматична традиция и подражателството на чужди граматични образци, пречка за комуникативната насоченост на просветното дело. В това отношение перио-

дичният печат се превръща в *регулатор и коректор на протичащите книжовноезикови процеси чрез системно провежданата научна критика.*

С книжовноезиковата си практика, с езиковите образци от всички райони на българската етническа територия възрожденският ни периодичен печат *влие върху езиковото съзнание на съвременниците си*, създава у тях убеждението за единство на българския език, въпреки диалектното многообразие. Материалите от по-отдалечените македонски, тракийски и други периферни райони в българското езиково землище стават обществено достояние, което спомага за вграждането на отделни елементи в книжовноезиковата система (в това отношение личен пример дава П. Р. Славейков, който използва в езика си средства от македонските говори).

Застъпвайки тезата за необходимостта от единен книжовен език, на страниците на периодичния печат се провежда линия, ориентирана предимно към националния езиков въпрос, но и със силен акцент върху идеята за славянско културно сътрудничество. В програмните концепции на отделните периодични издания прозира идеята и разбирането, че *приобщаването към европейските културни постижения е неизбежният път за развитието и на родната култура.*

С теоретичните си постановки по езикови въпроси и с цялостната си книжовна практика възрожденският периодичен печат става поле за изразяване на национално значими идеи, които влияят върху обществените нагласи, и спомагат за създаването на единна и национално осмислена езикова политика. На неговите страници се промолват възгледи за защита на българския език и се поддържат принципите за модерно езиково строителство.

Още с първите крачки на българската журналистика през 40-те години на XIX в. се залага комуникативен модел с двустранна насоченост: от една страна журналистическите текстове да възпитават в родолюбие, а от друга – отваря се път на диалога с други култури. Периодиката през Възраждането оперира с пълна палитра от „стратегии на говоренето“, умело насочени към читателската аудитория, която се нуждае от разнообразна информация – политическа, историческа, икономическа, научна, културна и т.н. Освобождавайки се от патриалхалния обществено-културен модел на поведение, възрожденският българин го заменя с модела на модерността, до голяма степен досегнат от света на чуждостта.

В стремежа си да издигнат културния престиж на сънародниците си и да събудят интереса на Европа, още първите ни редактори използват както преводни материали от чуждия печат, така и оригинални чуждоезикови публикации.

Пример за това са сп. „Любословие“ (1842-1846) и сп. „Мирозрение“ (отпечатвани извън пределите на България – Смирна и Виена), чиито редактори, служейки на каузата на своя народ, не го ограничават единствено в българското комуникативно пространство. К. Фотинов поставя българския читател в диалог с гръцката и френската култура, а Ив. Добровски – да се запознае и общува с културните постижения на славяните в границите на Австро-Унгария. И двама-



та използват текстове на чужди езици (Фотинов на гръцки и на френски, Добровски – на гръцки), без да търсят специално чужди реципиенти. Същият подход следват почти всички възрожденски периодични издания. По-късно обаче двуезичието и многоезичието завладява страниците на периодичните ни издания съвсем целенасочено във връзка с обществено-политическите задачи – главно да се обърне вниманието на европейските и новоосвободените балкански страни към българските проблеми (Гетова 2005: 133). Такава форма практикува Г. Раковски, който списва своите вестници на български и сръбски („Българска дневница“, на български и френски „Дунавски лебед“, на български и румънски „Бъдущност“ и „Бранител“); Пандели Кисимов, редактор на българо-румънския вестник „Отечество/ Patria“ (Букурещ, 1869-1871), списван на български и румънски; такива са и вестниците „Възраждане“ с ред. Св. Миларов и Т. Пеев (Браила, 1876), „Народност“ (Букурещ, 1867-1869) с ред. Ив. Богоров, Ив. Касабов и Ив. Грудов – списвани на френски език (повече за българо-френските издания през Възраждането вж. Гетова 2005).

Разпространението на периодичния печат в българското възрожденско общество формира стремеж за приобщаване към ценностите на европейската култура. Прояви на това осъзнато чувство за единение с европейските образователни и културни модели намираме в мащабността на просветното движение, в повишения интерес към постиженията на европейската наука, възприемането на хуманистичните и демократичните идеи на епохата, които намираме отразени на страниците на печата. За значителна част от възрожденската ни интелигенция е присъщо европейско съзнание. Усвоявайки просветенските идеи за новото отношение на човека към света, за смисъла на просветата и културата, възрожденската интелигенция разчупва границите на тяснородовото и религиозно съзнание, запазвайки обаче изконната връзка с народността си корен. По този начин делото ѝ придобива по-широко значение в контекста на епохата – както за собствения ѝ народ, така и за народите, в чиято среда се оформя и изявява творчески. Обща предпоставка за утвърждаването на тези идеи в Юго-източна Европа в т.ч. и на Балканите са развитието на културнонационалните процеси в тези страни, разширените възможности за общуване и диалог между народите, създадените „интеграционни полета“, които историографите тълкуват като основни възгледи за всеобщност и взаимно проникване на националните култури в Европа; за общуването между европейските народи като основа и атмосфера на развитието им по посока на свободата и повелите на Новото време. Тези идеи за опознаване на света спомагат от своя страна за осъзнаване и обединяване на националните сили, за самоопознаване и автодефиниции.

Друг аспект на журналистическата комуникация през Възраждането е срещата с „чуждото“ или рецепцията на преводните текстове. Възрожденският печат дава поле за дискусии по тези въпроси, обсъждат се различни теоретични постановки за превода (както на художествения, така и на журналистическия). Осъзнава се, че преводът се явява мост между две култури, чрез преводния текст се осъществява диалогът между тях. На превода се гледа сериозно както с оглед на полезността му за обществото (проблемът какво да превеждаме), така

и с оглед на преводаческата техника и езиково-стилистичните му качества (как да превеждаме). Високите филологически изисквания на П. Р. Славейков го заставят да обръща специално внимание върху езика и стила на преводния текст, който би следвало да се освободи от черупката на оригинала и да се „облече“ в нова дреха, т.е. оригиналният текст да бъде поднесен на читателя с адекватни средства, като се разширяват изразните възможности на родния език. Затова на страниците на неговите вестници „Гайда“ и „Македония“, както и в други редактирани от него издания (сп. „Читалище“) той порицава „немоштя“ на част от преводните материали и обръща внимание на въпроси от прагматиката на превода.

За да се преодолеят колизиите при межкултурния диалог, в редица статии се маркират някои проблеми от общата и частната теория на превода, като се акцентува главно върху онези въпроси, които имат практическа насоченост и се отнасят до техниката и механизмите на българския превод. Като се подчиняват на специфичните национални нужди, все пак нашите преводачи се обявяват на постигнатото в европейската теория на превода, търсят ръководни теоретически принципи, правят опити за подходяща интерпретация и осмисляне на тези идеи. Влиянието идва главно от теоретичните постановки на класически френски и чешки автори: Н. Боало, Ж. Делил, Й. Юнгман.

Така срещата с чуждото поражда нагласа и за защитни механизми, опазване територията на българския книжовен език, поддържането му като главен инструмент за формиране на съвременната българска култура. Журналистическото перо става оръжие в защита на родното и срещу нападките на чужди издания.

Българският периодичен печат през Възраждането успява да обедини разнообразните по характер проблеми: обществени, социални, икономически, образователни и езикови и да ги изведе в обобщения план на консолидиращата национална идея, една от най-важните му комуникативни стратегии.

## ЛИТЕРАТУРА

- Гетова 2005      **Гетова, Е.** *Журналистическите езици на Възраждането. (Българо-френски контексти)*. В.Търново 2005.
- Замбова 2000:      **Замбова, А.** *Манипулативни стратегии в печата*. София 2000.
- Димитров 1989      **Димитров, А.** *Създаването на българския периодичен печат и утвърждаването на националната идея*. – В: Българската нация през Възраждането. Т. II. София 1989, с. 145-170.
- Заимова 2004      **Заимова, Р.** *Представата за „другата“ Европа*. София 2004.
- Илиева 2003      **Илиева, Б.** *Двойственото „поведение“ на българската възрожденска култура в ролята ѝ на реципиент. (Привличене и дистанциране на преводния текст)*. – В: Словесност и литература. Юбилеен сборник в чест на 60-годишнината на проф. дфн Енчо Мутафов. Благоевград 2003, с. 136-142.
- Капитанов 1966      **Капитанов, Хр.** Български вестници, списвани на румънски език в Румъния преди Освобождението. – Български журналист № 4, с. 20-22.
- Минкова 1999      **Минкова, Л.** *Преводач и читател през Възраждането*. – В: Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“. Т. 37, кн. 1, 1999, с. 181-188.
- Станева 1983      **Станева, К.** *Създаване на националната читателска аудитория през Възраждането*. – Литературна история, 1983, № 11, с. 17-45.
- Таринска 1996      **Таринска, С.** *Българската чуждоезична периодика през Възраждането и пътищата на литературата*. – В: Печат и литература. С. 1996, с. 28-29.

## ВЫЗОВЫ ТЕРМИНОЛОГИИ: *ТЕКСТ* И *ДИСКУРС* В ЗАРУБЕЖНОЙ И БОЛГАРСКОЙ НАУКЕ

*Юлиана Чакърова*

*Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“*

*Уважаемому профессору Стефане Димитровой к юбилею*

Представляется, вряд ли найдется более подходящий случай, чем этот, попытаться представить картину соотношения понятий *текст* и *дискурс* в зарубежном и болгарском языкознании в настоящий момент, как и коротко очертить путь развития указанных терминов. Актуальность такого описания кажется несомненной. С одной стороны, исследования в области лингвистики текста занимают значительную часть в работах профессора С. Димитровой. С другой стороны, содержание упомянутых понятий меняется прямо на наших глазах, и каждое исследование текста начинается с рассуждений по поводу их употребления и значения. В то время как в большинстве работ 60-ых – 70-ых годов понятия *текст* и *дискурс* в сущности употребляются скорее как синонимы, означая любое множество логически связанных предложений, в последние годы наблюдается ярко выраженная тенденция их разграничения, а также экспансия термина *дискурс* в гуманитаристике вообще.

Учитывая указанный факт, было бы очень смело допустить, что в рамках такой работы возможно охватить все многообразие проблем, связанных с характеристикой этих двух понятий. Поэтому постараемся наметить самые главные из них, показать, как данные термины распределяют концептуальное пространство между собой, а также тенденции в их развитии. Таким образом, за рамками нашего исследования останутся как описание хронологии развития лингвистики текста за рубежом и в Болгарии, так и основная проблематика работ отдельных ее представителей.

Большие трудности при характеристике феноменов *текст*<sup>1</sup> и *дискурс*<sup>2</sup> связаны прежде всего с тем, что в некоторых языках употребляется преимущес-

---

<sup>1</sup> Фр. *texte*, англ. *text*, от лат. *textus* 'ткань, сплетение, структура; связное изложение' (Кибрик URLа, курсив наш, Ю. Ч.-Б.).

<sup>2</sup> Фр. *discours*, англ. *discourse*, от лат. *discursus* 'бегание взад-вперед; движение, круговорот; беседа, разговор' (Кибрик URLб, курсив наш, Ю. Ч.-Б.).

твенно одно из этих слов (в англо-американской и французской традиции, например, это *дискурс*, в немецкой традиции – до начала 80-ых годов – *текст*), причем различные традиции наделяют один и тот же термин различным, вплоть до полной противоположности, значением. В американской лингвистике в фокусе исследования находится *дискурс*, поэтому и наука, занимающаяся его изучением, называется *дискурсивным анализом*, хотя в начале своего существования предмет и метод этой науки (изучение сверхфразовых единств структурными, дистрибутивными методами), как они заложены З. Хэррисом (Harris 1952), совпадают с предметом и методами европейской лингвистики текста. Во французской традиции тот же термин означает „речь в общении“. С другой стороны, в приблизительно то же самое время, когда начинаются дискурсивные исследования в Америке (50-ые годы XX-го века) Э. Бенвенист употребляет термин *дискурс* в нетрадиционном для французской лингвистики значении как деятельность продуцента, позволяющая ему „использовать язык по своему усмотрению“ (цит. по Бенвенист 1974: 312). Таким образом, он впервые в лингвистической традиции употребляет этот термин в значении „речь, присваиваемая говорящим“, противопоставляя таким образом дискурс объективному повествованию (*téсit*).

Далее по ходу развития американской лингвистики и все большему ее обращению к носителю языка изменяется и направленность дискурсивного анализа, который еще в 70-ые годы начинает становиться наукой, занимающейся исследованиями языка в лингвистическом и экстралингвистическом контексте, иными словами, изучающей **язык в действии** (таким образом, размежевываясь от европейской лингвистики текста того периода). Новая парадигма дискурсивного анализа включает прагматику (теорию речевых актов, основанную философом Дж. Остином<sup>3</sup> и развитую в работах Дж. Серля<sup>4</sup>, максимы Г. П. Грайса<sup>5</sup>), исследование информационного потока (У. Чейф<sup>6</sup>), разговорный анализ (у истоков которого стоят Г. Сакс, Э. Шеглофф и Г. Джефферсон<sup>7</sup>), теорию релевантностей (Шпербер и Вилсон<sup>8</sup>), транзакционную дискурсивную модель (предложенную О. Йокояма<sup>9</sup>, примененную на русском языковом материале также В. Зайцевой<sup>10</sup>), исследование кодирования и распределения информации (Л. Гренобль<sup>11</sup>).

В Европе для обозначения феномена выше предложения используется термин *текст*, прежде всего под влиянием немецких авторов. Здесь стоит упомянуть работы П. Хартманна (Hartmann 1968), Р. Харвега (Harweg 1968), Х.

<sup>3</sup> Основные положения этой теории изложены, например, в Austin 1962.

<sup>4</sup> Searl 1969.

<sup>5</sup> Grice 1975.

<sup>6</sup> Приведем в качестве примера одну из первых работ на эту тему: Chafe 1976, как и более поздние работы: Chafe 1994, Chafe 2001.

<sup>7</sup> См. одну из ключевых работ этого направления: Sacks, Schegloff, Jefferson 1974.

<sup>8</sup> См., напр., Sperber, Wilson 1986/1995.

<sup>9</sup> Yokoyama 1986.

<sup>10</sup> Zaitseva 1995.

<sup>11</sup> Grenoble 1998.

Изенберга (Isenberg 1968), В. Коха (Koch 1972), В. Дресслера (Dressler 1973), З. Шмидта (Schmidt 1973), Х. Плетта (Plett 1975), Х. Вайнриха (Weinrich 1976), как и представителей Пражской лингвистической школы (см., напр., К. Гаузенблаз). Для названия науки, занимающейся изучением данного феномена, используется термин **лингвистика текста** [называемая еще **грамматикой текста** (в начале становления этой науки), **текстолингвистикой**, **текстологией**, иногда **теорией текста**].

Зародившись в рамках структурной лингвистики, теория текста сначала в большей степени использует структурные и таксономические методы описания, однако с выдвиганием на первый план коммуникативной стороны текста как такового постепенно переходит к введению динамических параметров в координатную систему исследования. На смену текстовой терминологии приходит дискурсивная (см., напр., работы Т. ван Дейка, начиная со второй половины 70-ых годов прошлого века: van Dijk 1977, van Dijk 1981, а также монографию Р. Богранда и В. Дресслера: Beaugrande, Dressler 1981). М. Стаменов характеризует это состояние в лингвистике следующим образом: «За последние двадцать лет можно проследить, как надежд на „точную“ дефиницию этого понятия (текста – примечание наше – Ю. Ч.-Б.) становится все меньше, а авторы, работающие в этой области, или говорят с неохотой по этому вопросу, или с энтузиазмом прилагают усилия к дальнейшему „размыванию“ этого понятия»<sup>12</sup> (Стаменов 1995: 49). Классик европейской лингвистики текста Т. ван Дейк определяет одно из самых „расплывчатых“ понятий, понятие дискурса, и как **„комплексное коммуникативное событие“** (в широком смысле), и как **„текст или разговор“** (в узком смысле), в том числе и как конкретный разговор, и как **тип разговора**; это понятие используется им и для обозначения того или иного **жанра** („политический дискурс“, „научный дискурс“), и для **характеристики целостной социальной формации** („коммунистический дискурс“, „организационный дискурс“) (van Dijk 1998; цит. по ван Дейк URL 1999).

Надо сказать, что в современной науке вообще существует очень широкое понимание текста, выходящее за рамки его вербальной природы, имеющее семиотические основания и связанное с тенденцией трактовки культуры как сложного семиотического целого. Согласно этому пониманию текстами называются **совокупности концептов и идей, относящихся к определенной сфере** (в этих случаях говорится о некоем общем тексте данного автора или целой эпохи – см., напр., Топоров 1995). Текстами, согласно такой широкой точке зрения, могут быть и **невербальные явления – произведения изобразительного искусства, музыкальные произведения** (Бахтин 1990, Успенский 1995). При таком понимании **все явления культуры** мыслятся как тексты (Лотман 1999)<sup>13</sup>, а **культура** в целом – как совокупность текстов и способ, механизм их реализации (Лотман, Успенски 1990). В качестве текстов некоторые исследователи рассматривают и **сновидения**, поскольку они, по их мнению, структури-

<sup>12</sup> Перевод с болгарского языка наш, Ю. Ч.-Б.

<sup>13</sup> Этому пониманию аналогична концепция Ж. Дерриды (Деррида 2000), но в соответствии с традициями французской школы автор употребляет термин *дискурс*.

рованы как тексты (Ласан 1977, Фрейд 1990, Юнг 1997) (см. об этом более подробно в обзоре Н. В. Петровой: Петрова 2003).

С другой стороны, под влиянием, как представляется, традиций французской школы, в европейском научном пространстве продолжает использоваться и активироваться термин *дискурс*. Начиная с Э. Бенвениста, пройдя через определение дискурса у М. Фуко как совокупности вербальных перформансов (Фуко 1996: 108), как своеобразного инструмента познания, репрезентирующего нетрадиционный подход к познанию культуры, в Европе понятие *дискурс* начинает расширяться, включая в себя и идеологию социальных групп, строящих определенные речевые произведения в процессе общения (срв. утверждение Ю. С. Степанова о том, что *дискурс* представляет особое использование языка для выражения особой ментальности и особой идеологии: Степанов 1995: 38). Таким образом, понятие *дискурс* является поразительно широким и многообразным. Только в рамках французской школы выделяются 8 употреблений термина *дискурс*: 1) эквивалент понятия „речь“, т.е. любое конкретное высказывание; 2) единица, по размерам превосходящая фразу; 3) воздействие высказывания на его получателя с учетом ситуации; 4) беседа как основной тип высказывания; 5) речь с позиции говорящего в противоположность повествованию, которое не учитывает такой позиции; 6) употребление единиц языка, их речевая актуализация; 7) социально или идеологически ограниченный тип высказываний, характерный для определенного вида социума; 8) теоретический конструкт, предназначенный для исследований производства текста (Серио 1999: 26-27).

В русской лингвистике до 80-ых годов термин *дискурс* употреблялся значительно реже, чем термин *текст*<sup>14</sup>, зато в истории становления науки лингвистики текста можно отметить самые разнообразные термины для обозначения феномена выше предложения: '*абзац*' (Пешковский 1914, Падучева 1965, Севбо 1969), '*сложное синтаксическое целое*' (Поспелов 1948, Алехина 1973, Рогожникова 1973, Лосева 1973, Лунева 1976), '*сверхфразовое единство*' (Булаховский 1952, Ковалева 1980, Реферовская 1983, Орлова 1988), '*прозаическая строфа*' (Солганик 1973), '*межфразовая эстафетная структура*' (Голубев 1973).

Центральным в русском языкознании является определение текста, данное И. Р. Гальпериним в его работе „Текст как объект лингвистического исследования“, где автор акцентирует **завершенность, целенаправленность и прагматическую установку данного речевого произведения**, указывая, что оно **объективировано в письменной форме** (Гальперин 1981: 18). Такую точку зрения разделяют также В. В. Одинцов (Одинцов 1980), Е. А. Реферовская (Реферовская 1983), М. Б. Храпченко (Храпченко 1985). Очевидно, однако, что такое понимание является слишком узким. Ему противопоставляется точка зрения, согласно которой текст воспринимается как **любое законченное речевое**

---

<sup>14</sup> В. А. Звегинцев, однако, предпочитает использовать термин *дискурс* для обозначения любого множества логически связанных предложений (Звегинцев 1976: 170).

**образование (высказывание), если оно является элементом коммуникации** [в русской лингвистике она представлена, напр., в работах М. И. Откупщиковой, понимающей под текстом „продукт речемыслительной деятельности людей, осуществляемый в нормальных условиях речевого общения (речевой коммуникации, акта коммуникации)“: Откупщикова 1980: 6, О. И. Москальской (Москальская 1981: 12)].

В противовес такому положению дел в русской лингвистике до 80-ых годов, когда преимущественно употребляется термин *текст*, рассматриваемый прежде всего *off-line*, как готовое произведение, в постсоветский период исключительно активизируется термин *дискурс*, притом во всей своей полисемичности, означая и речевой акт, и когнитивную деятельность interlocutors. В Лингвистическом энциклопедическом словаре 1990 г. Н. Д. Арутюнова определяет дискурс так: «Дискурс – **связный текст** в совокупности с экстралингвистическими – прагматическими, социокультурными, психологическими и др. факторами; текст, взятый в событийном аспекте [...] Дискурс – это **речь, „погруженная в жизнь“**»<sup>15</sup> (Арутюнова 1990: 136-137). С другой стороны, дискурс определяется и как „**совокупность речемыслительных действий коммуникантов**”<sup>16</sup>, связанную с познанием, осмыслением и презентацией мира говорящим и осмыслением, реконструкцией языковой картины мира продуцента рецепиентом“ (Милевская URLa). В этой парадигме *текст* является этапом дискурса на пути к конечной цели коммуникации – достижению перлокутивного эффекта (Милевская 2002, цит. по Милевская URLб). В другой работе последних лет дискурс воспринимается, вслед за М. М. Бахтиным, как „речь, или текст, помещенный в ситуацию диалога, как бы возвращенный к жизни, т.е. обретающий реального автора и реального читателя в конкретной ситуации их диалогической встречи как субъектов“ (Плеханова 2002, цит. по Плеханова 2002 URL).

Подходя к определению этого феномена с когнитивной точки зрения, Е. С. Кубрякова акцентирует в прототипическом тексте (в качестве фокуса категории, содержащего наибольшее число репрезентативных признаков в скоррелированном виде) его **информационную самодостаточность, его ясно оформленное целеполагание (интенциональность) и ориентированность на адресата** с целью создания у него ментальной модели, из чего адресат делает умозаключения на основании знаний мира и языковой системы. С точки зрения адресата текст релевантен прежде всего „как источник излучения, как источник возбуждения в нашем сознании многочисленных ассоциаций и когнитивных структур (от простых фреймов до гораздо более сложных ментальных пространств и возможных миров)“ (Кубрякова 2001, цит. по Кубрякова URL). Согласно ее утверждениям, понятия *текст* и *дискурс* нельзя противопоставлять, иными словами, они не являются взаимоисключающими. Они связаны причин-

<sup>15</sup> Подчеркнутое наше, Ю. Ч.-Б.

<sup>16</sup> Подчеркнутое наше, Ю. Ч.-Б.



но-следственной связью: „текст создается в дискурсе и является его детищем“ (Кубрякова 2001, цит. по Кубрякова URL).

Соотношение понятий *текст* и *дискурс*, однако, неоднозначно в науке. Как видно, в большинстве работ *дискурс* понимается шире *текста*, текст является его этапом или результатом, но возможно и наоборот. В работе Ю. Руднева читаем: „Дискурс – такое измерение текста, взятого как цепь/комплекс высказываний (т.е. как процесс и результат речевого (коммуникативного) акта), которое предполагает внутри себя синтагматические и парадигматические отношения между образующими систему формальными элементами и выявляет прагматические идеологические установки субъекта высказывания, ограничивающие потенциальную неисчерпаемость значений текста“ (Руднев URL).

В болгарской лингвистике, вслед за традициями немецкой и русской школы, в более ранних работах, посвященных проблемам лингвистики текста, употребляется термин *текст* (см., напр., Илиева 1985, ЛТ 1995, Богранд et al 1995, Добрева, Савова 2000, Солнцева-Накова 2002), а там, где используется термин *дискурс*, он употребляется как синоним термину *текст* (Димитрова 1984). В последние годы, однако, замечается указанная уже в европейской лингвистике тенденция к разграничению понятий *текст* и *дискурс* (Гугуланова URL), притом научную мысль все больше занимает именно *дискурс* как точка соприкосновения многообразных лингвистических и экстралингвистических, в том числе когнитивных и коммуникативных, факторов (Чолаков 2004, Попов 2005 *inter alia*).

Итак, наличие понятий *текст* и *дискурс* обусловлено первоначальным введением дихотомии *язык/речь*, где текст связан с ее первой частью, а дискурс со второй (Бенвенист 1974: 312). Употребление этих двух понятий детерминировано существованием двух подходов к речи – со стороны лингвистики текста и дискурсивного анализа. Каждый из них имеет свои цели и привел к определенным результатам. Таким образом, *текст* и *дискурс* различаются по углу их рассмотрения. *Дискурс* требует при его анализе учета всех прагматических, культурологических и социальных факторов его реализации. *Текст* рассматривается скорее как нечто статичное, в то время как дискурс рассматривается „online, в текущем режиме и текущем времени, по мере своего появления и развития“ (Кубрякова 2001, цит. по Кубрякова URL). Текстовый анализ представляет собой работу внутри семантического и семиотического пространства текста, изучение внутритекстовых связей и средств их осуществления. В настоящее время большей популярностью пользуется дискурсивный анализ, изучающий динамику, процесс, условия и цели создания речевого произведения, все гетерогенные экстралингвистические факторы, связанные с возникновением этого речевого произведения, вплоть до паралингвистических (жесты, громкость, тональность, ритм речи). При всем многообразии определений термина *дискурс* в современных лингвистических исследованиях, главное, что их объединяет – это акцент на ситуации общения как необходимом условии появления вербального или / и невербального дискурса, а также определения его связности, коммуникативной адекватности, импликаций и пресуппозиций. С другой стороны, при

анализе *дискурса* учитываются ментальные процессы интерлокуторов: психологические, социологические, этнографические правила и стратегии его порождения и понимания.

Описанная картина может послужить иллюстрацией одного очень характерного для лингвистики феномена – как представляется, лингвистика есть наука с наиболее неупорядоченной терминологией. Поэтому неизбежной в начале каждой работы на эту тему является необходимость оговорить рамки употребляемых в работе понятий. Это с наибольшей силой относится к таким „размытым“ (fuzzy) понятиям, как *текст* и *дискурс*.

## СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

### БИБЛИОГРАФИЯ

- Алехина 1973:** М. И. Алехина. К вопросу о значениях определенности / неопределенности предмета и способах выражения этих значений в современном русском языке // *Вопросы синтаксиса и лексики современного русского языка*. Москва, МГПИ им. В. И. Ленина, 1973: 42-56.
- Арутюнова 1990:** Н. Д. Арутюнова. Дискурс // *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва, „Советская энциклопедия“, 1990: 136-137.
- Бенвенист 1974:** Э. Бенвенист. *Общая лингвистика*. Москва, 1974.
- Богранд at al 1995:** Р. дьо Богранд, В. Дреслер, С. Стоянова-Йовчева. *Увод в текстовата лингвистика*. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 1995. 275 с.
- Бахтин 1990:** М. М. Бахтин. Проблемът за текста в лингвистиката, филологията и другите хуманитарни науки // *Идеи в културологията*. Т. 1. София, 1990. С. 121-149.
- Булаховский 1952:** Л. А. Булаховский. *Курс русского литературного языка*. Т. 1. Киев, 1952.
- Гальперин 1981:** И. Р. Гальперин. *Текст как объект лингвистического исследования*. Москва, „Наука“, 1981. 140 с.
- Голубев 1973:** Л. А. Голубев. Местоимения в составе межфразовых эстафетных структур // *Вопросы лингвистики*. Ленинград, ЛГУ, 1973: 48-65.
- Деррида 2000:** Ж. Деррида. *Письмо и размышление*. Москва, 2000.
- Димитрова 1984:** С. Димитрова. *Текст и подтекст. Наблюдения над presupозициите в руския дискурс*. София, „Наука и изкуство“, 1984. 145 с.
- Добрева, Савова 2000:** Е. Добрева, И. Савова. *Текстолингвистика*. Шумен, 2000.
- Дреслер 1978:** В. Дреслер. Синтаксис текста // *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. VIII. Москва, 1978: 111-136.
- Звегинцев 1976:** В. А. Звегинцев. *Предложение и его отношение к языку и речи*. Москва, 1976.
- Илиева 1985:** К. Илиева. *Местоимения и текст*. София: Издателство на Българската Академия на Науките, 1985. 171 с.
- Ковалева 1980:** Л. М. Ковалева. К вопросу о выделении единицы, объединяющей последовательность предложений в тексте // *Сб. научных трудов МГПИИЯ им.*

- М. Тореза. Вып. 151 (Лингвистика и методика в высшей школе. Вып. IX). Москва, 1980: 105-113.
- Кубрякова 2001:** Е. С. Кубрякова. О тексте и критериях его определения // *Текст. Структура и семантика*. Т. 1. Москва, 2001: 72-81.
- Лосева 1973:** Л. М. Лосева. Текст как единое целое высшего порядка и его составляющие (сложные синтаксические целые) // *Русский язык в школе*. 1973, № 1. С: 37-43.
- Лотман 1999:** Ю. М. Лотман. *Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история*. Москва, 1999.
- Лотман, Успенски 1990.** Ю. Лотман, Б. Успенски. За семиотичния механизъм на културата // *Идеи в културологията*. Т. 1. София, 1990: 218-243.
- ЛТ 1995:** *Лингвистика на текста. Проблеми на значението и текстови категории*. София, Академично издателство „Проф. М. Дринов“, 1995. 267 с.
- Лунева 1976:** В. Н. Лунева. О типологии сложного синтаксического целого // *Вопросы синтаксиса и стилистики русского языка*. Вып.2. Ульяновск, 1976: 75-83.
- Милевская 2002:** Т. В. Милевская. О понятии „дискурс“ в русле коммуникативного подхода // *Материалы международной научно-практической конференции „Коммуникация: теория и практика в различных социальных контекстах „Коммуникация-2002“ (“Communication Across Differences“)*. Ч.1. Пятигорск, Изд-во ПГЛУ, 2002: 188-190.
- Москальская 1981:** О. И. Москальская. *Грамматика текста*. Москва, 1981.
- Одинцов 1980:** В. В. Одинцов. *Стилистика текста*. Москва, „Наука“, 1980.
- Орлова 1988:** Л. В. Орлова. *Структура сверхфразового единства в научных текстах*. Киев, „Наукова думка“, 1988. 153 с.
- Откупщикова 1980:** М. И. Откупщикова. *Синтаксис связного текста* (Учебное пособие). Ленинград, ЛГУ. 103 с.
- Падучева 1965:** Е. В. Падучева. О структуре абзаца // *Ученые записки Тартуского Государственного университета. Школа по знаковым системам, II*. Тарту, 1965: 27-41.
- Петрова Н. В. 2003:** Н. В. Петрова. Текст и дискурс // *Вопросы языкознания*. 2003, № 6: 123-131.
- Пешковский 1914:** А. М. Пешковский. *Школьная и научная грамматика*. Москва, 1914.
- Плеханова 2002:** Т. Ф. Плеханова. *Текст как диалог*. Минск, МГЛУ, 2002. 253 с.
- Попов 2005:** Д. Попов. Дискурсът като комуникативно събитие // *Съпоставително езикознание*. 2005, № 1: 63-83.
- Поспелов 1948:** Н. С. Поспелов. Сложное синтаксическое целое и основные особенности его структуры // *Доклады и сообщения Института Русского языка АН СССР*. Вып. II. Москва-Ленинград, 1948: 43-68.
- Реферовская 1983:** Е. А. Реферовская. *Лингвистические исследования структуры текста*. Ленинград, „Наука“, 1983. 215 с.
- Рогожникова 1973:** Р. П. Рогожникова. Сложное синтаксическое целое, его структура и типы // *Русский язык в национальной школе*. 1973, № 1: 53-57.
- Севбо 1969:** И. П. Севбо. *Структура связного текста и автоматизация реферирования*. Москва, „Наука“, 1969.

- Серно 1999:** П. С е р н о. Как читают тексты во Франции // *Квадратура смысла. Французская школа анализа дискурса* / Пер. с франц. и португ. Москва, „Прогресс“, 1999: 14-53.
- Солганик 1973:** Г. Я. С о л г а н и к. *Синтаксическая стилистика (сложное синтаксическое целое)*. Москва, „Высшая школа“, 1973. 114 с.
- Солнцева-Накова 2002:** Е. С о л н ц е в а-Н а к о в а. Някои бележки за съвременното състояние на лингвистиката на текста в Германия и България // *Съпоставително езикознание*, 2002, № 1: 104-114.
- Стаменов 1995:** М. С т а м е н о в. Основни проблеми на разбирането на текста // *Лингвистика на текста*. София, Академично издателство „Проф. М. Дринов“, 1995: 47-81.
- Степанов 1995:** Ю. С. С т е п а н о в. Альтернативный мир, дискурс, факт и принцип причинности // *Язык и наука конца 20 века*. Москва, 1995.
- Топоров 1995:** В. Н. Т о п о р о в. Петербург и «Петербургский текст русской литературы» (Введение в тему) // Топоров В. Н. *Миф. Ритуал. Символ. Образ: Исследования в области мифопоэтического*: Избранное. Москва, Изд. группа „Прогресс-Культура“, 1995. 624 с.
- Успенский 1995:** Б. А. У с п е н с к и й. *Семиотика искусства*. Москва, 1995.
- Фрейд 1990:** З. Ф р е й д. *Психология бессознательно*. Москва, 1990.
- Фуко 1996:** М. Ф у к о. *Археология знания*. Киев, 1996.
- Храпченко 1985:** М. Б. Х р а п ч е н к о. Текст и его свойства // *Вопросы языкознания*. 1985, № 2: 3-9.
- Чолаков 2004:** Дискурс и езиково обучение // *Български език и литература*. 2004, № 1: 56-67.
- Юнг 1997:** К. Г. Ю н г. К вопросу о подсознании // *Человек и его символы*. К. Г. Юнг, М.-Л. фон Франц, Дж. Л. Хендерсон, И. Якоби, А. Явве. Москва, 1997.
- Austin 1962:** J. L. A u s t i n. *How to Do Things with Words*. Oxford, „Clarendon“, 1962.
- Beaugrande, Dressler 1981:** R.-A. d e B e a u g r a n d e, W. U. D r e s s l e r. *Introduction to Text Linguistics*. London, New York, „Longman“, 1981. 250 p.
- Chafe 1976:** W. C h a f e. Givenness, Contrastiveness, Definiteness, Subjects, Topics, and Point of View // Charles N. Li (ed.). *Subject and Topic*. New York, „Academic Press“, 1976: 25-55.
- Chafe 1994:** W. C h a f e. *Discourse, Consciousness, and Time: The Flow and Displacement of Conscious Experience in Speaking and Writing*. Chicago, The University of Chicago Press, 1994.
- Chafe 2001:** W. C h a f e. The Analysis of Discourse Flow // D. Schiffrin, D. Tannen, H. E. Hamilton (eds.). *The Handbook of Discourse Analysis*. Oxford, „Blackwell“, 2001: 673-687.
- Dressler 1973:** W. D r e s s l e r. *Einführung in die Textlinguistik*. Tübingen: „Max Niemeier Verlag“, 1973. 136 S.
- Grenoble 1998:** L. G r e n o b l e, *Deixis and Information Packaging in Russian Discourse*. Amsterdam, Philadelphia, „John Benjamins Publishing Company“. xvii, 335 p.
- Grice 1975:** H. P. G r i c e. Logic and conversation // *Speech acts*. N. Y., etc., Acad. Press: 41-58.
- Harris 1952:** Z. H a r r i s. 1952: Discourse Analysis // *Language*, 28/1:1-30.
- Hartmann 1968:** P. H a r t m a n n. Textlinguistik als neue linguistische Teildisziplin // *Replik*. 1968, 2 (Textlinguistik): 2-7.

- Harweg 1968:** R. Harweg. *Pronomina und Textkonstitution*. München, „Fink“, 1968.
- Harweg 1972:** R. Harweg. Zur Textologie der das-Sätze // *Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik*. 1972, 1.
- Isenberg 1968:** H. Isenberg. Motivierungen zur „Texttheorie“ // *Replik*. 1968, 2 1968, 2 (Textlinguistik): 13-17.
- Koch 1972:** W. D. Koch. *Strukturelle Textanalyse*. Hildesheim, 1972.
- Lacan 1977:** J. Lacan. *Écrits: A Selection*. London, 1977.
- Plett 1975:** H. F. Plett. *Textwissenschaft und Textanalyse: Semiotik, Linguistik, Rhetorik*. Heidelberg, „Quelle & Meyer“, 1975.
- Sacks, Schegloff, Jefferson 1974:** H. Sacks, E. Schegloff, G. Jefferson. A Simplest Systematics for the Organization of Turn-Taking in Conversation // *Language* 50: 696–735.
- Schmidt 1973:** S. J. Schmidt. *Texttheorie. Problem einer Linguistischer oder einer Linguistik der sprachlichen Kommunikation*. München, „Fink“, 1973.
- Searl 1969:** J. Searl. *Speech Acts*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Sperber, Wilson 1986/1995:** D. Sperber, D. Wilson. *Relevance. Communication and Cognition* (second edition). Oxford, „Basil Blackwell“, 1986/1995.
- van Dijk 1977:** T. A. van Dijk. *Text and Context*. London, „Longman“, 1977.
- van Dijk 1981:** T. A. van Dijk. *The Studies in the Pragmatics of Discourse*. The Hague, New York, „Mouton“, 1981. 331 p.
- van Dijk 1998:** T. A. van Dijk. *Ideology: A Multidisciplinary Approach*. London, „Sage“, 1998.
- Weinrich 1976:** H. Weinrich. *Sprache in Texten*. Stuttgart, „Klett“, 1976.
- Yokoyama 1986:** O. Yokoyama. *Discourse and Word Order*. Amsterdam, „John Benjamins Publishing Company“, 1986.
- Zaitseva 1995:** V. Zaitseva. *The Speaker's Perspective in Grammar and Lexicon*. New York, „Peter Lang“, 1995.

## УЕБГРАФИЯ

- Гугуланова URL:** И. Гугуланова. Дискурсът – нови лингвистични и нелингвистични аспекти // Jan. 26, 2006 <<http://www.libsu.uni-sofia.bg/Statii/Diskurs.html>>.
- Кибрик URLa:** А. Кибрик. Текст // *Энциклопедия Кругосвет*. Jan. 28, 2006 <<http://www.krugosvet.ru/articles/82/1008282/1008282a1.htm>>.
- Кибрик URLб:** А. Кибрик. Дискурс // *Энциклопедия Кругосвет*. Jan. 28, 2006 <<http://www.krugosvet.ru/articles/82/1008254/1008254a1.htm#1008254-A-101>>.
- Кубрякова URL:** Е. С. Кубрякова. О тексте и критериях его определения // June 19, 2005 <<http://www.philology.ru/linguistics1/kubryakova-01.htm>>.
- Милевская URLa:** Т. В. Милевская. Дискурс и текст: проблема дефиниции // *Русский языкъ* (Электронный ресурс для лингвистов, филологов, семиологов, учителей русского языка и литературы). Sept. 29, 2005 <<http://teneta.rinet.ru/rus/me/milevskat-discourseandtextdfn.htm>>.
- Милевская URLб:** Т. В. Милевская. О понятии „дискурс“ в русле коммуникативного подхода // July 8, 2005 <[http://russcomm.ru/rca\\_biblio/m/milevskaya.shtml](http://russcomm.ru/rca_biblio/m/milevskaya.shtml)>.
- Плеханова 2002 URL:** Т. Ф. Плеханова. *Текст как диалог*. Минск, МГЛУ, 2002 // Jan. 30, 2006 <<http://newsletter.iatp.by/mn1/mn1-0.htm>>.

- Руднев URL:** Ю. Р у д н е в. Концепция дискурса как элемента литературоведческого метаязыка // July 8, 2005 <[http://zhelty-dom.narod.ru/literature/txt/discours\\_jr.htm](http://zhelty-dom.narod.ru/literature/txt/discours_jr.htm)>
- van Dijk 1999 URL:** Т. А. в а н Д и j к. *К определению дискурса*. Отрывок из книги Т. А. van Dijk. *Ideology: A Multidisciplinary Approach*. London, „Sage“, 1998. Пер. с английского (1999 г.) А. Дерябина. Sept. 27, 2005 <<http://psyberlink.flogiston.ru/internet/bits/vandijk2.htm>>.



## О ВАРИАНТНОСТИ ТЕРМИНОВ

*Иванка Я. Атанасова*  
*Великотырновский университет*

### Введение

Вариантность терминов в лингвистике понимают по-разному. В.Н. Молодец определяет варианты как „совпадающие в значении фонетические, морфологические (в том числе и словообразовательные) и орфографические модификации сложных слов и словосочетаний с едиными корнями в своих компонентах, а также полные и учесенные формы слов и словосочетаний, могущие иметь некоторые стилистические различия“ (Молодец 1983: 14). Следует подчеркнуть, что варианты характеризуются тождеством значения и с точки зрения семантики являются абсолютными синонимами (дублетами) (Калинина 1987: 11). В терминологии дублетами в широком смысле считаются разнокоренные и однокоренные абсолютные синонимы, а в узком смысле – только разнокоренные абсолютные синонимы. По-видимому, здесь не учитываются стилистические различия между некоторыми вариантами. Как известно, наличие стилистических различий исключает лексемы из разряда абсолютных синонимов (дублетов) и включает их в разряд относительных синонимов.

Однокоренные синонимы с точки зрения способа образования являются вариантами. Для абсолютных синонимов (вариантов), однако, требуется и тождество значений. Однокоренные синонимы могут быть как абсолютными синонимами, т.е. вариантами (при тождестве значений), так и относительными (при близких значениях, при тождестве части их значений, т.е. отдельных сем, или при стилистических различиях).

По нашим наблюдениям, в ТИИ далеко не во всех случаях однокоренные синонимы являются вариантами, т.е. абсолютными синонимами (дублетами), так как они могут иметь одновременно тождественные и различные значения, могут иметь близкие, но не тождественные значения, несмотря на тождество значений могут различаться по стилистическим признакам, например: *р. мавританское искусство – магрибское искусство* (употребляется иногда); *б. зограф – изограф* – (диалектное название *зографа*); *р. акварель* (три значения – краска, техника, рисунок) – *акварельный рисунок*; *р. гравирование* (три значе-



ния) – *гравировка* (4 значения – три тождественных); *р. тематическая картина* (*б. тематична картина*) – *р. б. картина* (близкие значения).

В настоящей работе однокоренные синонимы с семантическими и стилистическими различиями исключаются из состава вариантов, т.е. абсолютных синонимов, так как они являются относительными синонимами.

Вариантами мы считаем параллельные формальные (фонетические, орфографические, морфологические, синтаксические и лексические) аллолексы, относящиеся к данному однословному термину (далее ОТ) или терминологическому словосочетанию (далее ТС), тождественные по значению.

Как известно, в терминологических системах функционируют фонетические, орфографические, морфологические, синтаксические, морфолого-синтаксические и лексические варианты. Анализируя однокоренные абсолютные синонимы в ТИИ, мы пришли к выводу о необходимости выделить еще три группы вариантов ТС, которые стоят на грани уже известных нам вариантов, а именно: лексико-синтаксические, лексико-морфологические и лексико-морфолого-синтаксические.

В настоящей работе анализируются вышеуказанные варианты терминов в русской и болгарской терминологии изобразительного искусства.

Источником языкового материала послужили составленные нами рабочие компьютерные толковые словари, включающие 2644 русских и 2900 болгарских лексических единиц – однословных терминов и терминологических словосочетаний.

#### *Фонетические и орфографические варианты*

Мы объединили в одну группу фонетические и орфографические варианты, потому что орфографические варианты, по сути дела, обычно совпадают с фонетическими вариантами, так как расхождения в фонемах отражаются на письме.

Как известно, чисто орфографические варианты, не связанные с фонетическими расхождениями, как в литературном языке, так и в русской и болгарской ТИИ встречаются редко, например: *р. альфреско – аль фреско; асекко – а секко; бриллиант – брильятнт; емчуга – ямчуга; интальи – инталии; кияроскуро – кьяроскуро; пурочники – пуошники; б. деисис – дейсис; десенатор – десинатор; медальон – медалион; мъниста – маниста; обици – обеци.*

Фонетические и орфографические варианты затрагивают преимущественно наиболее древний пласт терминологической лексики ИИ. Они возникают в результате расхождений в количестве, составе и характере фонем, которые не связаны с колебаниями в роде, с употреблением синонимических аффиксов или с наличием/отсутствием аффикса. Фонетические (чаще всего являющиеся и орфографическими) варианты занимают особое место среди остальных вариантов, так как, по сути дела, они являются лексико-грамматическими вариантами слова, т.е. аллолексами, а не самостоятельными словами, т.е. синонимами. „Если

же считать лексические дублиеты синонимами, то нет никаких оснований отказывать в этом дериватным вариантам (и, по-видимому, вариантам фонетическим)<sup>4</sup> (Иванникова 1972: 150). В целях сохранения единого подхода ко всем группам вариантов (варианты остальных групп являются самостоятельными словами) в настоящей работе фонетические и орфографические варианты считаются самостоятельными словами (лексемами), т.е. абсолютными синонимами. Приведем примеры на фонетические и орфографические варианты: *р. вохрение – охрение; дрель – дриль; кентавр – центавр; киура – куура; санкир – санкирь; смальта – шмальта; шпатель – шахтель; б. алкон – алконис; египтиен – ежиптиен; ерминия – херминия; керопластика – церопластика; смалта – шмалта.*

### *Морфологические варианты*

Морфологические варианты возникают в результате родовых колебаний (формообразовательные), использования синонимических аффиксов, замены сложного ОТ или сложного терминологического простым (словообразовательные). Как известно, простым считается термин, выраженный простым по структуре словом (существительным, субстантивированным прилагательным, глаголом и наречием), сложным – термин, выраженный сложным словом, а составным, или ТС – термин, выраженный словосочетанием из двух и более знаменательных слов (с предлогом или без предлога).

Терминологическими принято считать „значащие части терминов, обусловленные признаками выражаемого термином понятия“ (Канделаки 1967: 38). Терминологическим является минимальной структурной единицей в терминологии, обозначающая широкое понятие, включающее в себя производящую основу, словообразующую морфему (аффиксы), слово в составе сложных слов и словосочетаний, символы в составе особого типа символа-слов (Даниленко 1977: 37). В термине выделяется столько терминологических элементов, сколько в нем морфем (а в ТС, кроме морфем, и слов), выражающих понятия данной области науки или техники (Лейчик 1986: 88). Терминологическими могут быть и ТС в составе других поликомпонентных ТС.

Морфологические варианты делятся на три группы.

**1. Формообразовательные варианты:** *р. арабеск – арабеска; люнет – люнетта; сангина – сангин; скампель (м. р.) – скампель (ж. р.); стека – стек; б. ангоба – ангоб; барок – бароко; кахла – кахел; рондо – ронд; торсо – торс.*

В „Кратком словаре терминов изобразительного искусства“ термин *р. скампель* зафиксирован только в муж. роде, а термин *р. стека* – только в жен. роде (Краткий словарь... 1965: 148, 157). Наши наблюдения показали, что в специальной литературе термин *р. скампель* употребляется в жен. роде, а термин *р. стека*, кроме женского, и в муж. роде. Приведем примеры: 1. *Закончив обработку форм тесовиком и киурой, скульптор окончательно прорабатывает ее скампелью (ж. р.), после чего переходит, если это требуется, к шлифовке и*

полировке (Школа 1960: 154); 2. Первоначальную околотку ведут так называемым шпунтом, последующую моделировку форм ведут троянкой, а заканчивают **скарпелью** (*ж. р.*) (Арнаутов 1976: 69); 3. Тиснение исполняется при помощи матриц с вырезанным в деревянной доске рельефным рисунком или от руки **стеком** (*м. р.*) (Павловский 1975: 145); 4. Если требуется, чтобы движение **стеки** (*ж. р.*) было скользким, левкас следует слегка спрыснуть мыльной водой (Павловский 1975: 145).

## **II. Словообразовательные варианты.**

1. Словообразовательные варианты с чередованием аффиксов, в том числе и нулевого (суффиксов, реже префиксов) ОТ: *р.* **гравировщик** – **гравировальщик**; **гравировщица** – **гравировальщица**; **жухлость** – **вжухлость** – **пожухлость**; **мозаист** – **мозаичист** – **мозаичник**; **отметки** – **отметины**; **плакатист** – **плакатчик**; **растушка** – **растушевка**; **экспрессия** – **экспрессивность**; *б.* **байцване** – **байцуване**; **ваене** – **ваятельство**; **естет** – **эстетик**; **пленер** – **пленеризъм**; **полир** – **полировач**; **портретувам** – **портретирам**; **портретуване** – **портретиране**; **постимпресионизъм** – **следимпресионизъм**.

2. Словообразовательные варианты с чередованием аффиксов, в том числе и нулевого (суффиксов, реже префиксов), а иногда и гласных в корне терминологических элементов в ТС: *р.* **лавандуловое масло** – **лавандное масло**; **невысыхающие масла** – **несохнущие масла**; **связующие вещества** – **связывающие вещества**; **стронциановая желтая** – **стронциевая желтая**; *б.* **дамарен лак** – **дамаров лак**; **печатарски шрифт** – **печатен шрифт**; **помпейска червена** – **помпеянска червена**; **терпентиново масло** – **терпентинено масло**.

3. Словообразовательные варианты с чередованием одного из корней сложного ОТ или сложного терминологического элемента ТС при тождественности другого корня: *р.* **искусствоведение** – **искусствознание**; **ковроделие** – **ковроткачество**; **литоглифт** – **литоглиф**; **полупрозрачные краски** – **полулессировочные краски** – **полупросвечивающие краски**; *б.* **контратитул** – **авантитул**; **линогравюра** – **линорезба**; **литолиптика** – **литоглифика** – **литорезба**; **неоклацицизм** – **новоклацицизм**; **скоропис** – **бързопис**.

Тожественные значения одного из корней сложных терминов или сложных терминологических элементов в ТС при синонимичности значения другого корня передаются соответствующим ОТ или ТС.

4. Словообразовательные варианты с чередованием сложного ОТ простым (с или без суффиксации) или сложным ОТ с меньшим количеством корней: *р.* **гуммисмола** – **гумми**; **клееварка** – **клеянка**; **литоглиптика** – **глиптика**; **фотоцинкография** – **цинкография**; *б.* **фотоцинкография** – **цинкография**.

5. Словообразовательные варианты с чередованием сложного терминологического элемента ТС простым терминологическим элементом: *б.* **декоративно-прикладно искусство** – **декоративно искусство**; **клиновиден калъп** – **клинов калъп**.

б. Словообразовательные варианты с чередованием сложного ОТ, образованного из двух самостоятельных лексем, простым ОТ (иногда с суффиксацией) путем опускания менее информативного терминологического элемента: *р. мастер-ковровщик – ковровщик; художник-акварелист – акварелист; художник-витражист – витражист; художник-керамист – керамист; художник-чеканищик – чеканищик; художница-карикуристка – карикатуристка; художница-прикладница – прикладница; б. майстор-грънчар – грънчар; майстор-каменотелец – каменотелец; художник-натуралист – натуралист; художник-маринист – маринист; художник-пейзажист – пейзажист; художничка-дизайнерка – дизайнерка; художничка-портретистка – портретистка.*

Необходимо отметить, что в болгарской лингвистике термины типа *б. художник пейзажист, художничка портретистка* занимают особое место и пишутся раздельно. В традиционной грамматике их считают сложными словами (компози usernameами), а в более новых работах их относят к словосочетаниям (к синапсию). Более подробно этот вопрос рассматривает Вл. Мурдаров (Мурдаров 1983: 56-57). В целях сохранения единого подхода к вышеуказанным русским и болгарским терминам и учитывая тот факт, что в болгарском языкознании пока нет общепринятой точки зрения, мы считаем болгарские термины подобно русским сложными словами.

Как видно из приведенных примеров, это специфический способ образования морфологических (словообразовательных) вариантов ТИИ от сложных существительных с первым компонентом, выраженным преимущественно словом с родовым значением (*р. мастер, художник, художница; б. майстор, художник, художничка*), и вторым компонентом, обозначающим видовое понятие (конкретное название художника по специфике его творческой деятельности). Этот способ образования морфологических вариантов ТИИ, на наш взгляд, следует рассматривать как своеобразную форму семантической конденсации, имеющей „различные систематические проявления, которые особенно многообразны в словообразовании“ (Тогунов 1980: 35).

### **III. Формообразовательные и словообразовательные варианты.**

1. Формообразовательные и словообразовательные варианты с чередованием аффиксов (суффиксов, реже префиксов) ОТ и расхождением в роде: *р. гладилка – гладильник; заусенец – заусеница; основа – основание; патинирование – патинировка; полирование – полировка; тонирование – тонировка; фиксаж – фиксация – фиксирование; эстетизм – эстетство; б. декаданс – декадентство; моделиране – моделировка; плакаж – плакировка – плакиране; полив – заливка – заливане; фиксиране – фиксация; шлифоване – шлифовка.*

Синонимы этой подгруппы занимают особое место, так как совмещают в себе признаки словообразовательных и формообразовательных вариантов, потому что отличаются не только суффиксами, в том числе и нулевым, но и расхождением в роде.

### Синтаксические варианты

Синтаксические варианты затрагивают порядок и количество терминологических элементов, выраженных целыми словами, в ТС. Их можно распределить на две группы.

1. Синтаксические варианты, связанные с изменением порядка терминологических элементов: *р. перспектива воздушная – воздушная перспектива; кадмий желтый – желтый кадмий; жженная кость – кость жженная; охра натуральная – натуральная охра; ковка художественная – художественная ковка; б. естествена умбра – умбра естествена; кована мед – мед кована; медали художествени – художествени медали; гама цветова – цветова гама.*

Синтаксические варианты свойственны преимущественно двухкомпонентным, реже трехкомпонентным подчинительным ТС атрибутивного типа. Обычно в ТС согласованное определение, выраженное прилагательным или причастием, стоит в препозиции (т.е. перед существительным), а несогласованное, выраженное существительным – в постпозиции (т.е. после определяемого существительного) (Квитко 1976: 83).

В русской нормативно-технической документации, стандартах и других официальных документах порядок терминологических элементов в составных терминах иной, чем в литературном языке: первым ставится существительное (основное понятие), а далее – прилагательные или причастия (признаки основные и дополнительные) (Даниленко 1973: 10-11).

В русской и болгарской ТИИ, как правило, атрибутивные терминологические словосочетания сохранили препозицию прилагательных, так как не подвергались систематически искусственному отбору, например: *р. геометрический стиль, мягкий лак, наборная мозаика, портретная миниатюра, сухое сграффито, тератологический орнамент, углубленный рельеф; б. балкански стил, каменна пластика, литографски камък, негативна мозайка, орелефна резба, приложно изкуство, фаюмски портрет.* Однако под влиянием стандартов нормативно-технической документации терминологические элементы изменяют свой порядок, причем появляются синтаксические варианты, например: *р. альфреско полированное, ателье художественное, игла гравировальная, лаки художественные, сграффито полированное; б. дизайн промишлен, керамика гръцка, килими народни, комбинаторика структурна, накити антични.*

В русской и болгарской ТИИ трехкомпонентные атрибутивные ТС встречаются редко, например: *р. льняное масло отбеленное – льняное отбеленное масло; б. печена сиенска земя – сиенска печена земя.*

2. Синтаксические варианты, связанные с изменением количества терминологических элементов: *р. международная художественная выставка – международная выставка; персональная художественная выставка – персональная выставка; самодетельное изобразительное искусство – самодетельное искусство; б.*

*градска художествена изложба – градска изложба; многослойна маслена техника – многослойна техника; обикновени маслени бои – маслени бои.*

### *Морфолого-синтаксические варианты*

Морфолого-синтаксические варианты характеризуются заменой данного ТС (обычно атрибутивного) другим типом ТС с или без изменения порядка и количества терминологических элементов, выраженных словами, или заменой ТС ОТ (обычно путем суффиксации, сложения, аббревиации, усечения). Их можно разделить на две группы.

I. Морфолого-синтаксические варианты, связанные с заменой ТС между собой (с или без изменения порядка и количества терминологических элементов): *р. карандашный рисунок – рисунок карандашом; масляная живопись – живопись маслом – живопись масляными красками; размывка тушью – размытая тушь; резьба по дереву – деревянная резьба; точечный рисунок – рисунок в точках; школа живописи – живописная школа; б. естественные связывающие вещества – естественные связыватели; кадмиевая желта – желт кадмий – кадмий желта лимон; малки скульптурные формы – малка скульптура; рисунка с въглен – въглено-ва рисунка; рисунка с туш – тушова рисунка.*

Морфолого-синтаксические варианты, выраженные ТС, отличаются от синтаксических вариантов тем, что происходит замена двухкомпонентного атрибутивного ТС в составе трехкомпонентного ТС ОТ (*р. живопись **масляными красками** – живопись **маслом**; б. естественные **связывающие вещества** – естественные **связыватели**; искусственные **связывающие вещества** – искусственные **связыватели**; малки **скульптурные формы** – малка **скульптура**).*

Морфолого-синтаксические варианты, обозначающие названия красок, выраженные неполными ТС типа прил. + прил., отличаются от синтаксических вариантов тем, что чередуются атрибутивными ТС типа прил. + сущ., причем одно из прилагательных (менее информативное) заменяется однокоренным существительным, например: *р. травяная зеленая – травяная зелень; б. кадмиевая желта – желт кадмий; кадмиевая червена – червен кадмий; кобалтова желта – желт кобалт; кобалтова зелена – зелен кобалт; кобалтова синя – син кобалт; червена марсова – червен марс.*

II. Морфолого-синтаксические варианты, связанные с заменой ТС ОТ (краткие варианты терминов).

Нередко изменения в ТС, связанные с количеством и порядком терминологических элементов, выраженных целыми словами, сочетаются с образованием новых ОТ (обычно путем суффиксации, сложения, аббревиации, усечения), которые называются краткими вариантами терминов (далее КВТ). На наш взгляд, КВТ следует рассматривать как морфолого-синтаксические варианты ТС. Они возникают в результате замены ТС производным ОТ, выраженным простым или сложным существительным, а также аббревиатурой. „Это типично терминологическая ситуация для появления синонимов в языке науки“ (Даниленко 1977: 76).

По способу возникновения КВТ делятся на четыре группы.

1. Терминологическое словосочетание – однословный термин, выраженный одним из терминоэлементов (обычно стержневым): *р. линия горизонта – горизонт; текстовой разворот – разворот; травление с последовательным выкрыванием – выкрывание; художественное литье – литье; художественный критик – критик; б. художествена изложба, изложба художествена – изложба; натурална охрана, естествена охрана – охрана; разяждане чрез степенуване – степенуване; художествено ателие – ателие; художествено творчество – творчество.*

2. Терминологическое словосочетание – однословный термин, выраженный простым существительным (с или без аффиксации): *р. готический стиль – готика; сграффитовый рисунок – сграффито, граффито; фряжское письмо – фрязь; хохломская роспись – хохлома; цветные камни – цветники; б. бюстов портрет – бюст; ватманова хартия – ватман; надгробен паметник – надгробие; свързващи вещества – свързватели; фрескова живопис – фреска.*

3. Терминологическое словосочетание – однословный термин, выраженный сложным существительным (с или без суффиксации): *р. батальный живописец – художник-баталист; гравюра на линолеуме – линогравюра; копаловый лак – копаллак; стенные росписи, стенная живопись – стенопись; б. вазова живопис – вазопис; метална пластика – металлопластика; титанова бяла – титанвайс; цинкова бяла – цинквайс.*

Как правило, сложный ОТ образован из корней терминоэлементов соответствующего ТС, а в редких случаях один из корней не связан с этими терминоэлементами, например: *р. самодеятельный художник – художник-самоучка; б. гравюра на линолеум – линогравюра, **линорезба**; каменна резба – **литорезба**.*

Специалисты считают, что КВТ обычно образуются от ТС путем семантической суффиксальной конденсации (Научно-техническая терминология 1973: 10-11), т.е. малоинформативный терминоэлемент опускается и заменяется суффиксом (в том числе и нулевым), реже сложным существительным.

По нашим наблюдениям, в русской и болгарской ТИИ действует и обратный процесс. Сначала заимствуется иноязычный ОТ, а потом на его основе возникает соответствующее ТС, например: *р. абстракционизм (лат.) – абстрактное искусство; готика (фр.) – готический стиль; мемориал (лат.) – мемориальный ансамбль; офсет (англ.) – офсетовая печать; сграффито (ит.) – сграффитовый рисунок; эллинизм (гр.) – эллинистическое искусство; б. ватман (анг.) – ватманова хартия; готика (фр.) – готически стил; дамара (мал.) – дамарена смола; мастикс (гр.) – мастикова смола; мумия (араб.) – мумийна боя; пасторал (лат.) – пасторален жанр.*

Зайствованные полисемантические ОТ являются предпосылкой для возникновения на их основе нескольких ТС. Так, например, зайствованный ОТ *р. акварель (из фр.)* имеет три значения: 1) название красок; 2) название соответ-

твующей техники выполнения художественного произведения при помощи этих красок; 3) название произведений искусства, выполненных в этой технике. На основе многозначности ОТ *р. акварель* возникли и соответствующие ТС: *р. акварельная краска, акварельная техника, акварельный рисунок*. Все они функционируют как полные варианты к одному краткому варианту *р. акварель*.

Аналогичные ТС возникли на основе заимствованных ОТ: *р. гуашь (фр.), пастель (фр.), темпера (ит.); б. акварел (фр.), гваш (фр.), пастел (фр.), темпера (ит.)*, а именно: *р. гуашевая краска, гуашевая техника, гуашевая картина; пастельная краска, пастельная техника, пастельная картина; темперная краска, темперная техника, темперная картина; б. гуашева боя, гуашева техника, гуашева картина; пастелна боя, пастелна техника, пастелна картина; темперна боя, темперна техника, темперна картина*, которые, хотя и редко, функционируют как их полные варианты.

Вероятно, под влиянием вышеуказанных заимствованных терминов развивался и ОТ славянского происхождения *р. масло* и его болгарский эквивалент *б. масло*, обладающие тремя аналогичными значениями.

Далеко не во всех случаях можно с уверенностью утверждать, какой из синонимов появился раньше в конкретной терминологии – ОТ или ТС, да и этот факт не имеет существенного значения. Вот почему классификация морфолого-синтаксических терминов опирается не на способ возникновения вариантов, а на их состав и структуру.

4. Терминологическое словосочетание – однословный термин, выраженный инициальной аббревиатурой: *б. обща художествена изложба – ОХИ; окръжна изложба – ОИ; парково и ландшафтно изкуство – ПЛИ*.

#### *Лексические варианты*

Лексические варианты затрагивают только ТС. Они возникают в результате замены терминоэлемента, выраженного целым словом, другим равнокоренным терминоэлементом, выраженным целым словом. Лексические варианты охватывают довольно большую группу преимущественно бинарных атрибутивных ТС, причем обычно происходит замена подчиненного (реже главного) терминоэлемента.

Замена терминоэлементов, выраженных прилагательными (реже адъективными причастиями), происходит на основании замены одного признака другим, близким по значению признаком, причем не нарушается основной смысл понятия, выраженного соответствующими атрибутивными ТС. Замена терминоэлементов, выраженных именами существительными, осуществляется на основании близости, сходства, тождества в значениях обозначаемых ими понятий. Лексические варианты ТС делятся на две группы в зависимости от вариантности главного (стержневого) или подчиненного терминоэлемента: лексические варианты, связанные с заменой подчиненного терминоэлемента и лексические варианты, связанные с заменой стержневого терминоэлемента.



1. Лексические варианты, связанные с заменой подчиненного терминологического элемента: *р. временные материалы – мягкие материалы – пластичные материалы; выпуклая гравюра – высокая гравюра; искусственные камни – синтетические камни; многоплановая филигрань – сложная филигрань; памятник искусства – памятник культуры; углубленная гравюра – резцовая гравюра – классическая гравюра; б. битова живопис – жанрова живопис; зверинен стил – животински стил – тератологичен стил; надлъжна гравюра – обреза гравюра; напречна гравюра – щорцова гравюра; пастирска резба – овчарска резба.*

2. Лексические варианты, связанные с заменой стержневого терминологического элемента: *р. загринтованны холст – загринтованное полотно; интензивност цвета – насыщенност цвета; историческое полотно – историческая картина; сложные цвета – сложные тона; церковные росписи – церковные стенописи; б. декоративна скулптура – декоративна пластика; локален цвят – локален тон; неутрални цветове – неутрални тонове; портретен жанр – портретно изкуство; твърди копали – твърди смоли.*

#### *Лексико-синтаксические варианты*

Лексико-синтаксические варианты находятся на грани синтаксических и лексических вариантов, так как они отличаются не только порядком или количеством терминологических элементов, выраженных целыми словами (что характерно для синтаксических вариантов), но и заменой терминологических элементов, выраженных целыми словами, другими разнокоренными терминологическими элементами (что характерно для лексических вариантов), например: *р. голландска сажка – сажка газова; каменна полирована мозаика – флорентийска мозаика; чернова форма – форма „в расколотку“; б. индивидуална художествена изложба – самостоятелна изложба; малки скулптурни форми – малка пластика.*

#### *Лексико-морфологические варианты*

К этой группе относятся ТС, стоящие на грани морфологических (словообразовательных) и лексических вариантов, так как они отличаются не только суффиксами терминологических элементов или заменой сложного терминологического элемента простым (что характерно для морфологических вариантов), но и заменой терминологических элементов, выраженных целыми словами, другими разнокоренными терминологическими элементами (что характерно для лексических вариантов), например: *б. казеиново-варова живопис – казеиново-варена техника; монументално-декоративна живопис – стена живопис.*

#### *Лексико-морфолого-синтаксические варианты*

Эти варианты стоят на грани морфолого-синтаксических и лексических вариантов, так как отличаются не только заменой ТС, порядком и количеством терминологических элементов, выраженных целыми словами (что характерно для морфолого-синтаксических вариантов), но и заменой терминологических элементов, выраженных целыми словами, другими разнокоренными терминологическими элементами (что

характерно для лексических вариантов), например: *р. живопись по-сырому – живопись в один прием; напайная филигрань с эмалью – перегородчатая эмаль; писать многослойно – писать в несколько приемов; б. грунд на доктор Кайм – грунд за минерални бои; жанрова живопис – битов жанр; орнаментална живопис – стенописен орнамент; полутонова гравюра – гравюра с рулетка.*

### Выводы

На основании наших наблюдений над вариантами в русской и болгарской ТИИ можно сделать следующие выводы:

1. В ТИИ варианты составляют 77% русских и 76% болгарских абсолютных синонимов (дублетов).

2. Однокоренные абсолютные синонимы (варианты) ИИ распределяются на 8 групп: фонетические и орфографические – 7% русских и 4% болгарских синонимов, морфологические – 39% русских и 37% болгарских синонимов, синтаксические – 12% русских и 10% болгарских синонимов, морфолого-синтаксические – 19% русских и 25% болгарских синонимов, лексические – 20% русских и 20% болгарских синонимов, лексико-синтаксические – 1% русских и 2% болгарских синонимов, лексико-морфологические – 0% русских и 1% болгарских синонимов, лексико-морфолого-синтаксические – 2% русских и 1% болгарских синонимов.

Самое широкое распространение в ТИИ получили морфологические варианты, также широко распространены морфолого-синтаксические и лексические варианты. Остальные группы однокоренных синонимов охватывают незначительное количество терминов, а лексико-морфологические варианты вовсе отсутствуют в русской ТИИ.

## ЛИТЕРАТУРА

1. Д. Арнаудов. Практическое пособие по русскому языку для студентов ВИИИ им. Н. Павловича. София, изд. „Наука и изкуство“, 1976.
2. В.П. Даниленко. Научно-техническая терминология, № 10, 1973.
3. В.П. Даниленко. Русская терминология. Опыт лингвистического описания. Москва, изд. „Наука“, 1977.
4. Е.А. Иванникова. К вопросу о взаимоотношении понятия варианта с понятием синонима. – В кн.: Синонимы русского языка и их особенности. Ленинград, 1972.
4. Т.Л. Канделаки. Об одном типе словаря международных терминологических элементов. – В ж.: ФН, N 2, 1967.
5. Р.П. Калинина. Термины кузнечно-штамповочного производства в лексической системе русского языка (функционально-парадигматическое описание). АКД. Днепропетровск, 1987.
6. И.С. Квитко. Термин в научном документе. Ленинград, 1976.
7. Краткий словарь терминов изобразительного искусства. Москва, изд. „Сов. художник“, 1965.
8. В.М. Лейчик. Семантические и формальные признаки терминологических элементов. – В кн.: Полуаффиксация в терминологии и литературной норме. Владивосток, 1986.
9. В.Н. Молодец. Некоторые проблемы терминологической синонимии. – В кн.: Термин и слово. Предметная отнесенность и функционирование терминов. Горький, 1983.
10. Вл. Мурдаров. Съвременни словообразователни процеси. София, изд. „Наука и изкуство“, 1983.
11. А.С. Павловский. Материалы и техника монументально-декоративного искусства. Москва, 1975.
12. Б.М. Тогунов. Суффиксальная семантическая конденсация как один из способов терминообразования. – В кн.: Лингвистические аспекты терминологии. Воронеж, 1980.
13. Школа изобразительного искусства, вып. V. Москва, 1960.

## ОТНОВО КЪМ ЛЕКСИКАЛНАТА ХАРАКТЕРИСТИКА НА ПЛОВДИВСКИЯ ПРЕПИС НА КЛИМЕНТОВОТО ПРОСТРАННО ЖИТИЕ\*

*Христина Тончева*

*Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“*

В ръкописния отдел на Пловдивската народна библиотека „Иван Вазов“ № 113 (112) се съхранява един четиминей за месец януари на 1875 г. Той обема 546 листа 4° (24X18), писани бързописно с ударения, има показалци и предговор (Цонев 1920: 163). Ръкописът е дело на карловския свещеник хаджи Василий Тотов. Този четиминей съдържа ценен препис на Климентовото пространно житие, известен като Пловдивски или хаджи Василиев (вж. подробно: Пенев 2001, Тончева 2004, Тончева 2006). Пловдивският препис на житието е малко познат, неговите езикови особености не са добре проучени. Преписът е много близък до превода на Климентовото житие, направен от Партений Зографски през 1858 г. и публикуван в няколко книжки на сп. „Български книжици“ (вж: Пенев 2000). В неговия текст се открива интересна смесица от източнобългарски и западнобългарски диалектни особености. Особено внимание заслужава стремежът на книжовника хаджи Василий към последователно лексикално редактиране на Партениевия превод.

Настоящото изложение представлява продължение на лексикалното описание на хаджи Василиевия препис (първата част е изнесена в статията: Тончева 2004). Тук е представена още една голяма част от лексикалните дублети, открити в двата преписа, – в Партениевия превод и в преписа на хаджи Василий от Пловдивската библиотека.

Лексикалните форми са приведени в оригинален (неетимологичен) облик според ортографичните принципи на двата новобългарски житийни текста, като са спазени всички правописни особености, включително старобългарските графема и диакритичните знаци. Поради разнообразните застъпници на носовките в житийния текст глаголните форми от първо и второ новобългарско спрежение в сегашно време са предадени с условен правопис – в глаголните

---

\* Настоящата публикация е реализирана благодарение на любезното спонсорство на НФ „Научни изследвания“, поделение НПД при Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

окончания са изписани завършеците *-а, -я*. При глаголите от трето новобългарско спрежение са изписани краесловните ерове. За илюстрация на лексикално-семантичните нюанси е привездан кратък контекст. Цифрата означава съответната глава на Житието. В случаите, в които лексикалните дублети са регистрирани повече от един път, първата цифра указва номера на главата, от която е приведен контекст. Поради ограничения обем са изнесени лексикалните дублети, засвидетелствани в глави 18-42 от житийния текст, подредени в азбучна последователност по първата, по-архаичната дума (от Партениевия превод).

**бия - побивамъ** 29; *тѣ, който побиваха съ камани Стефана доблѣть мученикъ Хрїстовъ.*

**божемъ - оужъ** 28; *преставлѣвате нѣкакво ѣвангелїе, оужъ ѿ Апостола Домѣ написано.*

**бозливъ - страшливъ** 22; *простодушните съ оубеждѣне, а страшливите съ плашанїе.*

**брига - грѣжа** 32; *И да немате грѣжа зашто сегашнїатъ догматическїй споръ ще го рѣша.*

**бърго - скоро** 19, *по скоро* 29; *ако и да процветнува за малко време, но скоро изчезнова.*

**вдигна (власт) - отнѣмамъ** 24; *заради това тѣа ѿнѣха ѿ него архїепископската власть.*

**великъ - голѣмъ** 41, 42; *а другото мразать, който е голѣмъ по тѣа странѣ ѿ сѣверните вѣтрове.*

**веля - думамъ** 19; *Такѣ има да сѣ случи, думаше Мефодїа, на Светополка.*

**веля - говорѣ** 22; *каквото и Хрїстовъ говори.*

**веля - казовамъ** 22; *каквото казова Іезекїиль.*

**вовлека - оувлекѣ** 22; *Тѣа ѣретїцы двѣ средства оупотреблѣвать за да оувекѣтъ (!) чловѣците въ прїмките свой.*

**врагъ - враждѣбникъ** 41; *да сѣ обхождатъ войните такѣ съ сватїите бѣше имъ зарѣчано ѿ враждѣбницѣте на православіето.*

**вратимъ се - варна се** 41; *тогава войните оставиха запряните (сватийте) и се варнаха наза̀тъ.*

**всачески - вса̀какъ** 22; *вса̀какъ сохранивайте сърцата ва̀ша и на брати́ята ва̀ши.*

**дойде гласъ - чу̀ва се гласъ** 36; *ѝ тогава са чу̀ гласъ ѿ небото, ѝ тута̀кси о̀пко̀вети нача̀ха да па̀датъ.*

**донеса - до̀карамъ** 19; *Мѐодіа, за да го̀ до̀кара на ѝстинни́й пу̀тъ.*

**дѣло - ра̀бота** 33; *Ѝ какво̀ дру̀го реше́ние мо̀жеша да при́емни ра̀ботата ѿ е́динъ такъ̀въ беззү́мень (!) су̀дь!*

**едностойно - непреста̀нно** 29; *ѝ непреста̀нно (посто̀лно) се ка̀рате ѝ препи́рате.*

**ежедневно - катаднѣвно** 30; *Въ то̀а Симво̀ль, ко̀гото чи́тешъ катаднѣвно въ църковъ.*

**жители - наро̀дъ** 37; *наро̀дът са о̀у̀страши ѿ това̀ произше́ствие.*

**занимавамъ - захва̀щамъ** 23; *Между̀ всичките о̀ученици́ Мѐодіовѝ пер̀вото мѣ̀сто захва̀щаше Го̀раздъ.*

**заповедано - повѣ̀дано** 33; *Понѐже бѣ̀ше повѣ̀дано, за̀що̀ а̀ко са̀ нѣ̀кой на̀мери, да не вѣ̀рува споредъ̀ изложе́нието на̀ фрѣ̀нциите.*

**затнамъ - зати́камъ** 29; *не мо̀жаха вечѐ да слу̀шатъ такѝва ѿбличені́ята (!), зати́каха си о̀у̀шете.*

**защо - понѐже** 22, 24; *понѐже облича̀ваше по̀грѣ̀шки те и́мъ.*

**злость - зло̀ба** 35; *зло̀бата ѐретичѐскаа̀ бѣ̀ше му̀ го̀ ѿна̀ла.*

**ибо - за̀щото** 23, 26, 30, 34, 39; *за̀щото то̀й си́чкѣ̀ат си живо̀тъ по̀лага̀ше за̀ общата̀ по̀лза.*

**ибо - понѐже** 22, 26; 34; 36; *Понѐже стѐ о̀утверде́ни на̀ ка̀мени А̀посто̀лска̀го ѝсповѣ̀дані́а.*

**ида - о̀тида** 42; *зарадѝ това̀ ти́а горѐщо̀ желѐа̀ха въ Бѣ̀лгари́а да̀ о̀тида̀тъ.*

**избия се - сбѣа се** 29; *понеже на малко остана да са не сбѣатъ съ православните.*

**изнайдамъ - изнамѣря** 18; *това сѹщото изнамѣри и беззѹмниатъ (!) рѹдъ фрѣнски.*

**искошкамъ - ѡтпѣдя** 25; *а тогѹва който бѣше ѿ Бѹга призванъ насѣлственно ѿплѣди.*

**исто - сѹщо** 38; *такѹ сѹщо са случѣ, както и пѣрвомъ, сѣрѣчь бѣ трѹсъ.*

**истъ - сѹщъ** 18; *това сѹщото изнамѣри и беззѹмниатъ (!) рѹдъ фрѣнски.*

**кажувамъ - показовамъ** 23; *Като показа на оѹчениците си, тѣм и дрѹги много подобни наставлѣнѣта.*

**карателенъ - наказателенъ** 20; *тогѹва и Бѹгъ положи на Светопѹлка своѣта наказателна десница.*

**клаемъ - фѣрла** 30; *не доидѹхъ да фѣрла мѣчь на землѣта, но да разделѣ добрѹто ѿ злѹто.*

**конъ - верхѹ** 19; *враждѣбно са бѣше распѹложилъ верхѹ него.*

**конъ - камъ** 18; *който му ѡтвѣрахъ ширѹки врата камъ стрѣстите.*

**конча рѣчь - изговѹря** 33; *Тогѹва Еретицѣтъ бѣзъ да дочѹкатъ да изговѹри кнѣзатъ, каквѹ направатъ.*

**кренамъ - вдѣгам (глава)** 25; *Тогѹва ерѣсть-то (!) вдѣгна главѹ и почна да гѹни и напѣда.*

**личина - паѹчина** 20; *бѣзъ да покрѣватъ стѣдливость та съ покрѣвало и сѹ паѹчина.*

**ложень - лажливъ** 26; *да приѣмимъ лажливото оѹчѣнѣе и такѹ да станемъ по лѹши ѿ невѣрните.*

**ложень - лажѹвенъ** 18; *стѣга сѹмо тѣм да прѣматъ лажѹвното имъ оѹчѣнѣе.*

**люди - нарѹдъ** 22; *и сѹ всѹкой начинъ глѣдатъ да напѹтъ нарѹдатъ съ лажѹвното и преиначѣнното оѹчѣнѣе.*

**мина** - дѹши 23; *и тѣм са сбѣраха до двѣсте дѹши.*

**миря се** - **примирѣ се** 29; *и глѣдайте по скоро да са примерѣти и соединѣте.*

**мученіе** - **мѹка** 39; *болестъ тѣ (!), ѿ коѣто мнозина страдаха, ѿ многото мѹки, коѣто бѣха претерпѣли.*

**надворѣ** - **на вѣнѣ** 41; *войните кото (!) зѣха и извѣдоха ѿ Градѣтъ на вѣнѣ сватѣй те.*

**найда се** - **намѣря се** 33; *ако са нѣкой намѣри, да не вѣрува спорѣдъ изложѣнїето на фрѣнците, то им са предаваше на самити.*

**напивамъ** - **напоѣ** 22; *и со всѣкой начинѣ глѣдѣтъ да напуѣтъ народѣтъ съ лажовното и преиначѣнното оѹчѣнїе.*

**науча се** - **оѹча се** 26; *ниа ни смѣ са наоѹчѣли ѿ нѣкого, нито ще са оѹчимъ.*

**начинѣ** - **способѣ** 25; *Съ такѣвъ способѣ Вѣхника, като ѿнѣ беззаконно епископскѣтъ престолѣ.*

**начнамъ** - **почвамъ** 25; *Тогѣва ерестъ-то (!) вдигна глава и почна да гони и напада.*

**несправедливо** - **непрѣведно** 25; *и непрѣведно оѹсвоѣ чуждѣта чѣстъ.*

**нихенѣ** - **тѣхенѣ** 24; *неговото житїе не бѣше согласо съ тѣхното.*

**нудя** - **принуждавамъ** 34; *еретицитѣ принуждаваха православните да прѣмѣтъ лукавото имъ оѹчѣнїе.*

**обилїе** - **изобилїе** 26; *показова изобилїе и раздаѣнїе.*

**облажа** - **натовѣря** 38; *Но богоборцы-те: бѣзъ да извѣстѣтъ това на князѣтъ, натовѣриха сватѣйте съ пѣрвите мучѣнїа.*

**обходя се** - **обнося са** 41; *бѣше заповѣдано ѿ еретицитѣ да са обносятъ остро съ сватѣй те.*



**обълстя** - **излъжа** 18; *излъжѣха и совершенно привлѣкоха на своѣта страна.*

**объвѣя** - **извѣста** 38; *Но богоборцы-те: бѣзъ да извѣстѣтъ това на князѣтъ, натовѣриха свѣтъите съ пѣрвите мучѣнѣѣ.*

**обасня** - **изаснѣ** 27; *Но да разумѣеме по добръѣ, нѣка изаснѣмъ слѣвото наше.*

**отколи** - **откѣлкото** 22; *премудрѣсть та, коѣто по добръѣ е да ѣ копѣва челоуѣкъ, ѣкѣлкото да копѣва злато и сребро.*

**отнеса** (единъ отъ другѣй) - **скордѣсамъ** (**единъ по единъ**) 40; *особено да ги скордѣсѣтъ единъ по единъ, по дѣнавските странѣѣ.*

**пламенно** - **горѣщо** 42; *зарадѣ това тѣѣ горѣщо желѣѣха въ Бѣлгарѣѣ да ѣтидатѣ.*

**постигна** - **разумѣѣ** 37; *и не моѣха да разумѣтъ причинѣтата нѣгова и знаменѣе-то му.*

**по еликѣ** - **защѣто** 18; *И защѣто Светопоѣкъ бѣше робъ на жѣнските сладѣстрѣстѣѣ.*

**по харно** - **по добръѣ** 18, 22; *Еретѣците за да ѣуспѣѣтъ по добръѣ въ своѣто предпрѣѣтѣѣ.*

**поколебавамъ** - **расклѣѣ** 22; *понеѣе страхѣтъ нѣкога нѣ може да расклѣѣ стѣлповите сердѣчни.*

**понапредѣ** - **пѣрвомъ** 38; *такѣ сѣщо са случѣѣ, както и пѣрвомъ, сѣрѣчь бѣ трѣсъѣ.*

**поради** - **зарадѣ** 24; *зарадѣ това тѣѣ ѣнѣха ѣ него архѣепѣскопската влаѣстьѣ.*

**поржчано** - **зарѣчано** 41; *да сѣ ѣбѣждѣтъ воѣните такѣ съ свѣтъите бѣше ѣмъ зарѣчано ѣ враждебниѣѣте на правослѣвѣѣѣто.*

**посакамъ** - **пойскамъ** 22; *защѣто тѣѣѣ ще ви го пойскаѣтъ въ денѣтъ на воздѣѣѣнѣѣѣ.*

- постана** - **нап̀равя** 29; *Наконѣць, каквò нап̀равиха; прибѣгнаха въ послѣдното своѣ прибѣжище.*
- пощо** - **катò** 23, 25, 41; *Катò покàза на о̀учениците си, тѣм ѝ други много подобни наставлѣнїа.*
- прѣбивавамь** - **посто̀лнствовамь** 39; *Ѡчаените ѣретици катò посто̀лнствоваха въ ѣстото ѡслѣплѣнїе.*
- предкаж̀вамь** - **предскàзовамь** 22; *Ѡто ви предскàзовамь, ѝ съ покàзованїето ви нап̀равихь да стѣ повинни грѣху.*
- предкаж̀ванье** - **покàзованїе** 22; *ѝ съ покàзованїето ви нап̀равихь да стѣ повинни грѣху.*
- предкаж̀ванье** - **предскàзаванїе** 21; *Ѝ а̀кò предскàзаванїето нѣгово, коѣто са ѝ сбѣди, покàзоваше.*
- предкаж̀ванье** - **прескàзованїе** 21; *Това̀ прескàзованїе бѣше, ми са̀ стру̀ва, каквò за нѣкой потверд̀ванїе на̀ чїстите совѣти ѝ наставлѣнїа.*
- приведень** - **вїдимь** 28; *Ѝ как̀то въ вїдимыа̀ть прїмерь светлинж̀та ѝ топлина̀та са̀ разд̀ава на̀ вїдимыа̀ть мїрь.*
- прида** - **отїда** 35; *нїкой, нитò Ѡ̀ роднїнети ѝмь нитò Ѡ̀ прїа̀тилите ѝмь смѣеха да̀ отїдать да̀ гї о̀утеша̀ть.*
- припомна** - **наумя̀ си** 42; *Ѝсповѣднїците Хрїстòви наумїа̀ха си тог̀ава, каквòто заповѣдва въ ѣвангелїето Господь.*
- при томь** - **при това̀** 27, 31; *При това̀, а̀кò да̀ бѣше даль Хрїстòсь са̀мага свата̀го Духа на̀ Апòстолите.*
- причиня** - **нап̀равя** 41; *ѝ съ то̀м на̀чень две злины̀ ѝмь нап̀равиха ѣднò сра̀мь, а̀ др̀угото м̀разать.*
- разбера** - **разумѣя** 42; *защòто а̀кò разумѣха ѣретиците намерѣнїето ѝмь, непрѣмѣнно щѣха да̀ ѝмь прѣп̀л̀тствовать.*
- раздавамь** - **разд̀амь** 27; *ѝ за да̀ раздадѣ Ѡ̀ нѣго на̀ своїте прїа̀тели.*

**разнища** - **разлюлѐя** 37; *Когато Богъ потрѐсе и́ разлюлѐ земѧ та.*

**разсея се** - **распрѧсна сл** 42; *всички да сѧ разделѧтъ е́динъ ѿ дру́гиго, и́ да сѧ распрѧснатъ въ различни страны́.*

**рече се** - **каже са** 27; *то́ ще са каже, че виѧ сте криво разумѐли словѧта Евангелски.*

**сакамъ** - **искамъ** 22, 33, 39; *искате ли да оузнаѐти коѐ е́ това̀ наследѧе!*

**санъ** - **чинъ** 23; *Двадесатъ и́ чѐтири години носи́ Мефодѧ Архѧерейскѧтъ чинъ.*

**сби се** - **сбждѧ сл** 20, 21; *Но̀ всичко̀ това̀ послѐ са сбждѧ.*

**сведоточа** - **свидѧтелствовамъ** 19; *каквѐто свидѧтелствова слѐвото̀ Богѧе.*

**свирепство** - **свирѐпость** 40; *нѐ знаѐше ни́що за̀ та̀л та̀хна свирѐпость и́ лѧтостъ.*

**свѧтъ** - **свѧтлина** 28; *И́ свѧтлинѧта принадлежѐ на̀ лучѧте.*

**сважа** - **сврѧжа** 37; *нѐка всички́ сврѧжимъ сѐбе си, да̀ отдаде́мъ прѐлична чѐсть.*

**сгодя се** - **(случи се) да съм (някъде)** 40; *защѐто тогѧва то́й не бѐши та̀мка.*

**скоро** - **на̀ часѧтъ** 33; *на̀ часѧтъ са̀ заклѐватъ, и́ тѧй оутверда̀ватъ нечестѧето си.*

**слога** - **согласѧе** 29; *затова̀ и́ братско согласѧѐ има̀йте помеждѧ̀ си.*

**согласувамъ се** - **согласѧ се** 30; *ка̀жѧ ни сѧгѧ какъ да сѧ согласѧимъ съ̀ тѧл, който криво̀ толку̀ватъ Евангелѧето.*

**сожалѧе** - **сожалѧванѧе** 22; *щѐ влѐзатъ помеждѧ̀ ви лѧти вѧлцы, който нѐматъ, сожалѧванѧѐ за̀ Хрѧстовото ста̀до.*

**созванъ** - **свѧканъ** 30; *И́ защѐ за дру́го не бѐши свѧканъ̀ то̀л собѐръ.*

**сонмъ** - **соборъ** 25; *протѣвъ православноѣтъ соборъ на оученицы-те Меѡдѣови.*

**соприсвщъ** - **соприсносущень** 28; *сосъ лучите е и съ свѣтлоста и топлина-та е соприсносущно.*

**сочувамъ се** - **оуварда се** 19; *скоро изчезнова, за да са оувардатъ благочестивите ѿ злото.*

**спорень** - **предлежащъ** 30; *не можешъ да слушашъ дълги и глобоки богословски доказателства, за предлежащѣтъ ни предметъ.*

**споръ** - **распра** 32; *сегашнѣтъ догматическѣй споръ ще го рѣша, каквото и другети полетически распри рѣшавамъ.*

**стега** - **пѣтека** 24; *и пѣтеките негови не бѣха подобни съ тѣхните.*

**строго** - **ѡстро** 41; *беше заповѣдано ѿ еретичите да са ѡбносатъ ѡстро съ сватѣй те.*

**студъ** - **мразъ** 41; *и съ тоа начень две злини ѣмъ направиха едно срамъ, а другото мразатъ.*

**такоже** - **такà** 27; *именува се такà Духъ.*

**тамо** - **тамка** 40; *защото тогава той не бѣши тамка.*

**твърдъ** - **здравъ** 22; *на който вѣмъ съ здрава вѣра трѣбова да ѣмъ са протѣвете.*

**тегна** - **тегля** 22; *и тѣй ще са старатъ да теглатъ народатъ по дирата си.*

**тина** - **батакъ** 19; *да черпимъ вода не ѿ батакатъ, еретическѣй, но ѿ спасителните источници.*

**тма** - **темнота** 30; *какво общеніе може да бѣди между свѣтатъ и темнотата.*

**толки** - **само** 18; *стига само тѣй да прѣематъ лажовното ѣмъ оученіе.*

**толко** - **само** 18, 27; *само оныа да ѣмъ поддържуватъ кривото ѣмъ мудрованіе.*

тупоумъ - плиткоуменъ 31; понеже бѣше совършено неученъ, плиткоуменъ и развратенъ.

удаля се - ѿдалеча 41; Когато ги вѣче ѿдалечиха далѣчь ѿ градатъ, тогава войните останахъ запрените.

узи - затворъ 36; тутакси опковети начнаха да падатъ и се освободиха ѿ затворатъ.

узи - окѡви 37; тѣмъ, който Богъ чудѣсно ги освободи ѿ окѡвите.

узникъ - запрењъ 41; тогава войните останахъ запрените (сватѣйтѣ) и се варнаха назатъ.

умиля се - смиля се 40; особено са смилѣ той, когато са сторѣ чудото.

умирачка - приближаванѣ на смѣртъ 23; Меѡдѣа предвидѣ приближаванѣето на смѣртъ си.

умствование - критикѡванѣ 30; Не ако проминатъ критикѡванѣето си и се согласатъ съ оученѣето Евангелско.

устроя - направа 23; и голѣмъ трудъ и подвигъ направи не само за своѣто спасѣнѣе.

учинямъ - сотвори 36; тогава призрѣ Бога на землата, и а сотвори да са тресѣтъ.

храня - вѣрдя 22; вѣе сте длѣжни да оутвердавате другите за да вѣрдатъ залогъ тѣ.

цепови - опкоѡви 36, окѡви 37, 38; и тогава са чѡ гласъ ѿ небѡто, и тутакси опковети начнаха да падатъ; зашто окѡвети бѣха паднали ѿ тахъ.

чини ми се - струва ми са 21; Това пресказованѣе бѣше, ми са струва, какво за нѣкой потверданѣе на чѣстите совѣти и наставленѣа.

що - зашто 21; зашто онъ прилѣ ѿ сватѡго дѡха просвѣщенѣе.

що - **каквò** 21; *Ѝ а̀кò предс̀казаван̀ето н̀егово, ко̀ето с̀а ѝ с̀б̀ж̀ди, пок̀азоваше каквò о̀нъ ѝма д̀аръ прорòческ̀и.*

що - **понèже** 22; *понèже ст̀рахатъ н̀икога нè м̀оже д̀а рас̀кл̀ати стòлповите сер̀дечни.*

Обилният лексикален материал, засвидетелстван в Пловдивския (хаджи Василиевия) препис на Климентовото пространно житие от 1875 г., дава възможност да бъдат направени някои обобщения. Книжовникът хаджи Василий е подходил с изключителна прецизност към преписването на текста. В редица случаи се вижда неговата активна намеса за уточняване на смисъла или постигане на по-експресивен изказ чрез използването на различни похвати. В някои примери е поставил поясняващото наречие в скоби: *тов̀а с̀ущото ѝзнам̀ери ѝ безз̀умниатъ (!) рòдъ фр̀енски, (с̀иречъ) д̀а сè про̀щ̀ава ѝ раз̀реш̀ава н̀а гр̀ешните ч̀елов̀ьци 18; Гл̀едате ли каквò м̀ислиме н̀ие з̀а Д̀уха С̀ват̀аго, (с̀иречъ) защò о̀нъ нè ѝс̀ходитъ ѿ С̀ына 27.* В други случаи е премахнал лексемата, която изяснява скоби, като лексикалната редакция цели постигане на по-силна експресивност: *защо оно (С̀вещенното Пис̀ан̀ие) е ж̀ивотъ ѝ спас̀ен̀ие - ѝ м̀у̀ заповèдуваше д̀а вним̀ава, защòто св̀ащ̀енното Пис̀ан̀ие, ѐ ж̀ивотъ ѝ спас̀ен̀ие 19; ако и да процветуватъ на м̀ърва (м̀ало) време - ѝбо неч̀ест̀ието, а̀кò ѝ д̀а процветнува з̀а м̀алко време, нò с̀кòро ѝзч̀езнова, з̀а да с̀а о̀ув̀ардатъ благочест̀ивите ѿ з̀лото 19; Воини-те, които ест̀ественно беа л̀юди груби (варвари) и свирепи - Вòйните кой̀то ест̀ественно б̀еха в̀арвари л̀юти ѝ свирепи, понèже б̀ехъ Нèмци 41.*

При наличност на две синонимни думи, едната от които в антиграфа се намира в поясняващи скоби, е избирал само една – тази, която според него е с подходяща семантика: *правос̀д̀ието Бòж̀ие прост̀рè н̀а н̀его свòлата ра̀к̀а, нò о̀б̀аче ѝмаше л̀ж̀катъ на̀прèгнатъ, ѝ мèчатъ о̀б̀нажèнъ 20.* Запазвал е скобите и в случаите, когато лексемите са синонимни, но едната е по-архаична и се нуждае от поясняваща. Напр: *н̀ие с̀а преп̀ираме з̀а догм̀атъ (о̀уч̀ен̀ие) ц̀р̀кòвн̀ий, кас̀а̀ющ̀ий с̀а дò св̀ат̀аа Трòйца 30.* Понякога по-архаичната лексема е заменена с по-нова, но скобите са запазени, срв: *едно̀стойно - непрèст̀анно 29; ѝ непрèст̀анно (посто̀анно) сè к̀арате ѝ преп̀ирате.* В други случаи архаичната лек-

сема е игнорирана: *болестъ, отъ коѡ-то мнозина страдае, вследъ много-то мученїа, що беа претърпели - ѿ коѡто мнозина страдаха, ѿ многото мѹки, който бѣха претерпѣли 39; и соблекое оголь голи и и влечеа по земи - и ѳ ги саблѣкли голи и ѳ влачїли ги по земѡта 41.*

В някои случаи са запазени скобите от антиграфа: *нѡ додѣ не бѣши ѡще испѹскало сребѣта въ серцѣто неприѡтелско, нитѡ прикѣсаваше (правосѹдїето) рѣкѡ та си дѡ рѡната Светопѡлкова 20; Нѡ подїръ смерѣ Мѣфѡдїева, като са ѡви ѡвно (ѣресь та) сѡ сїчката си своѡ сїла, бѣзъ дѡ покрїватъ стидливостъ та съ покрївало и ѳ сѡ пѡучина 20; (защѡто сѡ всѣмъ бѣха свѡтїи те обтѣгнати съ цѣповете) (синѣри) 36.*

В други примери са добавяни поясняващи смисъла на фразата думи: *Кога Мѣфѡдїа виде да мѡ се приближуватъ кончина-та, - Когѡто Мѣфѡдїа видѡ, чи са приближѡва кончината нѡ живѡта му 22.*

Исключителната филологическа компетентност на книжовника проличава при превеждането на една и съща лексема от антиграфа с различни, при което е постигната и различна степен на стилистична отътенъчност: *веля - дѹмамъ 19; веля - говѡря 22; веля-кѡзовамъ 22; конъ - кѡмъ 18, конъ - верхѹ 19; ложенъ - лажѡвенъ 18, ложенъ - лажливъ 26; предкажванье - прескѡзованїе 21, предкажванье - предсѡказанїе 21, предкажванье - покѡзованїе 22; узи - затвѡрь 36, узи - ѡкѡви 37; що - защѡто 21, що - каквѡ 21, що - понѣже 22. Срв. още: *со лучите е соприсѡщъ и свѣтъ-отъ и топлина-та, како е соприсѡщъ Свѡтїи Дѡхъ Сынъ - сосъ лучите ѣ и ѳ съ свѣтлостѡ и ѳ топлинѡ-та ѣ соприсносѹщно, както е соприсѹщъ Свѡтїи Дѹхъ Сынѹ 28; И нимаите брига и сегашнїи-отъ догматическїи споръ ще го рѣша, како що обикновенно решава дрѡги спорове - И да нѣмате грѣжа защѡто сегашнїатъ догматическїи споръ ще го рѣшѡ, каквѡто и дрѹгетѡ полетїчески рѡспры рѣшѡвамъ 32.**

В подобни случаи е постигнато и силно акцентуване върху определени събития – напр. словесния двубой относно църковната догма: *ибо мѣ се препирѣме не за маловажни предмети [...] мѣ спориме за догматъ (ученіе) църковній - нѣ се препирами нѣ за маловажни предмети, и немаловажна о́пасность предстоить намъ, именно: нѣ сѣ препираме за догматъ (оученіе) църкóвній, каса́ющій сѣ до́ свата́а Трѡйца 30.*

Навсякъде проличава стремежът на хаджи Василий да придаде по-голяма яснота на преписвания текст, в резултат на което старателно и прецизно са заменени по-архаичните лексикални облици с новобългарски, както и тези, които са диалектно ограничени в западните говорни области, напр: брига – грѣжа 32, изнайдама – изнаме́ря 18, искошкама – отпѣдя 25, истъ – сѹщъ 18, клаема – фѣрла 30, посакама – пойскама 22, сби се – сбѣди сѣ 20, сведоточа – свидѣ́тельствовама 19, свѣтъ – свѣтлинѣ 28, слога – соглѣ́сїе 29, сонма – собѡръ 25, стеза – пѣ́тека 24, тма – темнотѣ 30, узи – затвѡръ 36, цепови – о́пкѡви 36. Очевидна е и тенденцията за ограничаване на употребата на лексикални облици с определени префикси, напр. обѣ-: облажа – натовѣря 38, обѣлстя – излѣ́жа 18, обѣвѣя – извѣ́ста 38, обасня – изаснѣ 27. От друга страна, в хаджи Василиевия препис са намерили отражение някои интересни диалектни лексеми, присъщи на родния говор на книжовника, напр: сюрдѣ́самъ (ѣ́динъ по́ ѣ́динъ) 40; *о́собено да ги сюрдѣ́сатъ ѣ́динъ по́ ѣ́динъ, по́ ду́навските страны́.* В РГеров глаголната форма сюрдѣ́свамъ, сюрдѣ́сувамъ е регистрирана в две значения, от които второто – ‘продължавам ся, протакам ся, простирам ся, траж, провлачам ся, продължѣ́ться’ (V: 313).

Всички тези старания на книжовника са допринесли за оформяне на облика на един твърде интересен житиен препис, в чиято подложка книжовните и диалектните лексикални особености са вплетени в образно-стилистично експресивно съжителство.



## ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Пенев 2000:** П е н е в, П. Ст. Партениевият превод на Климентовото пространно житие. - В: Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“. Т. 38, кн. 1, 2000 (79-98).
- Пенев 2001:** П е н е в, П. Ст. Един възрожденски препис на Климентовото пространно житие в Пловдивската народна библиотека. – В: Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, Т. 39, кн. 1, 2001 (91-114).
- Геров:** Г е р о в, Н. Речник на българския език. Т.V. С., 1978.
- Тончева 2004:** Т о н ч е в а, Хр. Някои лексикални наблюдения върху Пловдивския препис на Климентовото пространно житие. В: Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“, Филология, Т. 42, кн. 1, 2004 г. (31-38).
- Тончева 2006:** Т о н ч е в а, Хр. За някои езикови особености на Пловдивския (хаджи Василиевия) препис на Климентовото пространно житие. – В: **Последоу оучителю.** Юбилеен сборник в чест на 60-годишнината на доц. д-р Пеньо Пенев. Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, Пловдив, 2006 (98-108).
- Цонев 1920:** Цонев, Б. Опис на славянските ръкописи и старопечатни книги в Пловдивската народна библиотека. София, 1920.

## СВИЩОВСКИЯТ ДАМАСКИН – ЦЕНЕН ЕЗИКОВ ИЗВОР ЗА СТАРИННОТО ИЗТОЧНОБЪЛГАРСКО О-НАРЕЧИЕ

*Пеньо Ст. Пенев*

*Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“*

Едва два века след падането на Второто българско царство по нашите земи започва отново литературна дейност. Известно е, че турското нашествие нанася тежък удар върху българската материална и духовна култура. Сринати са църкви и манастири, унищожени са много книги от нашето ръкописно наследство. След разоренията някои църкви и манастири успяват да се съвземат и да укрепнат материално, засилват се връзките им с монашеската република Света гора на Атон. Създават се по-благоприятни условия за литературен труд, увеличава се броят на преводачите и съставители на литературни сборници, нараства и интересът към книгата (подробно вж. Пенев, 1976).

През XV и XVI век като книжовни средища се утвърждават Рилският манастир, Кратово, Атон, София. Просветна и книжовна дейност се заражда и в някои манастири в Стара планина, Средна гора, Софийско, Скопско и на други места по българските земи. За книжовния живот стават характерни сборниците със смесено съдържание, в тях се включват и народни жития, апокрифни творби, повести и разкази за всенародна потреба.

От XVII век водят началото си нови жития и поучения, преведени от новогръцки печатни книги, издадени във Венеция. Между тези преводи най-значително място заема сборникът „Съкровище“ на Дамаскин Студит. Първоначално сборникът съдържа 36 Слова (жития, поучения, празнични слова за господски празници). Тези слова също са били предназначени за църковна проповед. В по-късните преписи броят на Дамаскиновите слова намалява, на тяхно място се появяват други творби, които са били предпочетени от безименните съставители или преводачите.

Първите български преводи на Дамаскиновия сборник са от края на XVI век, единият превод е дело на епископ Григорий Прилепски, а другият – на неизвестен преводач. Нашите дамаскини са написани на новобългарски език, който е бил близък до говоримата реч, но в текста им не липсват и отделни архаични езикови форми, характерни за черковнославянската книжнина.

Скоро се осъзнава необходимостта от пълно онародняване на езика на дамаскинските сборници, този език е трябвало да бъде достъпен за по-широк

кръг читатели. Новобългарската езикова обработка на дамаскиновите творби се осъществява от анонимни книжовници, в чиито редове преобладават слабообразовани, но родолюбиви селски свещеници. Тяхното занимание с книжовна дейност се възприема като патриотичен дълг към поробеното отечество.

За всяка църква и манастир е станало престижно да има свой дамаскин заедно с печатаните богослужебни книги за ежедневна проповед. Даровити каллиграфи – преписвачи на богослужебни книги и дамаскински сборници и художници – орнаментатори обхождат църкви и манастири и умножават книжовното им богатство като преписват старателно и украсяват ръкописни книги и сборници. Тези скромни творци, даровити художници и каллиграфи премълчават своите добродетели и полезни дела, а твърде често и своите имена. Затова и свързането на достигналите до нас дамаскински сборници с имената на отделни книжовници е трудно и почти невъзможно, тъй като тези скромни творци и книголюбци рядко съобщават никакви подробности за своята личност и за трудните условия на ежедневната си преписваческа дейност (вж. Василев, 1980). По българските земи се създава много богата дамаскинска книжнина, оформят се и отделни дамаскинарски школи, с тях са свързани и някои видни възрожденски книжовници.

Свищовският дамаскин от 1753 г. е въведен в научно обръщение от видния български диалектолог и езиков историк проф. Любомир Милетич.

През 1901 г. Милетич вижда ръкописа за първи път, тогава тази старинна българска книга принадлежи на горномахленския клон на Свищовското читалище „Св. св. Кирил и Методий“, по-късно (някъде от 1908 г.) ръкописът става притежание на Обединеното ученолюбиво и просветителско дружество (читалище) „Еленка и Кирил Д. Аврамови“.

По описанието на Милетич ръкописът съдържа 326 листа, между които са и три бели, вместени при подвързването поради изгубени листове от оригинала (вж. Милетич, 1923).

Ръкописът не е запазен в цялостен вид, липсва началото на Словото за рождество Христово, според издателя в книгата има и други изгубени листове.

Интересът на Милетич към дамаскинската книжнина е от по-рано, през 1908 г. той издава Копривщенския дамаскин, новобългарски паметник от XVII век (Милетич, 1908).

Свищовският дамаскин съдържа общо 19 слова, от тях само шест се срещат и в Копривщенския дамаскин. Сравнението между двата дамаскински преписа по мнението на издателя показва общ първообраз.

Според твърдението на Милетич, езикът на изданията от него ръкопис е свищовско наречие, което се е говорело преди двеста години, докато днес в града се говори вече балкански диалект.

Преди да издаде двата дамаскински сборника, Л. Милетич се занимава със състоянието на говорите в Източна България. През летните и есенните месеци на 1897 и 1898 г. той предприема диалектоложки проучвания с цел да установи отношението на българските говори от източните области помежду им и спрямо книжовния език. Проучванията му са финансирани от Австроунгарската

Императорска академия, а в нейната научна поредица на езиковедския отдел на Комисията по балканистика по-късно той издава на немски език своето капитално съчинение *Das Ostbulgarische* (1903), срв. и българския превод „Източно-българските говори“ (1989).

Според известния български учен, всички български говори в Източна България могат да се обединят в два големи диалекта по една важна морфологична особеност. Тази особеност е членната форма на съществителните от м.р. ед.ч., които завършват на -о или -ът. По този начин могат да се разграничат един о-диалект и един ът-диалект. Първият, който би могъл да се нарече още североизточен диалект, вероятно някога е бил разпространен по цялата Дунавска равнина от Черно море до реката Искър. Вторият диалект е разпространен предимно в областите южно от Дунавската равнина, а именно в старопланинските области и в Тракия чак до Егейско море, поради което може да се нарече югоизточен диалект.

В днешно време старото о-наречие е запазено в по-малък брой говори сред мизийските, които обхващат пространството от гр. Варна до р. Янтра, като преминават на югозапад към Севлиево, а на северозапад към Свищовско. Преди повече от два века и самият град Свищов е бил в областта на тези говори, но днес диалектът на крайдунавския град е чувствително променен като членната форма за м.р. ед.ч. не завършва на -о, а на -ът, респ. на -ъ. Тази промяна показва, че се е наложил говорът на многобройните балканджии, дошли от Ловеч, Севлиево и Паскалевец. Като по-енергични и по-предприемчиви балканджите бързо са асимилирали старото местно мизийско население (вж. Стойков, 1993 : 103).

Проф. Милетич твърди, че идентичността на наречието на Свищовския дамаскин със старинното о-наречие „отива до най-малки подробности“ (вж. Милетич, 1923; 4). Напълно основателно е да се смята, че по страниците на Свищовския дамаскинский препис е отразен старинен диалект, който днес не е запазен. Милетичевото издание на дамаскинский текст е придружено с подробно езиково описание на ръкописа. В него обстойно са разгледани правописните, фонетичните, морфологичните, синтактичните и лексикалните особености на дамаскинский препис.

Според издателя, преписвачите на текста са няколко, езикът на ръкописа съдържа показателни примери за редуция на неударените гласни, о-членна форма, склоняван член, падежни остатъци, употреба на значителен брой чужди думи предимно от турски и гръцки произход.

В своята рецензия за изданието на паметника проф. Стефан Младенов оценява положително труда на Милетич, за него той е „твърде добросъвестен и заслужава най-голяма препоръка“ (вж. Младенов, 1925).

Една година по-късно Ст. Младенов написва една подробна студия, в която разяснява етимологията на употребените в Свищовския дамаскин турски и гръцки думи (Младенов, 1926).

Написаната с вещина Младенова студия съдържа изобилни етимологически разяснения върху потеклото на чуждите заемки в ръкописа и допри-

нася твърде много за цялостната езикова характеристика на този интересен новобългарски писмен паметник.

Свищовският дамаскин е ценен езиков паметник, който е запазен на мястото, където е създаден, той е един истински документ, в който адекватно е отразен старинният диалект на някогашните жители на крайдунавския град.

### ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Василев, 1980:** В. Василев. Дамаскините и българската книжовна традиция. – Във: Вековни български езикови традиции, том първи от поредица <Знания за езика>. София, 1980, с. 107-110.
- Милетич, 1903:** L. Miletić. Das Ostbulgarische. Mit einer Karte. Wien, 1903.
- 1908:** Л. Милетич. Копривщенски дамаскин. Новобългарски паметник от XVII век. – Български старини, кн. II. София, 1908.
- 1923:** Л. Милетич. Свищовски дамаскин. Новобългарски паметник от XVIII век. – Български старини, кн. VII. София, 1923.
- 1989:** Л. Милетич. Източнобългарските говори. София, 1989.
- Младенов, 1925:** Ст. Младенов (рец.) Д-р Л. Милетич, Свищовски дамаскин. Новобългарски паметник от XVIII век. – Български старини, кн. VII. Издание на БАН. София, 1923, IV+308 и 10 снимки. – Slavia, IV, 1925, с. 138-142.
- 1926:** Ст. Младенов. Забележки върху етимологията на някои турски и гръцки думи в един дамаскин (Поправки и допълнения към отдела за чуждите думи в Милетичовата книга „Свищовски дамаскин“). – Годишник на Софийския университет, ИФФ XXII, 1926, кн. 7, с. 1-52.
- Пенев, 1976:** Б. Пенев. История на новата българска литература, том първи. София, 1976.

**ЛЕКСИКАЛНИТЕ ВАРИАНТИ И КНИЖОВНАТА НОРМА В  
ЕЗИКА НА ВЪЗРОЖДЕНСКАТА КНИЖНИНА ПРЕЗ ВТОРАТА  
ПОЛОВИНА НА XVIII ВЕК  
(ВЪРХУ МАТЕРИАЛ ОТ ИСТОРИОГРАФИЯТА НА  
ЙЕРОСХИМОНАХ СПИРИДОН „ИСТОРИЯ ВО КРАТЦЕ О  
БОЛГАРСКОМ НАРОДЕ СЛАВЕНСКОМ“ ОТ 1792 Г.)**

*Атанаска С. Тошева*

*Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“*

Взаимодействието на двете главни езикови системи в книжовната продукция през XVIII и началото на XIX век – традиционния български книжовен език и църковнославянския от една страна и народния разговорен език от друга – води до паралелно функциониране, свободно съчетаване и немотивиран избор и редуване на различни по произход и време на възникване езикови елементи и форми. Така напр. за езика на новобългарските дамаскини, както и на Паисиевата „История славяноболгарская“, се отбелязва, че той се отличава с хетерогенност на инвентара от изразни средства и вариантност на нормата [Минчева 1985, 154 – 161]. През този период все още липсва ясно изразена функционално-стилистична диференциация, поради което различните варианти се съчетават свободно в еднотипни по жанр и сфера на функциониране текстове, а традицията и езиковата практика се установяват като основни критерии за правилност. Двата типа изразни средства варира в рамките на всички езикови равнища и могат да бъдат противопоставени по признака народноразговорно/ книжовно. В рамките на книжовния език също се откриват варианти, като в едни случаи те могат да бъдат противопоставени по признака старобългарско (среднобългарско)/ църковнославянско, а в други, напр. на лексикално равнище, те са израз на словообразователното му и лексикално богатство. Наличието на богата синонимия още в старобългарския език, както и постепенното обогатяване на лексиката през следващите периоди на развитие на българския език води до появата на лексикални варианти, които образуват редици, при които се наблюдава противопоставяне както между двете езикови системи, така и противопоставяне в рамките на традиционния книжовен език.

Лексикалните варианти, отбелязани в „Исторія во кратцѣ о болгарскомъ народѣ славенскомъ“ на йеросхимонах Спиридон [Спиридонъ йеросхимонахъ. Исторія

во кратците о болгарскомъ народѣ словеникомъ, 1992] , могат да бъдат обособени в няколко групи. В понятието лексикални варианти в настоящата работа се включват не само синонимите, т. е. думите, близки по значение, но и лексикалните дублети, наричани абсолютни (пълни) синоними [Бояджиев 1986, 86]. Поради многозначността на думите една лексема може да влиза с различни свои значения в различни синонимни редове.

1. Лексикални варианти, които се противопоставят според принадлежността си към народно-разговорния език или към традиционния книжовен език:

пѡпъ [ѡд,2,26; кд,1,15; о1,7] - \*вѡцѣнникъ<sup>1</sup> [нѡ2,12; нѡ2,22 и др.](8)<sup>2</sup>, архіерей [лв,2,23; зѡ1,25 и др.](19), \*вѡчѣтель [ма,2,3; ма,2,8; ма,1,8], \*владѣка [нѡ2,11; кд,1,15];

кѡлѣзъ [ѡѡ1,6; оа,2,3 и др.](4) - монѣхъ [ѡѡ1,6; мв,1,18 и др.](13), ѡнокъ [кѡ2,5; нс,1,7 и др.](10);

годѣна [кѡ1,23; кѡ2,23; лд,1,11] - лѣто [п,1,4; вѡ1,2 и др.](259), \*годъ [лв,1,9; оѡ2,22 и др.](25);

лрѣхъ [лѡ2,22] - \*оѡдѣда [оѡ1,1; лс,1,11 и др.](4), \*оѡлѣнїе [л,2,1; л,2,8; нс,1,5], рѣзы [ма,1,23];

\*пѡнїна [ѡд,1,9; ѡ,2,16] - горѡ [л,1,8; л,1,9 и др.](33);

лѡшнѣ [ѡс,2,22] - \*лѡднѣ [лѡ2,10; нѡ1,2 и др.](37), чѡлѡвѣкъ [лѡ2,2; лн,1,11; нн,1,3];

\*вѡчѣзъ [п,3,8; лѡ1,15 и др.](5) - \*мѡръ [п,3,1; в,2,4 и др.](16), зѡмѡлѣ [л,1,23; л,2,3 и др.](10);

\*жѡчка [ма,1,24] - \*нѡчѣзъ [ма,1,24];

\*жѡкотъ [л,2,23; ѡ,2,1,9 и др.](11) - \*жѡчѣ [нѡ2,13; нс,1,22 и др.](10), жѡчѣнѣ [нн,1,23];

зѡповѣдъ [лс,2,9; к,2,1,19], зѡповѣдѣ [лс,1,7; ѡс,1,4] - повѣлѣнїе [лѡ1,12; о,2,17 и др.](8), повѣлѣ [к,2,16-17; в,2,6 и др.](39);

лѡчїнѣ [оѡ2,13] - \*пѡголъ [лг,1,20; л,2,15 и др.](29), пѡлѡнїнкъ [лг,2,8; л,2,9 и др.](4), конїо(л) [оѡ2,13];

\*сѡдѡнїца [оѡ2,3] - \*нѡдѣла [ма,2,12; л,1,19 и др.](7);

\*пѡрта [о,2,24; оѡ2,13; ѡ,2,1,16] - \*вѡрѡчѣ [кн,2,15; лѡ2,1; ѡ,2,1,17];

\*пѡрѡпорѣзъ [ѡ,2,1,27; ѡ,2,1,27] - чѡрѡвѣкъ [кн,2,9; лг,1,19; л,1,3];

рѡменѡхъ [нѡ2,6-7] - пѡлѣнѣ [вѡ2,7];

<sup>1</sup> Със знак \* се отбелязват основните форми на лексемите, незарегистрирани в ръкописа

<sup>2</sup> Цифрите в скобите означават броя на словоупотребите на дадена лексема

- ѣрмоѣчѣ [кв2,17] - \*ѣгѣдѣ [д,і1,5; лз2,11 и др.](6);
- кониѣ [і1,1; сї1,3 и др.](109) - вѣйико [ог1,15; нк1,8; нк1,15], \*вѣон [кв1,8; вї1,11; нд2,12], вѣонны [лї1,20; сї2,21 и др.](5), вѣонитѣво [вї2,7; кѣ1,14 и др.](29), вїла [нд1,19; вї2,23 и др.](18);
- \*вонна [кд2,22; мг1,2 и др.](6) - рѣтѣ [ка1,3; ѣ2,16];
- голѣмѣ [ка1,3; с1,18 и др.](6) - великъ [лѣ2,8; сї1,17 и др.](123), \*вѣлїи [лг2,2; о1,23];
- ѣгѣрѣ [кг1,23; кг2,1 и др.](15) - \*дѣбный [з1,7; п5,17 и др.](7), \*вѣтѣи [м2,22];
- \*дѣбный [м2,2; ма2,5] - \*дѣбный [ма2,1];
- вїтнѣ [ѣї1,19; ѣ2,28 и др.](18), вѣвѣтн [вї1,24; ол2,14 и др.](4) - вѣртнѣ [лг2,10; лг2,13 и др.](7), вѣонитѣво [лї1,2; лї1,24];
- вѣрѣ [д,і1,17], вѣвѣнѣ [ка2,23] - вѣрѣжѣше [кд,д,6; н2,2; сї1,18], вѣрнїтн [кн2,13; лс1,13];
- вѣрна ѣ [з2,1], вѣвѣтнѣ [кг2,22; кв2,16] - вѣвѣртнїтнѣ [ѣ1,19; дї2,4 и др.](54);
- гѣдѣмѣ [ка2,21; н1,6] - вѣдѣтн [ѣ2,10; ов2,17 и др.](31);
- говорнїтн [кс2,8; нг2,1], дѣмѣтѣ [лс1,23; д,і2,13; д,і2,15] - глѣтн [лд1,17; лѣ1,7 и др.](83), вѣвѣдовѣн [на2,18];
- кѣже [д,і1,14], вѣговорн [д,і1,15] - рѣчѣ [оѣ2,16; с2,17 и др.](70), вѣжѣтн [з2,10; ов2,6 и др.](12), вѣвѣцѣлѣ [кд,д,25; ов1,5 и др.](16), вѣвѣтѣтѣвокѣл [мн1,13];
- напѣрѣн [ка2,13; кд1,3], оѣчннншѣ [ка2,23; кг1,6 и др.](7), нѣдѣлѣ [кд2,2] - вѣч-  
ворнїтн [і1,20; лї2,2 и др.](95), вѣжѣлѣ [кн1,16; ол2,16], вѣдѣлѣ [кѣ1,1; ѣд,д,1,3 и др.](4);
- нѣкѣше [д,і1,22] - вѣчѣтн [мс1,1; сї1,25 и др.](55), вѣжѣлѣшн [лд1,23; нк2,15 и др.](5);
- нѣвѣдн [ка2,18; ка2,24] - нѣвѣлѣкѣ [ог1,2];
- нѣгорн [ѣс2,21; ѣс2,22] - вѣжѣлѣ [мз2,17; кѣ1,18 и др.](4), вѣгорѣ [вї2,11];
- нѣлѣжѣлѣ [мн1,11] - нѣжѣдѣмѣ [кд1,20; зї2,23 и др.](31), вѣшлѣ [ѣд2,17; ѣд2,17];
- нѣтѣрѣлѣ [ка1,11; ѣн1,2; ѣн1,14] - нѣжнїтн [м2,7; кд2,12 и др.](16);
- нѣпѣрѣтн [лз1,16] - вѣлѣтн [лв2,20; кг2,8 и др.](60);
- нѣдѣ [лз2,20-21; лк2,2 и др.](5) - вѣвѣтѣтн [п1,21; нд2,8 и др.](23);
- вѣвѣрнѣлѣ [кѣ2,2] - вѣвѣртнїтнѣ [м1,18; лд1,22; нд2,22];



ѡблече́ѡ [ѣд,1,16-17; н1,17; н1,17-18] - ѡдѣѡшлѡ [д,2,14-15; д,2,14];

ѡборниша [ѣс1,16] - ѡкрыѣ [ни2,16];

злграднѣ [зї2,21; кд1,18] - злцѣпнѣша [лз2,2];

чѣхѡ [кз2,9; д,ї2,5; лз1,24] - ельшнхѣ [гї1,24; лд1,17 и др.](7);

елѣзе [л,д,1,22] - енїде [н2,2; в1,1 и др.](4), еткѡбшлѡ [ѣс1,26];

оѣпмашнѡ [д,ї2,5; д,ї1,22] - оѣвоѡсѡ [зї2,22; ѣс1,28 и др.](16);

злфѡтнша [лї2,14], оѣфѡтн [кд2,18; кд1,3 и др.](8) - влѣтн [нї1,22; кс1,15 и др.];

ѡпрѣтнѡ [л,д,1,5] - ѡполѡтѡтѡ [л,д,1,25; ї1,7];

хрнїца [ї1,18] - \*прѣдѣлз [ѣд1,7; ї1,18].

В някои случаи лексикални варианти се установяват и в рамките на народно-разговорната лексика, които са резултат на диалектното разнообразие на разговорния народен език: злфѡтнша [лї2,14] - оѣфѡтн [кд2,18; кд1,3 и др.](8); наговорнѡ [д,ї2,3] - злѣмашлѡ [кв2,18; л,д,1,18]; напѣвн [кд2,13; кд1,3] - оѣчїнншз [кд2,23; кг1,6 и др.](7) - нїзлѣл [кд2,2]; говорїтн [кз2,8; нг2,1] - дѣмцѣ [лз1,23; д,ї2,13; д,ї2,15]; вѡрде [д,ї1,17] - чѣкнѡ [кд2,23]; влрн се [з2,1] - побрѡтнѡ [кг2,22; кв2,16] и др.

Някои от лексикалните варианти, които са противопоставени по признака разговорно/ книжовно, съдържат и опозицията българско/ небългарско. Тази опозиция може да съществува и вътре в рамките на двете езикови системи: пѡпѣ [ѣд,2,26; кд,1,15; о1,7] / ѡрхїтерїн [лв2,23; зї1,25 и др.](19) - \*ѡѡщїнншз [нс2,12; нї2,22 и др.](8), \*ѡѡтїтель [лм2,3; лм2,8; м,д,1,8], \*ѡмдїка [нс2,11; кд,1,15]; кзлѣгзр [ѣс1,6; ол2,3 и др.](4) / монѡхѣ [сї1,6; лв1,18 и др.](13) - їнѡкѣ [кс2,5; нс1,7 и др.](10); нїгменѣ [ѣ1,14; ѣ1,17 и др.](6) - нлстѡвншз [нс2,3]; нлчїн [ос2,13] / конѡ(л) [ос2,13] - \*поѡлз [лг1,20; л2,15 и др.](29), поглнншз [лг2,8; д,2,9 и др.](4); \*пѡртл [о2,24; ос2,13; ѣс1,16] - \*ѡртл [кн2,15; д,ї2,1; с1,17]; \*їкѡнѡ [зї2,1; н,д,1,23; ѣ2,23] - ѡѡрїл [н,д,2,19; н,д,2,24 и др.](4); кѣл [лн2,22-23] / \*пїргѣ [нз2,22; нс2,24] - етѡлпѣ [л2,1; в1,20 и др.](7); \*кнлѣрѡ [лн2,5; лз2,2] - тѣнѡчл [лн2,3; г2,25 и др.]; шкѡл [кз2,23] - оѣчїлнцѣ [кз1,24]; монлстѣ [нн2,21; о2,4 и др.](23) - ѡѡнѡчѡл [н,д,1,22; ѣ2,7 и др.](21); клфїз [ѣс1,8] - \*клѣтка [ѣс1,8] и др.

2. Лексикални варианти, характерни само за книжовния език. Поради липсата на обобщаващи изследвания както на българската историческа лексикология, така и на църковнославянската разграничаването на книжовните лексикални варианти според принадлежността им към българската книжовноезикова традиция и към църковнославянския език среща определени трудности. Подобно

противопоставяне може да бъде направено само за отделни синонимни двойки или редици.

сло́во [д1,6; кс1,17 и др.] (6) - посло́вица [нс1,6];

\*кѡ́вка [л2,18; л2,17; л2,15] / сло́во [з2,10; з2,11; н2,11] / писаніе [кс2,12; л2,12 и др.](6);

писмѡ [н2,10; жс1,8 и др.](4) / писаніе [кг2,11; д,2,23] / гра́мота [об1,4];

писаніе [п1,24; п2,1] - лѣтопѣис [лї2,20; п2,22 и др.](17);

владѣика [в1,13; л2,1] / повелѣтель [в1,13] / \*владѣтель [нв2,24] / господѣис [жс2,12; лн2,18 и др.] / началникъ [кг2,6; кг2,15 и др.];

вождь [лз1,2; сс1,10] / вождь [д,ї2,2; к1,10 и др.] / \*прѣводѣтель [жз2,4] / \*началникъ [сї1,20] - пѣтевождь [об2,20];

\*бѡн [кв1,8; вї1,11; нд2,12] / бѡнны [лї1,20; сї2,21 и др.](5) / коникъ [ї1,1; сї1,3 и др.](109) / вѡйско [ог1,15; нв1,8; нв1,15] / вѡйсство [вї2,7; кс1,14 и др.](29) / и́ма [нд1,19; вї2,23 и др.](18);

\*державъ [ка1,24; зї1,24 и др.](6) / державство [на1,18] / \*сграна [д1,6; д,2,1 и др.] / землѣ [п3,6; сс2,13 и др.] - \*гоудѣрство [нд1,12; нд1,13; лд2,22];

\*прѣдѣтель [нс2,8; жг1,16; нв2,22], прѣдѣтельство [кв1,21] / \*дрѣзь [д1,24; мв2,23], \*дрѣзьба [нг1,7];

дѣло [л2,5; мн1,15 и др.](28) / дѣлѣніе [мс2,12; ї2,25];

женѣ [д,ї2,18; кс1,3 и др.] / сопредѣлница [оз1,19-20; ос2,11] / сѣпрѣла [мн1,1];

вѣна [лс1,24; лг1,22; жг1,13] / \*прѣчѣна [жг1,26; жн1,24];

владѣть [л1,13; лс1,15 и др.] / \*сѣвладѣть [лг1,12];

вогѣтство [лс1,18; мс1,12 и др.](18) / \*нѣчѣніе [сї2,4; нд1,17];

пѡле [д1,12; жз2,17 и др.](7) / \*нѣва [кн1,12];

вдрѣзь [л1,24; ос2,18 и др.](6) / недрѣдѣтель [од2,25; ос2,16] / \*прѡтѣчѣникъ [нг1,22];

\*нѣчѣна [п1,21; кд,2,9; лг2,9] / \*прѣвѣда [нг2,2; жл1,20];

сѣвразъ [лг2,7; н1,19; лг2,13] / \*нѣчѣ [кз2,15; об2,22 и др.];

сѣвѣлѣ [нд,д,2,19; нд,д,2,24 и др.](4) / \*икѡна [зї2,1; нд,1,23; ж2,23];

исѡрбъ [жл1,1; жс1,9 и др.](13) / печѣль [жл1,1; мс1,22] / \*жѣлѡстѣ [ж2,8] / \*тѣлѣ [мс1,22];

\*вдрѣздѣ [в2,11] / \*сѣвѣра [в2,11] / мѡлѣа [нд,1,9];

слѣлѣ [кз1,22; жд,2,6; жд,2,5] / рѣлѣ [л,д,2,5];

етрѣхъ [в1,19; ѓз2,12 и др.](14) / \*колънь [ма2,18; ѓ1,14 и др.](7);  
 сохранѣніе [сї1,4; нв2,21 и др.](4) - оубрежѣніе [нд1,7];  
 зацнцѣніе [сї2,7-8; о1,10] / оубрѣжѣніе [дї1,12];  
 зачочѣніе [сї1,3-4; дї2,22 и др.](12) / нзгнѣніе [к2,10-11];  
 церковъ [на2,6; мв1,11 и др.](51) / хрѣмъ [нд,2,2; нд,1,6 и др.](7);  
 \*щмцѣніе [кв2,23] - мздовокозлѣніе [ка2,8];  
 \*щртѣпникъ [нд1,2] - \*щмѣтникъ [кс1,19; кз1,20];  
 \*конѣчный [лг1,16; ѓд,1,16] - \*крѣпный [п1,11];  
 затворѣн [лг2,9; лг2,20 и др.](5) / заключѣн [ѓс1,8; нг1,23; нг1,17];  
 проітн [сї2,5; кд,2,3 и др.](35) / молѣтн [лї1,12; п1,3 и др.](9);  
 прнѣжѣ [сї2,3; вї1,10 и др.](4) / прнѣчѣ [кг1,13; кн1,13; мв2,24];  
 оубрежѣ [ка2,10; кс1,10 и др.](4) / оубрѣчѣ [ка2,4; кг1,8 и др.](5);  
 назва [сз2,5; і1,12 и др.] / нарѣчѣ [ѓн1,23; кн2,17 и др.];  
 ѡблеже [нї1,17; кс1,14 и др.](7) / ѡбнѣ [зї1,4; нс2,23] - ѡбрѣпн [лз1,24;  
 ѓс1,6 и др.](12);  
 поубрѣн [кс1,16; л1,25 и др.](4) / разрѣшѣн [ма1,11];  
 соградн [ѓд,1,3; нд,1,2-3] / созѣждемъ [л1,25];  
 нзрѣчѣ [ка2,3; кс1,24 и др.](14) / нзкодоша [нс1,15];  
 нападѣ [н2,24; ка1,23 и др.](22) / оубрѣчѣ [лн2,25; кв2,3 и др.](11);  
 владѣютъ [кс1,11; к2,21 и др.](11) / держѣтн [гї2,19; к1,5; ог2,5];  
 вѣтнѣ [сї1,19; ѓс1,28 и др.](18), воевѣтн [вї1,24; ол2,14 и др.](4) / вѣтнѣ  
 [лг2,10; лг2,13 и др.](7), вѣтнѣ [лї1,2; лї1,24] и др.

3. Лексикални варианти, при които се наблюдава противопоставяне както между двете езикови системи, така и противопоставяне вътре в самите езикови системи:

\*бѣщѣнникъ [нс2,12; нї2,22 и др.](8) / архіерей [лв2,23; зї1,25 и др.](19) /  
 \*бѣщѣтель [ма2,3; ма2,8; мд,1,8] / \*владѣн [нс2,11; кд,1,15] - поъз [ѓд,2,26;  
 кд,1,15; о1,7];

монахъ [сї1,6; мв1,18 и др.](13) / инокъ [кс2,5; нс1,7 и др.](10) - кзлѣзр  
 [ѓс1,6; ол2,3 и др.](4);

лѣто [п2,14; вї1,2 и др.](259) / \*годъ [лв1,9; ос2,22 и др.](25) - годнѣ  
 [кг1,23; кг2,23; лд,1,11];

\*Ὠδέκδα [оџ1,1; лс1,11 и др.](4) / \*Ὠδέκνιѣ [д,2,1; лз2,8; нс1,5] / ρήζυ [лм1,23] - дрѣхы [лџ2,22];

\*μίρζ [п3,1; к2,4 и др.](16) / ζεμλλ [л1,23; л2,3 и др.](10) - \*вѣтѣз [п3,8; д,і1,15 и др.](5);

\*жнтѣ [нї2,13; нс1,22 и др.](10) / жнѣзнь [нн1,23] - \*жнвотѣз [д,2,23; жз1,9 и др.](11);

\*поголз [лг1,20; л2,15 и др.](29) / поелѣнннѣз [лг2,8; д,2,9 и др.](4) / консо(л) [оџ2,13] - ѿлчїѣ [оџ2,13];

велѣкѣз [лџ2,8; сї1,17 и др.](123) / \*вѣлїѣ [лг2,2; о1,23] - голѣмѣз [ка1,3; с1,18 и др.](6);

\*дрѣбннѣѣ [з1,7; п5,17 и др.](7) / \*вѣтѣхїѣ [л2,22] - стѣрѣз [кг1,23; кг2,1 и др.](15);

стѣрѣжѣше [к,д,1,6; н2,2; сї1,18] / хранїтн [кн2,13; лс1,13] - вѣрде [д,і1,17] / чѣвнѣл [ка2,23];

возвратчїтнѣл [џ1,19; дї2,4 и др.](54) - взрна се [з2,1] / повратчїтнѣл [кг2,22; кб2,16];

глѣтн [лд1,17; лџ1,7 и др.](83) / вѣрѣдовѣлн [на2,18] - говорчїтн [кс2,8; нг2,1] / дѣмѣтѣз [лс1,23; д,і2,13; д,і2,15];

рѣчѣ [оџ2,16; с2,17 и др.](70) / иказѣтн [з2,10; ов2,6 и др.](12) / ѡвѣщїѣ [к,д,2,25; ов1,5 и др.](16) / ѡвѣтѣтѣговѣлї [лн1,13] - кѣже [д,і1,14], ѡговорн [д,і1,15];

ютѣкорчїтн [ї1,20; лї2,2 и др.](95) / оуздѣ [кн1,16; ол2,16] / оуздѣл [кџ1,1; жд,1,3 и др.](4) - напрабн [ка2,13; кд1,3] / оучїннншз [ка2,23; кг1,6 и др.](7) / ѿздѣл [кд2,2];

хотѣчїтн [лс1,1; сї1,25 и др.](55) / желѣшн [лд1,23; нк2,15 и др.](5) - ѿкѣше [д,і1,22];

оужегѣ [лз2,17; кџ1,18 и др.](4) / ѿгорѣ [вї2,11] - ѿзгорн [жс2,21; жс2,22];

ѿзлѣмѣз [кд1,20; зї2,23 и др.](31) / вѣшлѣ [жд2,17; жд2,17] - ѿзлѣзлї [лн1,11];

снѣде [н2,2; в1,1 и др.](4) / стѣкѣшлѣл [жс1,26] - слѣзѣ [л,д,1,22];

оуѣрѣтн [лс2,11; жд,1,13 и др.](56) / прѣстѣлнчїтнѣл [л,д,1,13; лб2,14 и др.](10) - помѣрѣз [ол1,22; д,і2,22];

\*брѣнз [ї2,11; сї1,9 и др.] / рѣтѣз [ка1,3; лџ2,16] / сѣлѣнїѣ [жг2,29; жз2,4; жз2,9] - \*бѣѣ [ка2,11; жд1,25 и др.] / \*бѣѣлн [жд1,4; жс1,5 и др.](8) и др.

Голяма част от лексикалните варианти са регистрирани още в старобългарските паметници [Давидов 1996, 110 – 116]: \*годѣ [лв1,9; оѣ2,22 и др.](25) / годѣна [кг1,23; кг2,23; лд,1,11]; \*ѡдѣждѣ [оѣ1,1; лс1,11 и др.](4) / \*ѡдѣждѣ [д,2,1; лз2,8; нс1,5]; жнѣнь [нн1,23] / \*жнвотѣ [д,2,23; жз1,9 и др.](11); великъ [лѣ2,8; сї1,17 и др.](123) / \*вѣлїй [лг2,2; о1,23]; \*странѣ [л1,6; д,2,1 и др.] / зѣмла [п3,6; ѣ2,13 и др.]; дѣло [л2,5; мн1,15 и др.](28) / дѣлїе [мс2,12; ї2,25]; сотворїти [ї1,20; лї2,2 и др.](95) / создѣ [кн1,16; ол2,16]; хотѣти [мс1,1; сї1,25 и др.](55) / ѣкѣше [д,ї1,22]; \*вѣрѣнь [ї2,11; сї1,9 и др.] / рѣчѣ [ка1,3; лѣ2,16]; владїка [в1,13; л2,1] / вѣждѣ [лз1,2; ѣ1,10]; влѣтъ [л1,13; лѣ1,15 и др.] / \*ѡвѣтъ [лг1,12] и др.

В ранния период на новобългарския книжовен език при създаването на единна книжовна норма се срещат три различни, но реално представени в книжовната практика през XVIII в. тенденции: новобългарската, старата книжовна традиция и църковнославянската. Лексикалният инвентар се характеризира с регулирано вариране на книжни и народни форми, като се запазва немалък дял от старинната лексика с книжовен характер. Трябва да се подчертае, че в много случаи двата пласта (книжовната българска лексика и църковнославянската) се покриват. Лексикалният състав на църковнославянската книжнина е бил присъщ и на българската книжовна практика през XVII и XVIII в. Бъдещи лексикални проучвания ще внесат уточнения по този труден за изследване, но изключително важен за историята на българския език въпрос.

## Литература

- Бояджиев, Тодор. Българска лексикология. С., 1986  
Давидов, Ангел. Старобългарска лексикология. В. Търново, 1996  
Иванова, А. Троянски дамаскин. Български паметник от XVII век. С., 1967  
Минчева, Ангелина. Въпроси на нормата в ранния етап на формирането на новобългарския книжовен език. // Год. на СУ „Климент Охридски“. ФСФ. Т. 74,3. С., 1985

Спирidonъ нероухнѣмоухъ. Историѣ во кратцѣхъ о болгарскомъ народѣхъ словесномъ. 1792. Факсимиле от ръкописа. София, 1992

## ФАМИЛНИТЕ ИМЕНА НА БЪЛГАРИТЕ, СВЪРЗАНИ СЪС ЗЕМЕДЕЛИЕТО И ЖИВОТНОВЪДСТВОТО

*Борян Янев, Иван Чобанов*  
*Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“*

Разгледана в световен мащаб, появата на фамилните имена представлява сравнително дълъг процес. Във Франция когномените възникват през феодалния строй. В Германия се разпространяват през 12 век, първоначално под формата на „приложени имена (*Beinamen*)“, а по-късно са осмислени като фамилни. В Англия възникването на фамилни имена се определя като наложено от нормандските нашественици явление. 15 и 16 век са характерни за поява на когноменни системи в Дания и Швеция. Японските фамилни имена се формират по време на антифеодалната революция от 1868 г. Причините за регламентиране на този вторичен антропонимичен показател могат да бъдат обобщени като административни, социализиращи. Мотивационните фактори за образуването на отделните фамилни имена са разнообразни, на места – строго субкултурни (например в Япония)<sup>1</sup> или доста консервативни, но могат да бъдат обобщени в 4 основни групи:

- *образувани на базата на наличен антропонимичен показател (лично име, прякор, прозвище)*
- *свързани с родното място или друг топоним*
- *свързани със социалните или индивидуални занимания на личността*
- *образувани от специфични психични или физични качества на индивида*

Фамилните имена в България се формират късно и се налагат за кратък период от време. Осъзнаването на тяхната необходимост става едва през 19 век, а за стройна трикомпонентна антропонимична система може да се говори след Освобождението. Важно място в системата на фамилните имена заемат когномените, мотивирани от апелативи, свързани с материалната култура на българина. Наред с фамилните имена, образувани от преномени, селищни названия<sup>2</sup>

---

<sup>1</sup> Виж „*Reisegeist in Japan, Gothild u. Kristina Thomas*“, Iwanowski's Reisebuchverlag, 2000

<sup>2</sup> Виж Иван Чобанов „*За българските фамилни имена, мотивирани от селищни названия*“, Научни трудове на Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, т. 22, кн. 1, 1984

или от архаични и диалектни основи<sup>3</sup>, значителен дял от когномените възникват на базата на апелативи, показващи упражняваните от българите традиционни занаяти<sup>4</sup> или извършваните дейности в сферата на земеделието и животновъдството.

Обект на настоящата статия са именно фамилните имена, които произхождат от *nomina agentis* в областта на земеделието и животновъдството, които наред с традиционните занаяти са основни поминъчни дейности на българите. Когномените са ексцерпирани от *Речник на личните и фамилните имена у българите* на Стефан Илчев и *Български именник* на Йордан Заимов.

Апелативът преминава в собствено име както за самата личност, извършвала земеделска или животновъдна дейност, така и за нейните наследници, като този процес се унифицира и автоматизира. Така наследниците на *памукчията* ще станат Памукчиеви, на *винаря* – Винарови, на *козаря* – Козарови.

**I. Земеделието** за разлика от занаятчийството и в по-малка степен от животновъдството има временен характер. Това обяснява липсата на множество фамилни имена, свързани с производството на основни култури (царевица, картофи, фъстъци, краставици, домати, чушки, патладжани и др.). По-голямата част от земеделските стопани са променяли сезонно или ежегодно обекта на своята продукция и по тази причина не са намерили израз във фамилноименната ни система, докато други производители са били ангажирани по-дълъг период с обработката и отглеждането на определена земеделска култура и така покрай това занимание са получили когномен, образуван от характерния апелатив – *Иван Тютюнджията* е станал *Иван Тютюнджиев*, а *Георги Лозаря* – *Георги Лозаров*.

Като основен поминък на българина земеделието е съсредоточено основно в равнинните и полските местности. Развива се, макар и в примитивна форма, и из планинските райони на Стара планина и Родопите.<sup>5</sup> Общото название за *обработката на земята* се нарича *земеделие*, откъдето произлизат и фамилните имена *Земеделски* и *Чифчиев*.

### Житото...

Централно място в земеделието заема осигуряването на *житото*, с което се свързва *хлябът* – помогнал на човека да забрави за номадския начин на живот. Хлябът е изключително важен за българина. Той е олицетворение на *човешкия труд* за осигуряване на необходимата прехрана. Доказателство за това са български фразеологични изрази от рода на: „*Печеля си /изкарвам си, вадя*

---

<sup>3</sup> Виж Иван Чобанов „*За българските фамилни имена с архаични и диалектни основи*“, Научни трудове на Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, т. 24, кн. 1, 1985

<sup>4</sup> Виж Борян Янев, Иван Чобанов „*Фамилните имена у българите през призмата на традиционните занаяти*“ в „*По слъдъчу учителю*“ – юбилеен сборник в чест на 60-годишнината на доц. д-р Пеньо Пенев, Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2006

<sup>5</sup> Виж Николай Колев „*Българска етнография*“, София, 1987

си/ хляба...“, „Изкарвам си честно хляба...“, „Едва изкарвам хляба си...“, „Печеля колкото за хляба...“, „Отнемам му хляба...“, „Работя за парче хляб...“, „Давам му хляба в ръцете...“, „Уча се на чужд хляб...“, „Има още много хляб да яде...“, „Има още хляб в него...“ и др.

Между другото, много народи към момента на зараждане на писмеността си са изобразявали хляба и слънцето с еднакъв знак – кръг с точка в центъра му. Жителите на Древна Гърция са смятали, че този, който яде без хляб, извършва грях и боговете ще го накажат за това. В Древна Индия пък най-голямото наказание за тежки престъпления било да ти забранят да ядеш хляб. Омир например сравнявал пшеницата с мозъка на човека. А френският крал Анри IV към всички свои титли си прибавил и „крал на хляба“.

Първоначално земята се оре, с този процес свързваме когномена **Орачев**. След оранта се засява семето. За съхранението и подготовката му за посев се грижат *семенари*, от където идват фамилените имена **Семенаров**, **Безерджиев** (**Безеджиев**). Засаждането на семето става от *сеячи*, останали в антропонимичната ни система като **Сеячев** и **Екимджиев**.<sup>6</sup>

Житните класове се прибират от жетвари. От тази дейност се извеждат фамилените имена **Жетваров**, **Оракчиев** и **Класоберов**. Отделянето на зърното се осъществява чрез вършитба. Работникът, който вършее на хармана, се нарича *харманджия*, откъдето произлиза и името **Харманджиев**. Общото название за производителите на жито е *житар*, а оттам и фамиленото име **Житаров**.

В мелниците (водениците) от житото се добива брашно. Мелничарите са оставили следа в антропонимичната ни система с фамилените имена **Мелничаров**, **Воденичаров**, **Дерменджиев**, **Мораров**<sup>7</sup>, а производителите и търговците на брашно съответно с – **Брашнар**, **Паспалджиев**, **Унджиев**. От така ценното брашно се прави и хлябът – **Хлебаров**, **Пойнаров**, **Самунджиев** **Симитчиев**<sup>8</sup>, **Краваев**, който се изпича в специални фурни (пещи) от фурниджии, запазени в антропонимичните лексикографски справочници като **Фурнаджиев**.

### Градината...

**Градинарството** се свързва с отглеждането на различни зеленчуци, плодове и други промишлени култури в пространство, което обикновено се нарича

<sup>6</sup> Със сеитбата са свързани множество обреди, затова и сеяческата дейност е така важна. Приготвят се обредни хлябове, които се обричат на слънцето, водата, воловете, сеяча, като всичко това се прави в името на добрата реколта. Основните посеви са пшеница, ечемик, ръж, овес и просо, като последните две се садят само през пролетта.

<sup>7</sup> Идва от румънски с точно значение на *мелничар*.

<sup>8</sup> Симитчията е производител на хляб или кифли от бяло брашно с нахутена мая. В този случай се натъкваме на известна конкретизация за разлика от другите имена, които означават просто „хлебар“. Фамиленото име идва от румънската дума *pînar* – хлебар. Краваев се свързва с производството на *краваи* – обикновено по Коледа.



градина. С градинарите като общо название се свързват фамилните имена *Градинаров*, *Бахчарски*, *Бахчеванов/ски* и *Зарзаватчиев*<sup>9</sup>.

Още от древността славяните обработват градини със зеленчуци, като в *домашни условия* са се отглеждали най-вече *лук* – *Лукаров*, *Кромидаров*, *Сованджиев*, *чесън* – *Чеснаров*, *леща* – *Лещаров*, *ряпа* – *Рапонджиев*, *Ряпов*, *коприва* – *Коприваров*. Впечатление прави фактът, че производителите на *краставици*, *моркови*, *зеле*, *грах* – зеленчуци, изключително характерни за този период, – не са намерили място в антропонимичната система под формата на фамилно име.

По време на турското робство се говори вече за *промишлено градинарство*, свързано с отглеждането на *ориз* – *Оризаров*, *алабаш* – *Алабашиев*, *тютюн* – *Тютюнджиев*, *Тутунаров*, *Кайджиев*<sup>10</sup>, *маслодайна роза*, от която се добива розовото масло (*гюл*) – *Гюлджиев*, *Гюладжиев* и *памук* – *Памукчиев*. И в този период много от производителите на основни земеделски продукти (*пипер*, *бамя*, *картофи*, *царевича*<sup>11</sup>, *домати*) не оставят когномен във фамилноименната ни система.

По-специално място в градинарството заема *бостанджийството*, от където се формира фамилното име *Бостанджиев*<sup>12</sup>. Тук може да посочим имената *Динаров* – производител на *дини*, *Каунджиев* (*Пъпешов*, *Пипонов*<sup>13</sup>) – свързани с отглеждането на *пъпеш* и *Тикваров* – от *тиквари*, производители и продавачи на *тикви*.

Друг подотрасъл е *дозарството*, възприето от славяните след заселването им на Балканския полуостров. С този поминък са свързани когномените *Лозаров*, *Гроздаров*, *Багджийски*. Специфично название за хората, отглеждащи грозде, е и диалектизмът *цампар*<sup>14</sup>, с който свързваме името *Цампарев*. Освен за консумация като десертен плод гроздето служи за направата на *вино* – *Виноров/ски*, *Шарапчиев* и *оцет* – *Оцетаров*, *Серкеджиев*, *Сиркеджиев*, *Серкиджиев*.

---

<sup>9</sup> *Зарзаватчиите* произвеждат и продават предимно зеленчуци, което е свързано със схващането на термина „градинарство“ в тесен смисъл – обработка на градини с различни зеленчуци за храна.

<sup>10</sup> Когноменът „Кайджиев“ произлиза от специфичната дейност на *кайджията* – да реже тютюн.

<sup>11</sup> Царевичата и картофите се култивират в България едва към средата на 18 век, когато процесът на формиране на фамилните имена е започнал. Вероятно това е причината в антропонимичната ни система да липсват фамилии като Царевичаров или Картофаджиев.

<sup>12</sup> Разгледана в широк смисъл турската дума бостан се припокрива с градина. В тесен смисъл се имат предвид растения, чиито плодове растат на земята (земни култури).

<sup>13</sup> В когномените *Пъпешов* и *Пипонов* е закодиран самият обект на производство, а не производителят, докато *каунджия* е название на човек, който отглежда и продава пъпеш (*кауши*).

<sup>14</sup> От гръцки [tsampr] – *грозд*.

Стара славянска традиция е овощарството – важен дял от земеделието. В антропонимичните речници то е представено от фамилените имена **Ябълкаров**, **Алмаджиев** (производители на ябълки), **Крушаров** (на круши), **Сливаров** (на сливи), **Черешаров** (на череши), **Орешаров/ски** (на орехи). Сушенето на плодовете и направата на *ошав* се свързват с фамиленото име **Ошавчиев**. И относно този поминък лексикографските сведения са оскъдни. Това вероятно се дължи на факта, че овощарството не се възприема като основен поминък, а има характер на странична производствена дейност, която земеделецът упражнява временно, наред с основната, която е ориентирана най-вече към дребното земеделие<sup>15</sup>.

С цветарството свързваме когномените **Цветаров** и **Чичекчиев**.

**II. Животновъдството** е друг основен поминък на българина. То съпътства земеделието, но за разлика от него има по-дълготраен характер. На това се дължи и сравнително големият брой фамилените имена, свързани с отглеждането на животни<sup>16</sup>.

Отглеждането на едър рогат добитък е служело преди всичко за осигуряване на работна сила и на средства за производство, а дребните животни (овце, кози) – за получаване на естествен тор, суровини, облекло и хранителни продукти. В равнинните райони се отглежда предимно едър рогат добитък, най-вече заради използването му като работната сила, свине и птици – за храна и по-малко овце и кози. Полупланинското животновъдство има смесен характер – и едър, и дребен рогат добитък. Основна роля играе конят, който обаче в тези части отстъпва на катъра и мулето. Преобладава овчарството и козарството. Свинята е отглеждана за месо и кожа.<sup>17</sup>

С животновъдството са свързани основни хранителни суровини – масло, сирене, кашкавал, месо. Производителите им са останали в лексикографската практика с формите **Масларов**, **Еджиев**, **Яйджиев** (свързани с маслото), **Сиренаров** и **Пейпирджиев** (със сиренето), **Кашкавалджиев** (с кашкавала). На базата на основообразуващия апелатив посочените фамилените имена могат да бъдат обединени с общото **Мандраджиев**<sup>18</sup>. Животните се отглеждат и заради месото им – **Месаров**, **Касабов**, **Касанов**, и заради дреболиите – **Черваров**, **Пастърнаджиев**.

<sup>15</sup> С термина „дребно земеделие“ *означаваме* производството на сезонни и краткотрайни земеделски култури, обобщавани често с термина „зарзават“.

<sup>16</sup> Най-голям брой фамилените имена, свързани с материалната култура на българина, са образувани на базата на занаятчийството (заради постоянния му или поне най-дълготраен характер), на второ място са когномените, образувани от апелативи, свързани с животновъдството.

<sup>17</sup> Виж Николай Колев „Българска етнография“, София, 1987

<sup>18</sup> От гр. „мандра“ – работилница за производство на масло, сирене и кашкавал.

### Овцата и козата...

Терминът *пастирство* се свързва с пасенето на едър и дребен добитък, предимно крави, кози и овце<sup>19</sup>. Пастирската дейност откриваме в антропони-мичните справочници под формите *Пастиров*, *Пастухов*.

С отглеждането и пасенето на *овце* (също и агнета, кочове<sup>20</sup>) са ангажира-ни овчарите, от които възникват фамилните имена *Овчаров*, *Чобанов*, *Цопанов*, *Коенджиев*. Наличието на *шилегари* е довело до появата на фамилните имена *Шилегаров/ски* и *Кузуджиев/ски*, а на *овнари* – съответно на *Овнаров*.

С *козарството* свързваме когномените *Козаров/ев/ски*, *Капралов* и *Кече-джиев*.

### Говедото...

Отглеждането на едър рогат добитък е известно под названието *говедарс-тво*, откъдето произлиза и фамилното име *Говедаров*. Говедарите биват *кравари* (отвъждат крави) – *Краваров*, *Бакаров*; *данакчи* (данаци<sup>21</sup>) – *Данакчиев*; *телчари* (телета) – *Телчаров*; *бикари* (бикове) – *Бикаров*, *Буалиев*; *воловари* (волове<sup>22</sup>) – *Воловаров*; *биволари* (биволи) – *Биволаров*, *Бакаров*, *Малакчиев*, *Мандаджиев*

### Конят и магарето...

Освен отглеждането на кози, овце и едър рогат добитък българите позна-ват също *коня* и *магарето* (и техните приплоди), които са служели най-вече ка-то транспортни средства, а в равнинните райони – за вършитба и езда. С отвъж-дането на коне се занимават *конярите*, откъдето се формира и фамилното име *Коняров*, *Конаров/ев* и неговите чуждоезикови паралели – *Бейгирджиев*, *Сеи-зов*, *Джамбазов*, *Игърджийски*, *Айгърджийски*<sup>23</sup>, *Хергеледжиев*<sup>24</sup>. Ономас-тичната лексикография посочва специални когномени за *кобиларите* – *Кобила-ров*.

Магарето е другият основен представител на тази група. Отглежда се от *магарещари*, *ослари*, *ешекчи*, от където произлизат и фамилните имена *Мага-рещаров/ски*, *Осларов*, *Ешекчиев*.

---

<sup>19</sup> Пастирите пасат също и крави, коне, но понятието е по-малко популярно в тези области, където има ясно изразена и диференцирана номинализация.

<sup>20</sup> При които липсват или почти не се употребяват апелативи, а това обяснява и отсъствието на съответни когномени.

<sup>21</sup> Данакът е малък бик – до 3 години.

<sup>22</sup> Волът е кастриран бик.

<sup>23</sup> Фамилиите *Игърджийски* и *Айгърджийски* произлизат от турцизма *айгър* – жребец за раз-плод.

<sup>24</sup> *Хергеледжията* е пастир или собственик на стадо коне.

Като кръстоски между коня и магарето са познати *катъра* – *Катърджиев* и *мулето* – *Мулетаров*.

Като товарно и ездитно животно до трийсетте години на 20 век по българските земи е позната и камилата. Отглеждала се е от *камилари*, които са останали в лексикографската практика с фамилните имена *Камиларов* и *Деведжиев*.

### Свинята...

Свинарството се развива най-вече заради висококачественото месо и кожата, от която са се правели цървули. Възрастовите и половите различия на животното могат да бъдат сведени до: свиня, прасе, нерез и шопар. От изброените само *свинарите* и *прасчарите* са довели до формиране на съответен когномен – *Свинаров*, *Думузчиев* и *Прасчаров*.

### Заекът...

Българските стопани са открили, че отглеждането на зайци е икономически ефективно и носи добри доходи, а заешкото месо е нискокалорично и с изключителни вкусови качества.

*Зайчарите* (или *зайцевъдите*) са останали в фамилноименната система като *Зайчаров*.

### Птиците...

Птицевъдството е широко застъпено в селските райони, най-вече заради месото и яйцата. Като обединяващи когномени в тази група могат да бъдат посочени *Птичаров* и *Кушчиев*, както и *Яйцаров*<sup>25</sup>. Отглеждат се предимно *кокошки* – *Кокшаров*, *Таукчиев*; *пуйки* (мисирки, фитки) – *Мисирджиев*, *Фиткаров*; *патки* (гъски) – *Паткаджиев*, *Паткарев*, *Касчиев*, *Гъс(к)аров* и *гълъби* – *Гълъбаров*.

Особеност на птичарството е отглеждането на *соколи*. Соколът се счита за най-добрия ловец в откритото въздушно пространство, в небето той е това, което е ястребът в гората. Скоростта и маневреността на полета му са забележителни до степен, в която дори е трудно да бъде следен с поглед. Успява да настигне и улови във въздуха дори несъмнените най-добри летци в птичия свят като лястовиците и дори бързолетите. Още в древността българите са познали ценните ловни качества на сокола и са започнали да го отглеждат. През турско робство соколарството се развива още по-силно и сред поробителите. С дресиранката на соколи са свързани фамилните имена *Соколаров*, *Джерекаров*, *Доганджиев*, *Кушчиев*, *Сангурджиев*.

<sup>25</sup> Заради основната суровина при отглеждането на птици – яйцата им.

### Пчелите...

*Пчеларството* е стара славянска традиция, практикувана от дълбока древност, то запазва своето значение и място в бита на българина и по време на османското владичество. От апелативите *пчелар* и *кованджия* са се образували фамилните имена *Пчеларов* и *Кованджиев*. С основната суровина, добивана от отглеждането на пчели, – *меда* – са свързани фамилните имена *Медаров/ев*, *Медоберов*, *Балджиев*.

### Копринената буба...

Бубарството също е познато на българина от дълги години. Налице са сведения, според които българският народ се занимава с копринарство още по време на Втората българска държава. От *бубарите* е възникнало и фамилното име *Бубаров*, а с продукта – *коприната* – са свързани когномените *Копринаров*, *Ибришимджиев*, *Казасов* и *Свиларов*.

### Другите<sup>26</sup> ...

Освен с по-горе изброените и групирани животни българинът се занимава и с отглеждането на по-екзотични видове. Независимо от частичния им характер, тези занимания са оставили следи в антропонимичната лексикография, поради което е добре да бъдат споменати. Тук причисляваме *мечкарите* – *Мечкаров*, *Айдаров*; *кучкарите*<sup>27</sup> – *Кучкаров*, *Къопекчиев*, *Песаров*; *жабарите* – *Жабаров/ев* и *змяярите* – *Змяяров*.

### Дивечът и рибата...

Ловът и риболовът са били основен поминък на нашите прадеди. Ловът е имал второстепенно значение, докато риболовът е практикуван по-усилено заради множеството водни басейни на територията на страната, най-вече по районите около Черно море.

Българинът коли домашни животни, а дивите оставя на спокойствие.<sup>28</sup> Ловува се предимно заради кожата, месото или унищожаване на вредителите. В миналото – повече едър дивеч (сърни, елени, мечки, диви прасета, вълци, лисици), по-малко дребен дивеч (зайци, белки) и птици (яребици, пядпъдъци, диви папици, врани). От апелативите ловджия и авджия са се формирали фамилните имена *Ловджиев* и *Авджиев*. От изброените животни за лов отпечатък в лексико-

---

<sup>26</sup> Така обособена, тази група включва отглеждане на по-особени и слабо свързани с материалната култура животни. Този вид животновъдство има по-индивидуален, на места дори локационален характер.

<sup>27</sup> По-новото разбиране за *кучкар* е човек, който лови и избива безстопанствени кучета.

<sup>28</sup> Цитат от Д. Маринов по Н. Колев „Българска етнография“, София, 1987

кографската практика са оставили апелативите *кошутар* – **Кошутаров**; *лисичар* – **Лисичаров**, **Тилкеджиев**; *гузгунджия* – **Гузгунджиев**.

Риболовът и в миналото, и днес е характерен поминък само за част от населението ни, живеещо покрай Дунав, по-големите реки и най-вече по Черноморското крайбрежие.

С риболова са свързани апелативите *рибар* и фамилните имена **Рибаров**, **Балъкчиев**; *въдичар* – **Въдичаров**, **Холтаджиев**. В областта на рибарството като *nomina agentis* на съответната професия лексикографските справочници регистрират само фамилните имена **Калканджиев** и **Паламудчиев**. Липсват апелативи и съответно когномените от шаран, каракуда, скумрия и др.

Големият брой фамилни имена при българите, свързани със земеделието и животновъдството, са ярко свидетелство за традиционния поминък в течение на векове. Както може да се очаква, по-голямата част от образуванията от турски апелативи имена, са неразбираеми за съвременния носител на българския език (**Балджиев**, **Бейгирджиев**, **Деведжиев**, **Думузчиев**, **Екимджиев**, **Мандаджиев**, **Сеизов**, **Сиркеджиев**, **Сованджиев**, **Шарапчиев** и др.).

Редица аспекти на поминъка, свързани с отглеждането на земеделски култури или животни и птици, нямат място в живота на българите днес, от което произтича, че назоваващите думи са непознати, а с това се свързва и тяхното необичайно и странно звучене (**Данакчиев**, **Игърджиев**, **Казасов**, **Кушчиев**, **Песаров**, **Тилкеджиев** и др.).

Прави впечатление фактът, че от названията на земеделски култури, навлезли по-късно по българските земи (пипер, бамя, картофи, царевица, домати, моркови, грах), няма *nomina agentis*, а оттам и липсата на фамилни имена, мотивирани от тях.

От направените наблюдения се вижда, че само отглеждането на изконни селскостопански култури и животни по българските земи слага отпечатък върху системата на фамилните ни имена.

Индекс на апелативите от чужд произход:

- авджия* (тур.) - ловец  
*айгърджия* (тур.) – коняр (на жребци)  
*айдар* (тур.) - мечкар  
*алмаджия* (тур.) - ябълкар  
*багджия* (тур.) - лозар  
*бакар* (тур.) - кравар  
*балджия* (тур.) - медар  
*балъкчия* (тур.) - рибар  
*бахчар* (тур.) - градинар  
*бахчеван* (тур.) - градинар  
*безерджия* (тур.) - семенар  
*бейсирджия* (тур.) – коняр (който дава под наем коне)  
*буалия* (тур.) – бикар (има бикове)  
*гузгунджия* (тур.) – ловец на врани  
*гюлджия* (тур.) – който отглежда рози, произвежда розово масло  
*данакчия* (тур.) - телчар  
*деведжия* (тур.) - камилар  
*дерменджия* (тур.) - воденичар  
*джамбазин* (тур.) – продавач на коне  
*джерекар* (тур.) - соколар  
*доганджия* (тур.) - соколар  
*думузчия* (тур.) - свинар  
*еджия* (тур.) - маслар  
*екимджия* (тур.) – сеяч, земеделец  
*ешекчия* (тур.) - магаретар  
*игърджия* (тур.) – коняр (на селски коне)  
*ибришимджия* (тур.) - копринар  
*казас* (тур.) – търговец на коприна  
*кайджия* (тур.) – който реже тютюн  
*калканджия* (тур.) – рибар (специалист по лов на калкани)  
*капрал* (тур.) - козар  
*касапин* (тур.) - месар  
*каунджия* (тур.) – производител и продавач на пълпеша  
*кечеджия* (тур.) - козар  
*кованджия* (тур.) - пчелар  
*коенджия* (тур.) - овчар  
*кузуджия* (тур.) - шилетар  
*кушчия* (тур.) – птичар, соколар  
*къпекчия* (тур.) - кучкар  
*малакчия* (тур.) - биволар  
*мандаджия* (тур.) - биволар  
*морар* (рум.) – воденичар, мелничар  
*ошавчия* (тур.) – продавач на сушени плодове, ошав  
*наспалджия* (тур.) – който произвежда и продава брашно  
*пейнирджия* (тур.) - сиренар  
*пойнар* (тур.) - хлебар  
*самунджия* (тур.) - хлебар  
*сангурджия* (тур.) - соколар  
*свилар* (тур.) - копринар  
*сеизин* (тур.) - коняр  
*серкеджия* (тур.) - оцетар  
*серкиджия* – виж серкеджия  
*симитчия* (тур.) - хлебар  
*сиркеджия* (тур.) – виж серкеджия  
*сованджия* (тур.) - лукар  
*таукчия* (тур.) – кокошкар  
*тилкеджия* (тур.) – лисичар  
*тутунар* (тур.) – производител и търговец на тютюн  
*унджия* (тур.) - брашнар  
*фурнаджия* (лат.) - хлебопекар  
*харманджия* (тур.) – който вършееш на харман  
*хергеледжия* (тур.) – пастир на конско стадо  
*холтаджия* (тур.) - въдичар  
*цампар* (гр.) – гроздар, лозар  
*цопан* (гр. през тур.) – виж чобан  
*чифчия* (тур.) - земеделец  
*чобан* (тур.) – овчар, пастир  
*шарапчия* (тур.) - винар  
*яйджия* (тур.) - маслар

## WÖRTER AUS DEM SUPERMARKT – DAS PHÄNOMEN DER PRODUKTNAMEN

*Ivanka Taneva*  
*Universität Plovdiv*

Die expandierende Warenwelt und die Bezeichnungszwänge bilden die Rahmenbedingungen für die Bildung von Produktnamen. Das Phänomen der Produktnamen als eine neue lingua franca (Platen, Christoph, 1997:1) steht zunehmend im Mittelpunkt der onomastischen Forschung. Die einzelnen Aspekte der Beschäftigung mit Produktnamen sind vor allem formalen Charakters wie z.B. das Verhältnis von Phonetik und Graphie, Wortbildung und Morphologie, Psychologie und Semiotik, lexikographische bzw. enzyklopädische Erfassung und Darstellung.

Die recht bunte Bezeichnungsvielfalt (Warenname, Warenartikelname, Warenzeichen, Ökonyme, Ergonyme, Chermatonyme, Onyme, Markenname, Produktname) dieses Phänomens ist ein Indiz für die kontroversen Auffassungen bezüglich dessen linguisitischen Status. Proprium oder Appellativum? Nach Haarmann (1984:201), Voigt (1985:132) und Vater (1965:212) gehören die Produktnamen nicht zu den Propria, weil sie nicht der Identifizierung eines bestimmten Gegenstandes, sondern der Bezeichnung eines Typs dienen. Identifizierende Funktion, propriae Elemente und kommerzielle Merkmale schreibt ihnen Gutschmidt (1982:20) zu. Im Folgenden wird der Produktname in Anlehnung an Gutschmidt (1982:20) als Sammelbegriff für Bezeichnungen verstanden, „die industriemäßig hergestellten Erzeugnissen gegeben werden, um sie von anderen gleichartigen Waren zu unterscheiden und den Verbraucher zum Kauf anzuregen“.

Produktnamen stehen im Schnittpunkt zwischen Produktion, Absatz und Konsumtion. In der Produktion erfüllen sie laut Gabriel (2003:56) die folgenden Funktionen: Planungs- und Verkaufshilfe, Absatzförderung, Profilierung, Aufbau eines Firmenimages, Stärkung der Verhandlungsfunktion. Für die Vermarktung erfüllen sie die Funktion der Profilierung, der Minderung des Absatzrisikos und die Renditefunktion. Die konsumentenseitigen Funktionen sind Orientierungs-, Entlastungs- und Entscheidungshilfe sowie Information, Identifikation und Qualitätssicherung.

Die angeführten Funktionen bestimmen anhand der Namensgebung- und -verwendung die Marktstrategien eines Unternehmens. Die Verwendung von Namen religiösen Charakters oder von Tabuwörtern bei der Positionierung eines Produkts in den entsprechenden Absatzregionen, wo sie Geltung haben, wird streng gemieden.



Die landesspezifischen sprachlich-kulturellen Gewohnheiten können ebenfalls die Verwendung von Produktnamen beeinflussen, wenn er schwer aussprechbar ist oder unangenehme lexikalische und phonetische Assoziationen hervorruft wie z.B. *Body Mist* für das Deutsche.

Andernfalls kann ein Produkt unter einem einheitlichen Namen in allen Absatz- und Sprachräumen verkauft werden wie z.B. *Ajax*. Die Einheitsmarketingstrategie wird aufgegeben und ein Produkt wird in verschiedenen Absatz- und Sprachräumen mit unterschiedlichen Namen positioniert, wenn sich aus kulturspezifischen bzw. juristischen Gründen dies als vorteilhaft erweist. So wird der *Jacobs Kaffee* auf dem deutschen Absatzmarkt unter dem Namen *Jacobs Krönung*, auf dem bulgarischen und österreichischen Markt unter dem Namen *Jacobs Monarch*, was einen aristokratischen Hauch mitschwingen läßt, vertrieben. Der Produktname *Meister Proper* erhält in den bulgarischen Regalen englischen Flair *Mister Proper*. Englische Aussprache ist in Bulgarien bei dem Name des Produkts *Colgate* des weltgrößten Zahnpastaherstellers *Colgate-Palmolive* angesagt. Graphische Veränderungen und phonetische Anpassungen treten bei dem Hundefutter von *Masterfoods Chappi* auf, der auf dem italienischen Markt als *Ciappi* vertrieben wird.

Eine Adaption bzw. Lehnübertragung erfolgt bei der Positionierung des Weichspülers *Kuschelweich*, der auf dem bulgarischen Markt unter der Bezeichnung *Cocolino* verkauft wird. Die Verknüpfung der Konsonanten mit den Vokalen rufen Assoziationen mit Weichheit, Zärtlichkeit und angenehmes Gefühl hervor. Die Scheuermilch der Firma *Unilever*, die unter dem lautmalenden Produktnamen *Viss* in Deutschland vertrieben wird, findet man in den Verkaufsregalen der bulgarischen Supermärkten ebenfalls mit onomatopoetischer Wirkung im Sinne von Dynamik, Kraft und Frische als *Cif* verkauft.

Der Beitrag der Produktnamen zum Wortschatzausbau bzw. Zur Bereicherung des Wortschatzes kann unter den folgenden Aspekten betrachtet werden.

Einmal werden durch die Verwässerung von Produktnamen, in der Linguistik unter den Begriffen Deonymisierung bzw. Appellativierung bekannt, Lücken im Wortschatz der jeweiligen Sprache geschlossen, wenn der entsprechende Gattungsbegriff fehlt, wie z.B. *Pampers* für Einwegwindeln im Deutschen und im Bulgarischen.

Andererseits können Produktnamen als Pendanten für bereits etablierte Bezeichnungen in der jeweiligen Sprache fungieren, was aus der Sicht des Marketings ein großes Problem im Sinne der Benachteiligung für den Absatz der Produkte des Herstellers darstellt wie z.B. *Tempo* für Papiertaschentücher, *Tesa*, *Scotch*, *Tixo* für Klebeband.

Als kultur- und sprachspezifische Gründe für die Deonymisierung werden in der Forschungsliteratur die Folgenden angeführt: Der Verbreitungs- und Bekanntheitsgrad bzw. die Typizität des vertriebenen Produkts in einem Sprachraum bewirkt, dass in Deutschland z.B. *Tempo* eine gängige Bezeichnung für Papiertaschentücher ist, die aber in Österreich nicht verwendet wird. Als Bezeichnung für Klebeband wird im deutschen Sprachraum *Tesa*, im bulgarischen *Scotch* und *Tixo* verwendet. Die Marktdominanz der Kopiergeräte des Unternehmens

Rank Xerox in den 80er Jahren in Bulgarien begünstigte die Übernahme des Markennamens *Xerox* für Kopierer. Der Markenname *Nescafé* im Deutschen für löslichen Kaffee von Nestlé ist im Bulgarischen zum Appellativum für jede Marke Instantkaffee geworden.

Auf der Ebene der Wortbildung bzw. der Morphologie besteht der Beitrag der Kraton von Produktnamen in der Lieferung von Bauelementen bzw. von Affixen wie z.B. *multi-*, *-ette*, *-dent*, *-al*).

Die Ausstattung der Produktnamen mit den Merkmalen Originalität, Expressivität, Informationswert erhebt aus linguistischer Sicht die Frage nach der Rolle der eingesetzten sprachlichen Elemente, die sich auf den Grad der Motivation, der Durchsichtigkeit und der Memorierbarkeit auswirken.

Die wortbildungsaktiven Elemente griechisch-lateinischen Ursprungs, unterstreichen einerseits die Internationalität des Produkts, andererseits suggerieren sie Fachlichkeit bzw. Wissenschaftlichkeit als positive Produkteigenschaft wie z.B. bei den Bezeichnungen für Zahncreme – *Dentagard*, *Dental*, *Dentacleen*, *Megadent*.

Gewünschte Konnotationen verbunden mit bestimmten Produkteigenschaften werden durch die Verwendung von Namen der Mythologie und der Märchenwelt wie z.B. *Ajax* für Haushaltsreiniger, *Penaten* für Kosmetikumittel.

Personennamen von bekannten Sportlern *Michael Schumacher Parfum* oder Politikern *Tzar Simeon* für Wein werden ebenfalls zur Produktnamengebung herangezogen.

Toponyme als Produktbezeichnungen dienen der Assoziation mit bestimmten Merkmalen, z.B. suggeriert *Roma* Urbanität.

Der Verwendung von Toponymen, die nicht die tatsächliche Herkunft der Ware bezeichnen, ist nach der Gesetzgebung insbesondere für landwirtschaftliche Erzeugnisse und Lebensmittel nicht zulässig.

Das Englische ist weiterhin Spitzenreiter bei den Produktbezeichnungen insbesondere bei den Kosmetika. *Multi action*, *tripple action*, *Frutti Power* werden zur Produktnamenkreation herangezogen.

Französische Entlehnungen sind seltener und suggerieren Exklusivität des Produkts z.B. *Mon cheri*, *Merci* für Schokopralinen.

Kunstwörter bzw. Scheinentlehnungen wie *Ballisto* für Schokoriegel, der vermeintlich Spanisch oder Italienisch sein sollte, aber in den entsprechenden Sprachen nicht existiert, werden ebenfalls bei der Produktnamenkreation herangezogen.

Die Kombinationen von Zahlen und Buchstaben oder nur von Buchstaben wie z.B. 8x4 für Deospray oder bei der Kultmarke der 70er Jahre *Creme21* erleichtern die Memorierbarkeit seitens der Konsumenten. Dabei werden die Zahlen nicht in der Ausgangs-, sondern in der Zielsprache ausgesprochen.

Syntagmen als Sätze fungieren selten als Produktnamen. Meistens sind sie in Imperativform wie z.B. *Nimm 2! Du darfst! Кажи ми да!*

Kurzwörter wie *Tschibo*, *Onko*, *Rama* dienen ebenfalls der Kreation von Produktnamen.

Die Produktnamen sind geeignete Geschichtsvermittler. So fungieren die Produktnamen *Florena* für Gesichtscreme, *Rotkäppchen* für Sekt als Vermittler der DDR-Alltagskultur.

Die in Bulgarien durch Nestlé und Jacobs Suchard hergestellten Produkte unter den alten Bezeichnungen *LZ* für Schokolade, *Morena* für Schokowaffeln erinnern an jene Zeiten, als sie in den Verkaufsgalgen keine Konkurrenz hatten.

Ein wesentliches Merkmal der Produktnamen ist, dass sie rechtlichen Restriktionen unterliegen. Ausschlaggebend für das deutsche und bulgarische Recht ist der Unternehmer- und Verbraucherschutz. Die Unterscheidungskraft des Produktnamens, die Vorbeugung oder Verwechslungsgefahr, die Nichtbeeinträchtigung der älteren Rechte Dritter bei der Registrierung des Markennamens sind Grundsätze, die die Namengebung und –verwendung reglementieren. Im EU-Kontext, d.h. unter den Bedingungen des freien Waren- und Dienstleistungsverkehrs unterliegen die Produktnamen einer Koexistenz nationaler und internationaler Bestimmungen des Markenrechts.

Unter diesem Aspekt ist auch der Missbrauch von Produktnamen zwecks Markenpiraterie bzw. Produktnachahmung zu betrachten. Ein in Österreich hergestellter Energy Drink *Red Bull* wird in Bulgarien unter dem Namen *Pit Bull* nachgeahmt.

Die Produktnamen als ein Grenzfall zwischen Proprium und Appellativum bzw. Als Schnittpunkt der Handlungen der Marktteilnehmer im internationalen Maßstab vermitteln eine Fülle von kulturell geprägter Information und haben eine besonderen Funktion im Alltag, die weiteren Untersuchungen wert ist.

## LITERATUR

- Gabriel, Claus. 2003. *Produktionomastik. Studien zur Wortgebildetheit, Typologie und Funktionalität italienischer Produktnamen*. Frankfurt am Main u.a.: Peter Lang.
- Gutschmidt, Karl. 1982. *Zur Funktion der Warennamen in der Literatur*. *Studia Onomastica* III. ed. by
- Eichler, Ernst; Schultheis, Johannes and Walther Hans. 20-27. Leipzig: Universität.
- Haarmann, Harald. 1984. Fremde „Namen“ für einheimische Industrieprodukte. *Beiträge zur Namensforschung* 19: 201-221. Heidelberg: Winter.
- Platen, Christoph. 1997. „Ökonymie“: zur Produktnamen-Linguistik im europäischen Binnenmarkt. (Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie; Bd. 280). Tübingen: Niemeyer.
- Schmitt, Christian. 1996. *Euromorphologie: Perspektiven einer romanistischen Teildisziplin. Die Bedeutung der romanischen Sprachen im Europa der Zukunft*, ed. by Dahmen, Wolfgang et. al. (eds.). 119-146. Tübingen: Narr.
- Vater, Heinz. 1965. *Eigennamen und Gattungsbezeichnungen. Versuch einer Abgrenzung. Muttersprache* 75: 207-213.
- Voigt, Gerhard. 1985. *Zur linguistischen Bestimmung des Markennamens. Grammatik, Semantik, Textlinguistik. Akten des 19. Linguistischen Kolloquiums Vechta 1994*. ed. by Kürschner Wilfried and Vogt, Rüdiger. 123-135. Tübingen: Niemeyer.

## К ВОПРОСУ О ФРАЗЕОЛОГИЗМАХ, СВЯЗАННЫХ С ПОВЕДЕНИЕМ ЧЕЛОВЕКА

*Стефка Георгиева, Василики Назаретян  
Пловдивский университет им. Паусия Хилендарского;  
Университет им. Демокрита, г.Комотини (Греция)*

## TO THE PROBLEM OF IDIOMS CONNECTED WITH HUMAN BEHAVIOUR

The study treats idioms connected with human behaviour in everyday life, which illustrates man's external (physical) condition. In the unique image basis of idioms behaviour stereotypes are coded, and they are both universal and specific for different peoples. Idioms are united in respective semantic fields connected with individuals' behaviour, it being logically motivated by the individual's psychic and physical condition, and in their linguistic expression idioms most often contain somatism as a component. Thematical groups, expressing admiration, enthusiasm, joy, love, kindness, surprise, embarrassment, irony, neglect, disdain, hate, vexation, boredom, protest, indignation, anger, caution, threat, interest, attention, desire, impartiality, lack of care, worry, excitement, bitterness, grief, sorrow, suffering, despair, fear, horror, confusion, inability, shame, offense, tiredness, relief, calmness and others, are considered.

A phraseological unit, behaviour, emotions, image basis, somatism, assessment.

В изследването се разглеждат фразеологични единици, които са свързани с поведението на човека в битовата сфера и които илюстрират неговото външно (физическо) състояние. В тяхната уникална образна основа са закодирани стереотипи на поведение, които са както универсални, така и специфични за отделните народи. Фразеологизмите са обединени в съответни семантични полета, свързани с поведението на индивидите, а то е логично мотивирано от психичното и физическо състояние на индивида и в езиковия израз съдържат най-често компонент – соматизъм. Разглеждат се тематичните групи, които изразяват възхищение, восторг, радост; любов, любезност, учудване, недоумение, насмешка, пренебрежение, презрение, неприязън, раздразнителност, досада, негодуване, възмущение, гняв, предпазливост; заплаха, интерес, внимание; заинтересуваност, желание; безразличие, равнодушие; безпокойство, вълнение, тре-

вога, огорчение, мъка, тъга, страдание; отчаяние, безсилие, безнадежность, ушлаха, страх, ужас, смущение, срам, обида, отегчение, умора, облекчение, успокоение и др.

Фразеологична единица, поведение, эмоции, образна основа, соматизъм, оценка.

„Поведение – система взаимосвязанных реакций, осуществляемых живыми организмами для приспособления к среде. Поведение животных и человека изучается этологией, психологией, социологией“ (Энциклопедический словарь 1980, 1029). В языках современной науки понятие поведение приобрело значительно более широкий смысл, чем оно имело изначально – обозначение действий некоторого субъекта. Практическая необходимость анализировать поведение как человека, так и общества в последнее время резко осознавалось представителями многих дисциплин. Такая ситуация возникла в связи с изменением статуса этологии в научной картине мира, становлением культурологии как науки, существенными достижениями социальной психологии и проксемики (Золян, Чернов 1977). Но понятие поведение оказывается весьма удобным при описании фразеологического материала, так как фразеологические фонды всех языков характеризуются своей ярко выраженной антропоцентричностью, а в образной основе устойчивых словесных комплексов закодировано внутреннее состояние человека и своеобразное выражение этого состояния, реакции индивида на разные жизненные ситуации, т.е. поведение человека.

В данной статье мы остоновимся на некоторых фразеологических единицах (далее ФЕ), которые свидетельствуют о поведении людей. Данные ФЕ связаны с эмоциями человека и их внешнее выражение закодировано в образной основе устойчивого словосочетания. Это выражение восхищения, восторга, радости; увлечения, влюбленности; любезности; удивления, недоумения; насмешки, пренебрежения, презрения, неприязни; раздражения, досады; негодования, возмущения, гнева; предостережения; угрозы; интереса, внимания; заинтересованности, желания; безразличия, равнодушия; беспокойства, волнения, тревоги; огорчения; грусти, тоски; страдания; отчаяния, бессилия, безнадежности; испуга, боязни, страха, ужаса; смущения, стыда; обиды; утомления, усталости; облегчения, успокоения и др. (Яранцев 1997).

В контексте нашей задачи представляется возможным ограничиться обыденным пониманием термина „поведение“, тем более что этноспецифические его черты очевиднее проявляются как раз в бытовой сфере.

В образной основе фразеологизмов закодированы стереотипы поведения разных народов, т.е. устойчивые, регулярно повторяемые формы жизнедеятельности (или элементы образа жизни), которые не носят „событийного“ характера и не осознаются носителями поведения как „поступки“. Например /р/ *воспрянуть духом* – т.е. „преодолев уныние, чувство подавленности, обрести прежнюю бодрость, хорошее, радостное настроение“ и антоним *пасть духом* - /б/ *окопитвам се, ободрявам се; /р/ отдавать/ отдать сердце кому* – т.е.

„сильно, постоянно любить кого-либо“ - /б/ *давам/ отдавам някому сърцето си; /р/ откривать/ открыть сердце кому* – т.е. „1. признаваться в любви кому-либо, 2. быть откровенным с кем-либо“ - /б/ 1. *разкривам/ разтварям сърцето си/ душа та си пред някого, 2. обяснявам се в любов някому; /р/ просить руки кого, чьей* – т.е. просить девушку (или ее родителей) дать согласие на брак с ней, делать предложение“ - /б/ *искам ръката на някоя, моля някоя да ми стане жена; /р/ носить на руках кого* – т.е. „любить, обожать, лелеять кого-либо“ - /б/ *нося някого на ръце; гледам някого като писано яйце; /р/ разводить/ развести руками* – т.е. „1. крайне удивляться, недоумевать, 2. не знать как поступить в затруднительных ситуациях, быть беспомощным перед кем-либо или чем-либо, в каком-либо деле“ - /б/ *свивам/ повдигам рамене (от недоумение, учудване, беспомощност); /р/ разевать (раскрывать)/ разинуть (раскрыть) рот* – т.е. „1. крайне удивляться, изумляться, 2. сильно увлекаться, слушая кого-либо, 3. быть крайне рассеянным, невнимательным, неосмотрительным, 4. начинать говорить что-либо, высказывать свое мнение“ - /б/ 1. *отварям уста, отварям си устата, 2. зяпвам от учудване, 3. слушам с отворени уста, 4. заплесвам се, бляя някъде, не внимавам; /р/ скалить зубы* – т.е. „смеясь, хохоча, грубо насмеяться, издеваться“ - /б/ 1. *права си шеги, хияя се, 2. показвам някому зъбите си, негодувам; /р/ поворачиваться/ повернуться спиной к кому, к чему* – т.е. „проявлять безразличие, презрительное равнодушие, переставать обращать внимание, реагировать на кого или на что-либо“ - /б/ *обръщам/ давам гръб някому; /р/ нести (пороть) / понести ахинею (дичь, вздор, ерунду, галиматью, чушь)* – т.е. „говорить, писать глупости, чепуху“ - /б/ *дрънкам глупости* и др.

Приведенные соответствия в русском и болгарском языках наглядно демонстрируют частотность совпадения образных основ устойчивых выражений, однако наличие одинаковой или схожей внутренней формы у эквивалента русской ФЕ в другом языке отнюдь не гарантирует того, что в этом языке соответствующая ФЕ будет иметь такие же компоненты значения и условия употребления, что и ее русский эквивалент.

В данных примерах выражена определенная рефлексивная деятельность, которая в той или иной мере характеризует поведение всех индивидов, хотя интенсивность рефлексии и степень ее осознанности варьируется в различных ситуациях и социумах, в них проявляются и национальные особенности носителей конкретных языков. Функционирование любого социума предполагает оперирование оценками, которые свидетельствуют о сложной природе ФЕ и о механизме его функционирования, например ФЕ /р/ *плевать / плюнуть в глаза / в лицо кому* – т.е. „демонстративно пренебрегать кем-либо, игнорировать, презирать кого-либо“ - /б/ *заплювам някого в очите, в лицето* имеет отрицательную оценку, а ФЕ /р/ *души не чаять в ком* - т.е. „безгранично любить кого-либо, всячески заботиться и оберегать кого-либо“ - /б/ *душа та си давам за някого* выражает положительную оценку. Известно, что фразеологические фонды всех языков характеризуются также ярко выраженной пейоративностью, поэтому подавляющее большинство ФЕ, связанных с поведением человека, имеет отрицательную оценку.

Образная основа ФЕ, связанных с поведением человека, логически обоснована, она чаще всего передает внешнее (физическое) либо внутреннее (психологическое) состояние индивида и в своем языковом выражении довольно часто содержит компонент – соматизм. Такие ФЕ свойственны всем языкам и в этом смысле они универсальны, их образная основа чаще всего совпадает, но их употребление, распространение, системные связи и др. сугубо языковые характеристики зависят от множества факторов и носят, в основном, национальный характер (Глухов1978). Они являются благодатным материалом для выяснения национальных особенностей фразеологических фондов сопоставляемых языков.

ФЕ, выражающие состояние человека и его адекватное поведение, можно объединить в соответствующие семантические поля.

1. Человек становится бодрым, радостным: *воспрянуть духом; дух захватывает/ захватило у кого; без ума от кого, от чего; без памяти от кого, от чего* и др.
2. Выражение состояния влюбленности: *терять/ потерять голову; без памяти; по уши; отдавать/ отдать сердце кому; просить руки кого, чьей; носить на руках; жить/ прожить душа в душу; сходить/ сойти с ума от кого, от чего; по кому, по чему, по ком; души не чаять в ком* и т.п.
3. Способность удивляться и недоумевать: *не верить/ не поверить своим глазам, не верить/ не поверить своим ушам, разводиться/ развести руками, разевать/ раскрывать/ разинуть/ раскрыть рот, глаза на лоб лезут/ полезли у кого, делать/ сделать большие (круглые, квадратные) глаза; хлопать глазами; ума не приложу; не укладывается в голове/ в сознании* и т.п.
4. Способы выражать насмешку, пренебрежение, презрение: *попадать/ попасть на зубок/ на зуб кому, к кому; скалить зубы; поворачиваться/ повернуться спиной к кому, к чему; душа/ сердце не лежит к кому, к чему; ногтя/ мизинца не стоит чьего; плевать/ плюнуть / наплевать в глаза, в лицо кому; пропускать/ пропустить мимо ушей что; показывать/ тыкать/ указывать пальцем/ пальцами на кого, на что; крутить носом; молоко на губах не обсохло у кого; сквозь зубы (говорить, ворчать, шептать и т.п.)* и т.п.
5. Выражение раздражения, досады: *портить/ испортить кровь кому; портить себе кровь; трепать/ портить нервы кому; трепать себе нервы; действовать на нервы кому; играть на нервах у кого, чьих; сводить/ свести с ума кого; стоять поперек горла у кого; кусать себе локти; рвать на себе волосы; колоть глаза (глаз) кому; режет глаза (глаз); ухо (уши) режет; черт (леший, нелегкая) дернул (-а) за язык кого; быть не в духе; вставать/ встать с левой (не с той) ноги; выходить/ выйти из себя; выводить/ вывести из себя кого; из-под самого носа кого, чьего, у кого; с сердцем; в сердцах; под горячую руку; как (будто, словно, точно) бельмо в/ на глазу* и др.
6. Проявлять негодование, возмущение, гнев: *вне себя; выходить/ выйти из себя; выводить/ вывести из себя; потерять себя; до глубины души/ сердца (возмущать, потрясать, оскорбиться, волновать, трогать); кровь бросилась/ кинулась в голову кому; наливать/ налиться кровью; с сердцем (сказать,*

- сделать что-либо); в сердцах (говорить, произносить); под горячую руку (делать что-либо); из рук вон плохо; не укладывается в голове (в сознании) и др.
7. Предупреждение, предостережение, угроза: показывать/ показать свои когти/ зубы; не сносить головы кому; не попадаться на глаза кому; зарубить себе на носу; пальца (палец) в рот не клади кому; не видать/ не увидеть как своих ушей кому кого, чего; ноги не будет чьей где; чтобы ноги твоей (его, ее) не было где; придерживать/ придержать язык (язычок); прикусить язык; костей не собирать; спустить/ содрать шкуру с кого; свернуть/ сломать шею (голову, башку) кому; свернуть/ сломать себе шею (голову, башку) и др.
  8. Проявлять интерес, внимание: бросать/ бросить (кинуть) взгляд на что; задерживать/ задержать взгляд на ком, на чем; проглядеть/ просмотреть все глаза; глаза разгорелись у кого; глаза разбегаются/ разбежались у кого; смотреть/ глядеть во все глаза на кого, на что; не сводить/ не спускать глаз с кого, с чего; не отрывать/ не оторвать глаз от кого, от чего; не в силах оторвать глаз от кого, от чего; смотреть (глядеть, следить) в оба за кем, за чем; смотреть/ глядеть в рот кому; навострить/ насторожить уши; бросаться/ броситься (кинуться) в глаза кому и др.
  9. Желание, заинтересованность: ухватиться/ держаться обеими руками за что; приходиться/ прийти в голову кому; руки чешутся/ чесались у кого; слюнки текут (текли, потекли) у кого и др.
  10. Состояние безразличия и равнодушия: и в ус себе не дует; махнуть рукой на кого, на что; и даже бровью не шевельнул; и даже бровью (глазом, ухом, усом) не ведет/ не повел и др.
  11. Беспокойство, волнение, переживание, тревога: задевать/ задеть за живое кого; брать/ взять за душу (за сердце) кого; до глубины души (сердца); скребет на душе (на сердце) у кого; кошки скребут/ заскребли на / в душе (сердце) у кого; камень на душе (на сердце) у кого; сердце падает/ упало (оторвалось, оборвалось) у кого, кого или чье; с замиранием сердца; терять/ потерять голову; в глазах темнеет (мутится, зеленеет)/ потемнело у кого; голова кружится/ закружилась у кого; мурашки бегают/ ползают по спине (телу, по коже); мороз по коже (по телу, по спине) продирает/ продрал (прошел, пробежал, прошел) у кого, чьей; кусок в горло (в глотку) не идет/ не пойдет; лица нет (нету) на ком; перевертывать/ перевернуть всю душу кого или чью, кому; не смыкать/ не сомкнуть глаз; болеть душой/ сердцем за кого, за что, о ком, о чем; душа (сердце) не на мете у кого и др.
  12. Огорчение, грусть, тоска: вешать/ повесить голову (головушку); вешать/ повесить нос <на винту>; брать/ взять за душу/ за сердце кого; скребет на душе/ на сердце у кого; кошки скребут/ заскребли на (в) душе/ на (в) сердце у кого и др.
  13. Страдание, душевная боль: душа/ сердце разрывается <на части> у кого; сердце кровью обливается/ облилось чье, у кого; душа/ сердце болит; с тяжёлым сердцем; тянуть душу; нож в сердце кому и др.



14. Отчаяние, бессилие, безнадежность: *падать/ упасть духом; опускать/ опустить руки; руки опускаются/ отнимаются у кого* и др.
15. Испуг, боязнь, страх, ужас: *лица нет/ нету на ком; язык отнялся у кого; <держат> руки по швам; с замиранием сердца; сердце падает/ упало у кого, кого или чье; кровь стынет/ застыла <в жилах> у кого; волосы становятся/ стали дыбом у кого; глаза на лоб лезут/ полезли у кого; мороз по коже (по телу, по спине) продирает/ продрал у кого, чьей; мурашки бегают/ забегали по спине (по телу, по коже) у кого; душа уходит/ ушла в пятки у кого; поджилки трясутся/ затряслись у кого; язык не поворачивается/ не повернулся у кого; поджимать/ поджать хвост; прикусить язык; давай/ дай бог ноги* и др.
16. Смушение, стыд: *прятать глаза/ взгляд; не знать куда глаза девать/ деть; колоть глаза кому, чем; язык не поворачивается/ не повернулся у кого; без зазрения совести* и др.
17. Обида: *держат/ иметь сердце на кого; иметь зуб на кого, против кого; надувать/ надуть губы (губки); наступать/ наступить на ногу (на ноги) кому; задевать/ задеть за живое кого* и др.
18. Утомление, усталость: *сбиться с ног; едва (еле) ноги несут (держат); едва (еле, чуть, насилию, с трудом) ноги волочить (передвигать, таскать, тянуть); едва на ногах стоять; едва (еле) держаться (стоять) на ногах от чего; ноги не держат кого; валиться (падать) с ног; без задних ног; выбиваться/ выбиться из сил; ум за разум заходит/ зашел у кого; до седьмого пота (поту); в чем <только> душа держится; руки отваливаются (опускаются)/ отвалиются у кого; кусок в горло (в глотку) не идет (не лезет)/ не пойдет (не ползет) кому; голова <идет/ пошла> кругом у кого; голова кружится/ закружилась у кого, чья; в глазах темнеет (мутится, зеленеет)/ потемнело (помутилось, позеленело) у кого; лица нет (нету) на ком* и др.
19. Облегчение, успокоение: *отлегло от сердца у кого; камень с души (с сердца) свалился у кого; как рукой сняло; как (будто, словно, точно) гора с плеч <свалилась> у кого; отводить/ отвести душу; приходить/ прийти в себя* и др.

ФЕ данных семантических полей построены на уникальных „телесных метафорах“ (Апресян В.Ю., Апресян Ю.Д. 1993), их внутренняя форма иллюстрирует состояние индивида, непосредственно влияет на употребление ФЕ и имеет высокий объяснительный потенциал.

Поведение индивида может быть логически обоснованным, внутренне мотивированным, стратегически оптимальным, морально правомерным. Рефлексия над поведением, как правило, имеет языковой характер и выражение. Фразеологизмы представляют обобщение данной конкретной ситуации и связаны (достаточно часто имплицитно) с ее оценкой. Описание поведения во ФЕ, их двуплановость, их образная основа, которая рассматривается как реальное поведение, которое можно всесторонне описать (оценить) в рамках языка более высокого порядка.

## ЛИТЕРАТУРА

Апресян В.Ю., Апресян Ю.Д. 1993: Апресян В.Ю., Апресян Ю.Д. Метафора в семиотическом представлении эмоции // ВЯ 1993, 3.

Глухов 1978: Глухов В.М. Фразеологические единицы со словом рука в славянских языках // Проблемы русской фразеологии. Республиканский сборник. Тула, 1978, с. 138 – 146.

Золян, Чернов 1977: Золян С.Т., Чернов И.А. О структуре языка описания поведения // Ученые записки Тартуского гос. университета, вып. 411; Труды по знаковым системам VIII. Тарту, 1977.

Энциклопедический словарь 1980: Советский энциклопедический словарь. Москва, 1980.

Яранцев 1997: Яранцев Р.И. Русская фразеология. Словарь-справочник. М., 1997.



**IL MONDO NELLO SPECCHIO DEI SICILIANI**  
**КУЛТУРНО ОГЛЕДАЛО: Народната мъдрост на Сицилия**  
**Пословици и поговорки,**  
**свързани с отношенията личност – общност**

*Наталия Христова*  
*Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“*

Тази статия няма претенции за научно съдържание. Тя по-скоро е есеистичен опит за надникване в миогледа на „културния остров“ Сицилия (Италия).

Пейзажът на Сицилия е сух, каменист и слабо плодороден, а населението му винаги е сочено като едно от най-бедните в Европа. (Тази тема е доминанта в творчеството на талантливия сицилиански писател Елио Виторини). Културно-религиозният контекст на сицилианеца е странно преплитане между атаквистични представи и католически догми. Но моралът му почива на много твърди понятия за добро и зло, за чест и безчестие, за дълг. И въпреки факта, че в съвременните медийни и киноинтерпретации понятието „Сицилия“ е станало емблема на Мافията, нейната култура далеч не се изчерпва с това. Островният дух на Сицилия е свързан и със силно чувство за сплотеност, и със сериозен отпор на всичко чуждо, и с усещане за важността на семейството/ рода, ръководен по волята на бащата-господар (*il padrone*). Докато по нашите земи са се сменяли културни доминанти, примесили са се много етнически общности, през вековете народът на Сицилия е проявявал строг консерватизъм и неприемане на всичко ново/ различно. Доказателство за това намираме не само в историята, но и във фолклора на острова.

Отношенията с другите са строго регламентирани от вътрешен кодекс, вмениян още от ранно детство на всеки сицилианец. Основният мотив е: *Fatti i fatti tuoi ca campi cent'anni* [Fatti i fatti tuoi e vivrai fino a cent'anni].<sup>1</sup> „Занимавай се със собствените си дела и ще доживееш сто години“ – намесата в чуждите работи е неуместна. Стимулът за спазване на този съвет е по-дълъг живот. Със същия смисъл е и пословицата *Chiddu chi fa p`i me denti nun fa p`i me parenti*

---

<sup>1</sup> Всяка пословица или поговорка е представена на сицилиански диалект, а в скоби е даден преводът ѝ на книжовен италиански език. Преводите на български са мои. Бел. авт.

[Cìd che è utile per me non lo è per gli altri.]<sup>2</sup> – „Коего е добре за мен, не е добре за другите“. Българският еквивалент на тази поговорка има по-развита метафорична образност: „Всяка жаба да си знае гьола“, но засяга донякъде и класовото делене. Подобно е внушението и на следната поговорка: *Acqua, cunsighiu e sali, senza addumannari, nun ni dari* [Acqua, consiglio e sale, senza una richiesta, non ne dare]. „Не давай вода, съвет и сол, без да ти поискат“. Не случайно съветите са редом с най-скъпото и жизненоважно за хората на острова – водата и солта. В етнографските проучвания нееднократно се подчертава, че жителите на Сицилия не уважават бърбенето и се скъпят на думи. За това свидетелства и поговорката *Prima di parlari mastica li paroli* [Prima di parlare mastica le parole]. „Преди да говориш, хубаво си съдвчи думите“ (премисли добре).

Проявата на прекален афект към другите може да застраши личността: *Faciti beni 'e puorci, ca vo rienninu a mussati* [Fate bene ai porci, che ve lo rendono a musate]. „Направи добро на свинете, ще ти го върнат тъпкано (букв.: ще ти го наврат в лицето)“. Потвърждава я друга поговорка: *Siddru lu beni nun ritorna a mali nun si chiama beni* [Se il bene che facciamo non ci ritorna come male non si chiama bene]. „Ако доброто не ни се върне със зло, значи не е било добро“. Тук можем да направим връзка с баснята на Езоп за човека, който стоплил в пазвата си премръзналата змия, а тя го ухапала смъртоносно. Образът на свинете, като символ на недостойни за добро и милосърдие, се появява и в Библията: „и не хвърляйте бисера си пред свинете“ (Мат. 7:6). В Сицилия, където питейната вода е цяло богатство, доброто има друг метафорично-образен израз: *L'acqua pulita s'avivunu i puorci* [L'acqua pulita se la bevono porci]. „Чистата вода я пият свинете“. Тази пословица често се среща като коментар и на една социална несправедливост на острова: хубавите девойки се омъжват за богатите (грозни, стари) господари.

В този ред от предписания за регламентиране на отношенията в обществото можем да включим и следната поговорка: *Ama cu' t'ama e rispunni a cu' ti ciama: amari cu' nun t'ama, è tiempu piersu* [Ama chi t'ama e rispondi a chi ti chiama: amare chi non t'ama, è tempo perso]. „Обичай този, който те обича, и отговаряй на този, който те вика (гърси): да обичаш някого, който не ти отвърща, е загуба на време“. Същия смисъл намираме и в пословицата: *Cu runa u pani o cani ri cui, perdi u cani e u pani ri ciù* [Chi dà del pane al cane di chissà chi, perde il cane e per di più il pane]. „Който храни чуждо куче, губи и кучето, и хляба“. Кучето в сицилианския образ на света е носител на негативна символика. То е единственото домашно животно, което не работи за прехраната си. На острова кучета имат предимно богатите господари, които се ображдат с тях, за да пазят имотите си. Ето защо кучето е враг на бедния, то е символичен израз на бедите му: *'U cani muzzica sempre 'u spardatu* [Il cane morde sempre il povero] – „Кучето хапе само бедняка“.

---

<sup>2</sup> Повечето от пословиците на сицилиански са римувани, но тяхната мелодика се губи както при превода на съвременен италиански език, така и на български.

В този контекст, нещо, което не си струва труда, усилията, е хвърлено не „на вятъра“, а на кучетата: *Cu si lori re' cani 'i r'autri, i suoi sé manciunu i cani* [Chi si duole delle carni (delle pene) degli altri, le sue se li mangiano i cani]. „Който страда от чужда мъка, накрая бива разкъсан от псетата“. Оплакването е непристъпно за гордия дух на сицилианеца: *Aranci aranci, cu havi guai si li chianci* [Aranzi aranci, chi ha guai se li pianga da solo] - „Който има беди, сам да си ги брои“. И още: *Li megghiu parenti su 'li spaddi* [I migliori parenti sono le proprie braccia] – „Най-добрите роднини са собствените ти ръце“.

Тук възниква въпросът за солидарността, за споделянето на трудностите в общността. Същите сицилианци казват: *U vicinu e u veru parenti* [Il vicino è il vero parente]. „Съседът ти е истински роднина“. На това ни учи и Библията: „по-добре съсед наблизо, нежели брат надалеч“ (Соломон 27:10). И още: *Dio ti scansi di lu malu vicinu, e di principianti di violinu* [Dio ci liberi del cattivo vicino, e del suonatore di violino] - „Бог да ни пази от лоши съседни и от некадърни цигулари!“. Фактът, че и трудът, и празниците, и проблемите сближават съседите, е безспорен. Макар и да живеят преди всичко с дълга към рода/ семейството, сицилианците също разчитат на ближния, създават приятелства, а кодексът на приятелството е нещо специално на острова. Например: *Cù perdi un amicu, scinni un scalino* [Chi perde un amico, scende un grandino]. „Който губи приятел, слиза стъпало надолу“ (има се предвид стълбата, която води към Небесния Рай).

Но и при тези отношения връзката трябва непременно да е двустранна:

*Pruïennu pruiennu s'acquista 'n amicu, ma tintu è 'n amicu ca pighia e nun dhuna* [Dando e dando si acquista un amico, ma cattivo è un amico che piglia e non dà]. „Ако постоянно даваш, печелиш приятел, но лош е онзи приятел, който взема, а не дава“. И още: *Quannu la fortuna vota ogni amicu si fa la ritirata* [Quando la fortuna volta le spalle tutti gli amici si allontanano] - „Когато щастието ти обърне гръб, и приятелите се отдръпват“. Същият смисъл намираме в притчите на Соломон: „Сиромаша го мразят дори и неговите близки, а богатият има много приятели“ (Соломон 14:20). Тук на пръв поглед възниква противоречие, защото приятелството трябва да е безкористно. От друга страна обаче, наивите-тът не се прощава: *A rrobba re' minciuna si sciarda 'a prima* [Il patrimonio dei minchioni si consuma per primo]. „Наследството на глупака свършва първо“. И още: *Beni di fortuna passanu comu la luna* [Beni di fortuna passano molto presto] - „Наследство се пилее бързо“. Разпиляването на плодовете от труда на предците (Il patrimonio) е равно на позор. И въпреки, че благополучието не винаги е въпрос на имане, в съзнанието на сицилианеца парите са благословени: *biniritti i sordi* [benedetti i soldi].

Синонимна е пословицата „*Chi pecora si fa, il lupo se la mangia*“ - „Който се държи като овца, бива изяден от вълците“. Овцата, като символ на невинност и кротост, също има корени в библейската образност. Христос три пъти заръчва на Петър: „паси Моите овци“ (Йоан 21:15-17). На Сицилия векове наред основният поминък е бил отглеждането на овце, а безимотните са били принудени да копаят сярра и гипс в частните мини, както и да се наемат за сезонна работа в

градините по крайбрежието, където се отглеждали предимно цитруси, маслини и бадеми. Тежкия труд и суровият климат са направили местното население жилаво и донякъде твърдоглаво: „Un siciliano non mangia mai la mattina“ – „Истинският сицилианец никога не закусва“ (Виторини, с.142). В суровия пейзаж сицилианецът може да съществува с малко: *Spenni picca e arricchirai, parla picca e `nzirtirai, mancia picca e campirai* [Spendi poco e diventerai ricco, parla poco e sarà la scelta migliore, mangia poco e vivrai a lungo] – „Харчи малко, и ще бъдеш богат, говори малко, и ще направиш най-добрия избор, яж малко, и ще живееш дълго.“

Богатството и бедността са приемани като съдба: *Du` su` i putenti, cu avi assà e cu nun avi nenti* [Due sono i potenti, chi ha tanto e chi non ha niente] – „Двама са силните на света – който има много, и който няма нищо“. Това ни напомня думите от Светото Писание: „блажени, които гладувате сега, защото ще се наситите“ (Лука 6:21). На този свят всичко е предопределено и всеки има своето място: *A li ricchi ricchizzi, a li scarsi scarsizzi* [Ai ricchi ricchezze, ai poveri povertà] – „На богатите – богатство, на бедните – бедност“. Но бедността не е повод за отчаяние, защото „Който е млад, има цяло богатство“: *Cù è picciutteddu nun è puvireddu* [Chi è giovane non è povero].

Възпитанието на наследниците има феодален характер и е един от възловите моменти, на които се основава сицилианското общество. Те се учат на търпение, уважение към възрастните, подчинение на господаря и лоялност към семейството. Например: *Attacca lu sceccu dunni voli lu patruni* [Lega l'asino dove vuole il padrone] – „Връзвай магарето там, където е угодно на господаря“. Пословицата „В дома на господаря всеки ден е празник“ (*A la casa di lu patruni ogni jornu è festa* [In casa del padrone ogni giorno è festa]) ни подсказва мнението на народа за онези, които са смятани за „късметливи“ (fortunati). Въпреки класовото разделение в сицилианското общество, всеки запазва собственото си достойнство: *Lu rispettu è misuratu, cu lu porta l'havi purtato* [Il rispetto è misurato. Chi lo porta lo riceve] - „Който показва уважение, получава уважение“.

Усещането за принадлежност – родова и кастова – е изразено с поговорката:

*Chi si tu buffa ca canti, è u pantanu ca ti fa cantari* [Non sei tu rospo a cantare, è il pantano che ti fa cantare!] - „Пееш не защото си жаба, а защото си в блатото“. Забелязва се внушението, че всеки може да живее благополучно, ако спазва правилата на общността. Противопоставянето **свое** – **чуждо** също намира място тук: *Donne e cavaddi, pigghiali di li vicini* [Donne e cavalli, prendili dai vicini] – „Жена и кон си вземай само от съседи“.

Консервативните възгледи са отразени и в следната поговорка: *Cu cancia a vecchia cu a nova, i vai ca cerca trova* [Chi cambia il vecchio col nuovo, va incontro a guai sicuri]. „Който сменя старото с ново, сам си създава трудности“. Нещо, което е изпробвано и доказано, не бива да бъде заменено/ разрушавано. Същото важи и за установените вече обществени порядки.

Упованието в собствените сили е начин за справяне с трудностите: *Cori forti consuma la cattiva sorti* [Chi è coraggioso stanca la sfortuna] - „Смелият об-

ръща лошата съдба“. Ето защо *Cu spranza r'autru campu, respiratu mori* [Chi vive sperando negli altri, muore disperato]. „Който живее надявайки се на другите, умира обезнадежен“. Отнася се най-вече за хора, които не могат да превъзмогнат емоционалната си или икономическа зависимост от другите. Синоним: *Mischinu cu' sta spranza r'autru* [Povero chi vive sperando in un altro]. „Нещастник е, който живее надявайки се на другия“. Всеки сам отговаря за постъпките си и си носи последствията. Но правенето на добро е основна християнска ценност: *Voi sapiri qual'è lu megghiu jocu? Fà beni e parra pocu* [Vuoi sapere qual'è il miglior gioco? Fai del bene e parla poco] – „Знаеш ли коя е най-добрата игра? Направи добро и не говори за него.“ Тази пословица има свой еквивалент в българския фолклор: „Направи добро и го хвърли в морето“. Той кореспондира с библейските слова на Еклесиаст: „Пушай хляба си по водите, защото след много дни пак ще го намериш“ (Екл. 11:1). Доброто и злото са строго разграничени: *Fai beni e scordatillu, fai mali e pensici!* [Fai del bene e scordatelo, fai del male e pensaci]. „Като направиш добро – забрави го, като направиш лошо – помни го!“ Моралът и религията задължават сторилия зло да се покае, за да му простят греха. Да отвърнеш на злото с добро, също е християнска добродетел: *Assai vali e pocu costa a malu parlari bona risposta* [Una buona risposta a cattive parole vale molto e costa poco] - „Добро е и нищо не струва на лоша дума да отвърнеш с добра“.

Да се опитаме да обобщим. Има няколко основни теми, разкриващи традициите в сицилианското общество, които бегло успяхме да засегнем. Пословиците, обхващащи темите за доброто и злото, богатството и бедността, отношенията с господаря, с приятелите и роднините, многостранно и колоритно отразяват мирогледа на сицилианеца. Тя пренасят до нас духа на едно вече безвъзвратно отминало време. Но тяхната мъдрост е непреходна и, както показахме, кореспондира с мъдростта на библейските текстове.

Цитираните пословици и поговорки са записани от етнографите и са свидетелство за една култура, която вероятно скоро ще се претопи, тъй като днес на острова на сицилиански говорят предимно жителите на възраст над 60 години.

Ето защо в тази статия нашата цел беше да надникнем в своеобразното „езиково огледало“ на Сицилия, за да съзрем в него и пейзажа, и историята, и бита, и духа, и морала на местното население.



**БИБЛИОГРАФИЯ:**

Библия, Св. Синод на Българската Църква, София, 1998

Пословици, поговорки, гатанки, Сборник под ред. на Цветан Минков, БП, София, 1963

Dictionnaire de notre temps, Hachette, 2002

Dizionario fondamentale della lingua italiana, De Agostini, 1995

Elio Vittorini, *Conversazione in Sicilia*, Biblioteca Universale Rizzoli, 1997

Francesco Schembari, *Dalla società orizzontale alla società verticale alla ricerca del centro perduto*, Ragusa, 2004

[www.grifasi-sicilia.com/proverbi.htm](http://www.grifasi-sicilia.com/proverbi.htm)

[www.linguasiciliana.org/proverbi.htm](http://www.linguasiciliana.org/proverbi.htm)

## МЕСТО ПРОЦЕССА АНАЛОГИИ В СИСТЕМЕ РУССКОГО ЯЗЫКА

*Спаска Злачева – Кондрашова*  
*Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“*

Язык – динамическая система, все изменения которой являются результатом непрерывно действующих процессов на всех уровнях. Один из них – аналогия. „Аналогия – греческое слово (греч. *analogia* – соответствие, сходство), уподобление элементов языка другим элементам того же уровня, более распространенным и продуктивным, или сближение таких элементов“ (Р.яз. Энци. 1998, 27).

Для того чтобы какая-то языковая единица аналогически применилась под влиянием другой или других, нужно, чтобы уподобляемая единица имела некоторую базу уподобления, т.е. чтобы она была сходной по ряду признаков с теми единицами, которым она уподобляется.

Тенденция к аналитическому уподоблению одних языковых единиц другим имеет психофизиологические основания, и вся система языка не лишена таких оснований. Аналогические преобразования связаны с ассоциативными свойствами нашего мышления. Интересна мысль Петра Воденичарова, которая связана с психолингвистикой, что все языковые элементы имеют аналого-аналитический характер, предопределяющийся мозговой асимметрией: левое полушарие производит аналитические структуры, а правое - аналогические структуры (См. Воденичаров 2003, 7).

Аналогия – важный процесс в усвоении родного или иностранного языков. Усвоив однажды парадигму или его словообразовательную структуру, ребенок или изучающий язык распространяет усвоенное представление на все слова данного класса.

Аналогия ярче проявляется в словоизменении, чем в словообразовании. Это объясняется тем, что в словоизменении существует большая регулярность при образовании форм, т.е. форма имеет отношение к процессу аналогии. Она является следствием, результатом уподобления одного элемента другому, т.е. создается новая форма по образцу старой. Только в предложении форма приобретает статус структурно-смыслового компонента и реализует свои функциональные свойства.

Аналогия связана со старым и новым в языке. В. А. Богородицкий считал аналогию одним из двух основных факторов, действующих в морфологической системе языка: „Один все уподобляет или нивелирует (аналогия), другой же проводит различие (дифференциация)“ (Богородицкий 1917, 17). Эту же мысль подкрепляет и Л. Блумфильд (См. Блумфильд 1968, 441-465). Аналогию можно рассматривать как связующее звено между языком и речью. Ф. А. Никитина отмечает, что „аналогия – не только орудие системности, но и проявление способности человека к языковому моделированию“ (Никитина 1973, 8). Все это характеризует процесс аналогии, связанный как с грамматической омонимией, так и с грамматической синонимией.

С психологической точки зрения, когда мы делаем преобразования по аналогии, все это связано с нашим ассоциативным мышлением, которое развивается у человека еще с детства. Несомненно можно согласиться с Ф. А. Никитиной, что „существование преобразований по аналогии является универсалией для человеческого языка; эти аналогические преобразования связаны, безусловно, с ассоциативными свойствами нашего мышления“ (Никитина 1973, 15). Можно сказать, что к аналогии имеют отношение процессы транспозиции, трансформации и моделирования в языке.

Процесс аналогии проявляется на всех уровнях языка и в речи. Он связан с парадигматикой и синтагматикой. Схемы, по которым образованы слова, словосочетания и предложения, связаны с аналогией и линейностью. По мнению В. М. Солнцева, „линейность есть форма существования элементов языка и форма функционирования языка. Все производные и сложные слова, а также словосочетания могут быть как единицами языка, так и единицами речи“ (Солнцев 1977, 62, 177). Линейность языковых элементов выявляет языковую структуру грамматических единиц. Во все эпохи в развитии языка наблюдается тесная связь между аналогией и языковой структурой. Можно вполне согласиться с Ф. А. Никитиной, которая характеризует процесс аналогии на морфологическом и словообразовательном уровнях следующим образом: «Внутренняя аналогия предполагает „вылавливание“ падежных или личных окончаний в пределах одной парадигмы, то есть имеет дело со словоизменением, в то время как внешняя аналогия глубоко проникает в морфологическую структуру языка и в его словообразование» (Никитина 1973, 27). Слова создаются по определенным словообразовательным образцам, таким образом, слово объединяет вокруг себя свои производные (мотивированные) слова. Созданные по данным образцам (схемам) слова связаны с семантическими группами, т.е. эти слова имеют определенный формант – это относится к действию так называемой групповой аналогии, которая связана с созданием семантических гнезд. Например, суффикс *-ика* закреплен за семантической группой ягод: *клубника, земляника, черника, брусника, голубика*. С помощью форманта можем представить суффиксальное словообразование любой семантической группы.

Примером групповой аналогии, закрепляющей определенные словообразовательные средства за лексико-семантической группой, могут служить также группы с названиями детенышей животных в различных славянских языках

(восточнославянские языки обнаруживают параллелизм: русск. *-енок*; укр. *-еня*; белор. *-аня (-яня)*).

Существительные со значением опредмеченного признака на *-ость*, *-ота*, *-изна*, образованные от качественных прилагательных, большей частью следует рассматривать как проявление групповой аналогии [*смелость*, *доброта*, *прямота (прямызна)*, *кривизна* и т.п.] – некоторые имеют одинаковый корень при различных суффиксах.

Каждый славянский язык обладает своими, только ему свойственными способами соотношения морфологических элементов с тем или иным содержанием, прибегая к групповой аналогии. В этой связи предполагается говорить скорее о семантико-морфологической мотивированности, действующей в языке через посредство аналогии.

Словообразовательные возможности слов весьма многообразны: они регулируются их принадлежностью к определенному классу, их внутренним строением, их грамматическими и лексическими значениями, т.е. образование любого слова обязательно связано с процессами аналогии и категоризации, а воспроизводимость в готовом виде есть важнейший признак единицы языка.

Внешняя аналогия рассматривает структурные типы в их взаимодействии и придает своеобразие морфологическому строю языка. Флективность и ударение отражаются на преобразованиях внутренней аналогии, а на развитие внешней аналогии оказывает влияние наличие большого количества префиксов и суффиксов, имеющих отношение к морфологической и лексической синонимии. При рассмотрении морфологической синонимии очень важно учитывать семантику аффиксов и семантику структуры слова. По мнению Ф. А. Никитиной, „если два слова обладают одинаковыми формантами, особенно если совпадают два из трех – одинаковые приставка и корень при разных суффиксах или одинаковые корень и суффикс при различных приставках – можно предположить в них морфологические синонимы“ (Никитина 1973, 59). Исследование морфологической синонимии предполагает внимательное исследование дистрибуции аффиксов. Кроме того в различные периоды существования языка его носители проявляют нетерпимость к некоторым морфологическим моделям, т.е. одни из них получают широкое распространение и вытесняют другие. Например, «слова, образованные по моделям с суффиксами *-ение*, *-ка* могут означать и процесс, и результат процесса, и конкретный предмет. Это обстоятельство приводит к полисемии даже в области терминологии. Устроить подобную полисемию Г. О. Винокур предлагал с помощью семантической дифференциации существительных с суффиксами *-ение* и *-ка*: „... качество глагольного слова в собственном смысле, могущего означать протекающий во времени процесс, лучше всего сохраняется за словами на *-ние*“; „суффикс *-ка* является чрезвычайно подходящим для того, чтобы укрепить за ним значение уже вполне определенных процессов, то есть значение предмета, являющегося орудием или результатом действия”» (Никитина 1973, 163).

В украинском и белорусском языках в одинаковых словообразовательных моделях ударение является словообразовательным и дифференцирующим

средством и это явление есть семантическая разновидность групповой аналогии: *зърубка* „зарубина, отметина“; *зарубка* „образование выемки, зарубины“ (укр.); *завязка* „завязка, то, чем завязывают“; *завязка* „завязка, действие (в романе)“ (белор.).

В русском языке дифференциация слов в словообразовательной модели с суффиксом *-ка* (аналогично построенные) происходит в контексте в зависимости от ситуации: *Расческа волос приятна маленьким детям* (действие); *Ребенок сломал пластмассовую расческу* (предмет); *Техник сделал смазку колеса раствором* (действие); *Папа купил смазку для колес* (вещество, предмет).

Словообразовательная полисемия выявляется в большом контексте, словообразовательная синонимия в малом (в отдельном слове). Последняя возникает в производных словах: к одной словообразовательной основе присоединяются различные суффиксы. Суффиксальная синонимия предоставляет возможность и в диахроническом плане исследовать парадигму производных слов, в частности прилагательных и существительных, с суффиксами. При присоединении к общему корню омонимичных аффиксов оформляются морфологические омонимы, например: *тепл-о* (краткое прилагательное с флексией *-о*) и *тепл-о* (слово категории состояния с суффиксом *-о*).

Охват всяким новым словообразовательным типом все большего количества слов представляет регулярное проявление аналогии. Словообразование отдельных частей речи является большим языковым пространством для выявления и проявления аналогии.

Если проследить историческое развитие любого языка, то, несомненно, наблюдаются аналогические изменения в его грамматической системе и тесная связь между аналогией и языковой структурой.

Активное воспроизводство форм и слов в словоизменении и словообразовании подчеркивает активность процесса аналогии в усвоении языка и речи.

## ЛИТЕРАТУРА

- Богородицкий, Василий. Краткий очерк сравнительной грамматики ариоевропейских языков. Казань, 1917.
- Блумфильд, Л. Язык. Москва, 1968.
- Воденичаров, Петър. Социоллингвистика. София, 2003.
- Никитина, Ф. Влияние аналогии на словообразование (на материале родственных языков). Киев. унив., 1973.
- Русский язык. Энциклопедия. Москва, 1998, 2 изд.
- Солнцев, В. Язык как системно-структурное образование. Москва, 1977.

## КЪМ ВЪПРОСА ЗА МОРФОЛОГИЧНАТА ХАРАКТЕРИСТИКА НА СИНТЕТИЧНИТЕ ИМПЕРАТИВНИ ФОРМИ В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

*Красимира Чакърова*

*Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“*

Определено може да се твърди, че синтетичните повелителни модификатори са единственият ред граматични форми, чиято принадлежност към ядрото на императивното микрополе се приема безрезервно от всички изследователи. Подчертава се, че именно тези форми най-отчетливо и категорично изразяват значението *воля на говорещото лице*. От друга страна, в сравнение с останалите (разб. аналитичните) повелителни модификатори те се отличават с най-висока функционална активност. Някои автори дори са категорични, че без наличието на подобни форми императивната парадигма е „*принципно невъзможна*“ /ТФГ 1990, стр. 73/.

Синтетичните ядрени модификатори на повелителното наклонение в съвременния български език са само за второ лице (в единствено и множествено число). Подобна дефективност на парадигмата е напълно обяснима, като се има предвид, че самият акт на волеизява най-често се насочва към прекия събеседник (адресата на съобщението), който може да е както отделен (в ед. ч.), така и колективен (в мн. ч.) участник в комуникативния акт.

Формите им се образуват, като на мястото на тематичния гласен на сегашната основа при глаголите от първо и второ спрежение се прибавят следните императивни морфемии:

а) **-И-** (за единствено число) и **-Е-** (за множествено число), ако основата на глагола завършва на съгласен звук;

б) **-Й-** (за двете числа), ако основата на глагола завършва на гласен звук – срв.:

**1 спр.:** *пишИ, пишЕте*  
*четИ, четЕте*  
*бъдИ, бъдЕте*  
*обуй, обуйте*

**2 спр.:** *свирИ, свирЕте*  
*говорИ, говорЕте*  
*строй, стройте*  
*брой, бройте*

П. Пашов обръща внимание върху факта, че малка част от глаголите от 2 спр. с „ударение върху окончанието **-я** в основната форма“ имат дублетни синтетични форми за императив, напр. *утроя* → *утрой*, *утройте*, но и *утрои*, *утроете*; *построя* → *построй*, *постройте*, но и *построи*, *построете* и пр. /вж. Пашов 1999, стр. 179/. „При някои от тези глаголи - допълва авторът - *даже се предпочита формата с -ѝете*, напр. *усвоѝете*, *роѝете се*, *угоѝете* и др.“ /Пашов, пак там/.

Когато глаголът е от трето спрежение, флективният показател **-ѝ-** (за единствено и множествено число) заема място след тематичния гласен на сегашната основа – срв.: *гледаѝ*, *гледаѝте*; *стреляѝ*, *стреляѝте*; *имаѝ*, *имаѝте*; *биваѝ*, *биваѝте* и пр.

Срещат се и случаи на формална асиметрия и дефективност:

а) образуване на синтетичен императив чрез съкращаване на изходната вербална основа – срв.: *яж* – *яжете*, *виж* – *вижете*, *влез* – *влезте*, *излез* – *излезте*, *дръж* – *дръжете*, *дай* – *дайте* (а не \**дади*, *дадете* от *дам*, *дадеш*);

б) суплетивно изразяване – срв.: *дойда* → *ела*, *елате*, *вм.* очакваното (и напълно възможно от формална гледна точка) *дойди*, *дойдете*. Формата *ела* (*елате* за *мн. ч.*) е от гръцки произход и се използва много активно в разговорната реч (както самостоятелно, така и в структурата на т. нар. *съставни глаголни сказуеми*), напр. *Ела тук!* – *извика му той заповеднически* /Ст. Загорчинов/; *Ела, Коста, да видиш билетата какво работят* /Н. Хайтов/; *Ела дръж да обръснем Чека, че каквато му е остра брадата – има да подскача!* /Чудомир/; *Не се кисели толкова, а ела помагай!* /Чудомир/; *Ела, ела, ако не си видял жива горила – ела да видиш!* /Чудомир/; *О, доста на думи сте нази любили – елате ни вижете!* /Ив. Вазов/ и др. Характерно за тази граматична заемка е и това, че тя се употребява само в положителен статус – срв.: \**Не ела тук!*;

в) невъзможност за образуване на синтетични форми от някои глаголи (модални, спомагателни, полуспомагателни, безлични, като и такива, които означават постоянни качества и свойства) – срв.: *мога* – \**мож*, *можете*; *важа* – \**важи* (но *бъди важен*), *важете*; *гранича* – \**граничи*, *граничете*; *мръква* – \**мръквай*, *мръквайте*; *съм* – ∅; *трябвам* – \**трябвай*, *трябвайте*; *ща* – ∅; *явявам се* (=съм) – \**явявай се*, *явявайте се* и др.)<sup>1</sup>.

Отрицателните съответствия на синтетичния императив се образуват по два начина: а) чрез прибавяне на частицата **не** (но единствено към несвършени или итеративни<sup>2</sup> глаголи) и б) с помощта на „*повелително-отрицателната глаголна форма **недей** – **недейте** + съкращения инфинитив на даден глагол*“ /Стоянов 1984, стр. 389/ – срв.: *не чети*, *не ходи*, *не гледай*, *недей чети*, *недей ходи*, *недей гледа*, *недейте ходи* и пр. Нерядко съкратеният инфинитив се заме-

<sup>1</sup> В граматиките на българския език, публикувани през последните десетилетия, като дефективни се посочват единствено глаголите *мога*, *ща* /вж. у Андрейчин 1978; Стоянов 1984; Георгиев 1991; Пашов 1999; Граматика 1983/, *трябвам* /у Стоянов 1984/.

<sup>2</sup> Подробно за итеративните глаголи вж. у Чакърова 2003.

ня от съчетание на частицата *да* и второличните форми за сегашно време на спрегаемия глагол<sup>3</sup> – срв.: *недей да четеш, недейте да четете*.

В семантично отношение синтетичните повелителни форми могат да изразяват цялата гама от смислови нюанси, които се включват в „диапазона“ на понятието *воля*:

1. **Строго заповед** (в т. ч. и забрана), свързана с непосредствено протичащо действие. Подобни употреби се отличават с най-висока фреквентност в ситуациите на спонтанно общуване, когато директивата на говорещия субект се насочва пряко към втория комуникатор (комуникатори) с презумпцията за незабавна ответна реакция. Нерядко категоричността на волеизявата се подчертава допълнително чрез повторение на императивните словоформи или съчетаването им с усилителни подбудителни частици<sup>4</sup> – срв.: **Излез, излез, излез!** – *едва говореше тя с твърдените си челюсти*. – *Веднага излез!* /П. Вежинов/; **Вървете там!** **Вървете по-скоро** /Ив. Вазов/; **Ха слез, слез по-скоро** – *каза високо баба Мавродица* /Й. Йовков/; **Взemi** – *тикна Владислав копчето в разтрепераните му ръце* /Д. Талев/; **Хем ти не дрънкай, ами карай, че вече се мръкна...** /Ел. Пелин/; **Излизайте по-скоро, че като взема едно дърво...** /Д. Талев/; **Момче, опичай си ума, че не отговарям...** /Ел. Пелин/; **Дайте им по малко!** – *заповяда Сампо* /Вл. Зеленгоров/; **Остави ме!** – *дръпна се Силвия*. – *Уморена съм...* /М. Асенов/; **Стани и кажи къде видя Йети!** /Вл. Зеленгоров/; **Василе, събери си дългите мотовили, да се сместят и други хора** /Ив. Вазов/; **Стани! Приеми в дясно!** – *високо командваше Варенов* /Й. Йовков/; **Иди го закарай, ти го знаеш каква е глава...** **Свикуай** членовете за довечера. /И. Вазов/ и мн. др.

2. Важно е да се отбележи, че степента на строгост при т. нар. *непосредствена директива* в голяма степен зависи от такива езикови фактори като интонацията, контекстовото обкръжение, а понякога и от спецификата в значението на някои от употребените словоформи<sup>5</sup>. Така например в изречения от типа **Сипни още пет лъжички за дяда Рача, за Стояна чичов и за другите там горе в гората** /Чудомир/; **Простете ми!**... *Любовта обича да си играе с празни думи дори когато е тъжна* /Д. Димов/; **Стани де, стани, не ми прекършвай хатъра!** /К. Калчев/; **Пелинко, засвири бе!** *Защо се таиш от одевете?* – *рече Гаврил* /Ел. Пелин/; **Взemi** – *повтори Сали Яшар*. – *Ще ми ги върнеш, когато можеш* /Й. Йовков/; **Хайде, отче, хайде, опитайте** *винцето ми!* /Ел. Пелин/; /; **Ей, Дядка, не спи, ами запей!** **Запей бе, Дядка!** /Ел. Пелин/; **Мълчи, мама, мълчи, малка**

<sup>3</sup> Според някои езиковеди тези форми “са по-скоро диалектни” /Андрейчин 1978, стр. 246/.

<sup>4</sup> Това са част от проявите на т. нар. *колоквиална кумулация* /по-подробно вж. Чакърлова 2004/.

<sup>5</sup> Това отбелязват и В. Станков и М. Иванова в статията си за транспозитивните употреби на императива в българския, руския и полския език – срв.: “Степента на интензивност на семантичните отсенки на българския императив [...] зависи от редица фактори – общия контекст и интонацията, наличието на лексикални средства – частици за усилване (**я, де, е**), на наречия (**незабавно, веднага, бързо**), на специални изрази за молба или подкана и др. Средство за нюансиране на повелителните значения е и повтарянето на императивната форма” /Станков, Иванова, цит. съч., стр. 191/.



щерко, **мълчи** да пожена! /Ел. Пелин/<sup>6</sup>; **Простете** му! – каза тя умолително /Д. Димов/, **Пусни** ги да продължат, съчувствено забеляза някой /Д. Димов/, и др. се долавя ясно отгънът на **по-деликатна подкана или настойчива молба** към конкретен адресат, за което според нас допринасят не само интонацията (както се вижда, някои от повелителните изказвания са оформени графично като съобщителни) и непосредственият контекст (срв. напр. употребата на обръщението *малка щерко* и на наречията *съчувствено* и *умолително* в последните три примера), но и употребата на специфични лексеми като *сипни* и *винцето*, чиято деминутивна семантика сама по себе си предполага „редуцирането“ на апелативната сила.

3. Изразяване на препоръка, съвет, наставление, предупреждение (**рекоmendативно значение**). При него императивният тон на волеизявата отново не е така категоричен, както при 1., но причините за това са по-скоро екстралингвистични, свързани с влиянието на следните фактори от речевата ситуация:

- насоченост на „повелята“ към предстоящо (разб. по-близко или поотдалечено, еднократно или повтарящо се, но не непосредствено протичащо) действие, при което говорещият не изисква (или не очаква) нейното незабавно изпълнение – срв.: **Последвайте**, братя, вашите началници в този ден и **се съберете** под знамето на свободата /Д. Талев/; **Падни** пред всемилостивия и пресветата му майка, **отречи се** трикратно от сатаната и ще бъдеш отново приет в лоното на единната, свята съборна църква! /Ем. Станев/; **Учи** занаята! **Гледай**, **следи**, **внимавай** как се работи, да станеш и ти майстор /Д. Талев/; **И друго** нещо: по-малко **хвърчи** по облаците, мили мой, няма какво да дириши там /К. Калчев/; **Отваряй** си очите, там **прави**, каквото си щещи, а тук сакън да не ми доведеш някоя /Г. Стаматов/; **Пази** се и ти добре и в случай на нужда **бегай** в гората... /Д. Талев/; **Бъдете облечени** топло, защото нищо не се знае /П. Славински/; **Пускаш** ли ме вълн? // **Отивай** /РР/; **Момче**, **не лъжи** се! – обади се наставнически Ангелът /Ел. Пелин/; **Подайте** документи за пенсия навреме! /в. „Дневен труд“, 27. 06. 2003/; **Разсъждавайте** спокойно, нали не идат избори /заглавие във в. „Капитал“, бр. 39, 2002/; **Забранете** кучетата убийци! /заглавие във в. „Марица“, 22. 08. 2001/ и др.;

- опосредстваност на контакта между автора на директивата и нейния адресат (в подобни случаи от второто граматическо лице се очаква да изпълни ролята на посредник – срв. напр.: **Отдалечете** негова милост от любезната му; **пратете** го да се разходи година-две някъде, много далеч.../Ив. Вазов/; **Но кажете** на фройлайн Петрашева, че е напълно здрава и няма нужда да бъде викан повече /Д. Димов/);

- наличие на психологическа и социална дистанция между комуникаторите – срв.: **Дръжте** се здраво, господин съдия! /Ел. Пелин/ (тук говорещото лице съзнателно смекчава силата на волеизраза, съобразявайки се по този начин с неравностойното си положение спрямо събеседника), **Бъдете** по-учтив – каза тя, като

<sup>6</sup> Авторите на споменатото изследване отбелязват специално, че ако повтарянето на повелителната форма е придружено от обръщение, това довежда до „по-меко, по-увещателно предаване на желанието“ /Станков, Иванова 1980, стр. 191/

дойде на верандата и седна до него /Д. Димов/ (в случая се долавя ясно влиянието на социолингвистичния маркер *официалност на контакта*, неслучайно е използвана транспонираната „учтива“ форма за мн. ч.);

- насоченост на „повелята“ към обобщен адресат – това е типично най-вече за рекламните апели, предназначени за анонимна аудитория от евентуални потребители (срв.: *Пийте бира за здраве* /в. „Седмичен труд“, бр. 20, 2003/; *Изберете българското!*; *Обичайте „Марица“ – пловдивския вестник!* и пр.), но нерядко се среща и в пословици, поговорки и фразеологизми, съществуващи „в строго определена форма“ /Леонидова 1968, стр. 271/, които изразяват директива, насочена към т. нар. „обобщено 2 л.“ (срв.: *Вържи попа да е мирно селото*; *Три пъти мери, един път режи*; *Трай, бабо, за хубост*; *Храни душа да те слуша*; *здраве му каж*; *пиши го бегал*; *хвани единия, та блъсни другия* и пр. /по-подробно вж. у Леонидова, цит. съч/).

4. Макар и подчертано по-рядко (в сравнение с останалите ядрени повелителни модификатори), синтетичните форми могат да се използват и с **оптативна семантика**. Подобни употреби са присъщи предимно на съставните именни сказуеми, в които участва императивната форма на глагола *бъда* (срв.: *Бъди здрав /човече* /PP/; *Жив бъди!*; *Бъдете проклет* /PP/; „*Бъди благословена*“<sup>7</sup>; „*Бъди щастлива, Ани*“ /заглавия на български игрални филми/ и др. под.). Срещат се и устойчиви фразеосхеми от типа *остани(ете) си със здраве*, *пази боже*, *недай (си) боже*, *опази боже*, *помози бог*, изразяващи „благослови, благопожелания, съчувствие“ /Леонидова 1968, стр. 270/ – срв.: *Дай боже*, *дай боже!* /Д. Талев/; *Дай боже!* *Златни ти уста*, *бачо Иване* /Д. Марчевски/; *Не дай, Боже*, *да заменяме долар срещу 6 лв.!* /“Седмичен Труд”, бр. 30, 26. 07-01. 08. 2001/ и др. В някои от тях откриваме следи от отдавна изчезнали императивни образувания<sup>8</sup>.

Определено може да се каже, че най-голям интерес у българските лингвисти предизвиква въпросът за транспозитивните употреби на императивните форми (и в частност на синтетичните) /вж. напр. Попов 1968; Ницолова 1976; Попова, Ницолова 1978; Маровска 1978; Станков, Иванова 1980; Станков 1981; Бояджиева 1993; Маровска 1998 и др./ Подчертава се, че това са употреби „в контекстове, в които не е налице „императивна ситуация“ – най-общо казано, говорител, който да заповядва на слушател“ /Попова, Ницолова 1978, стр. 54/. Те не внасят допълнителни семантични признаци в инвариантното значение на формите, „тъй като се появяват на базата на парадигматичното значение“ /Станков, Иванова, цит. съч., стр. 192/, но затова пък са силно експресивни и стилистически маркирани. (Срв. у К. Попов: „*Употребата на тези форми крие в себе си особена емотивна сила, която освежава и раздвижва речта, прави словесната комуникация по-*

<sup>7</sup> По мнението на К. Куцаров в сравнение с останалите пасивни императивни форми, подобни оптативни изрази имат „*като че ли най-честа употреба в българския език*“, тъй като в случая не е актуално обстоятелството, „*че второличният страдателен императив предопределя действието да се извърши от трето лице*“ /вж. Куцаров 2003, стр. 157/.

<sup>8</sup> В израза *Помози бог!* участва стара синтетична форма за 3 л. ед. ч., докато в *Не дай, боже!* е употребена форма, „*останала по традиция от миналото, когато е означавала несвършен вид*“ /Граматика 1983, стр. 368/.

непосредствена, по-първична и спонтанна“ /Попов 1971, стр. 82./ Изследователите обособяват три основни типа транспозитивна употреба на славянския императив, които се срещат и в български: *императив за наложителност* (по-известен в нашето езиковедие като *повествователен императив* /вж. напр. у К. Попов 1971; Станков 1981; Маровска 1998 и др./), *императив с условно-потенциална отсянка* и *драматичен императив*<sup>9</sup>.

Най-често в българския език повелителното наклонение се използва преносно вместо индикатива, което според В. Попова и Р. Ницолова е свързано с желанието на говорещия субект да изрази по-особена бързина, целенасоченост, стремителност /Попова, Ницолова 1978, стр. 58/. Нерядко в такива случаи на преден план „изпъква семантичен елемент на принудителна необходимост да се извършат действия, които обикновено не зависят от волята на говорещия“ /Станков, Иванова, цит. съч/ – *С трънак и плевел се бори* (вм. *се бориш*) /взден **ори, ори, ори** (вм. *ореш, ореш, ореш*) /П. Яворов/; *И ако това е професия – стани, седни, това дай, онова дай* (вм. *ставай, сядай, това давай, онова давай...*). *Не е за мене тая работа* /Г. Мишев/; *Изпуснахме заека... Че хвърли* (= *трябваше да хвърлиш*) *му тамо нему един куриум, да му се разиграе сърцето* /Ел. Пелин/ и др. под.

За разговорната реч е характерна и употребата на императива за изразяване на условно значение – срв.: *За такива съд няма, синко... Съди го, прави го* (= *и ако го съдиш, и ако го правиш*) *каквото щеш, пак той прав ще излезе* /Ел. Пелин/; *Вари го, печи го* (= *и ако го вариш, и ако го печеш*) – *все тая* /РР/; *Ние, другарю, имаме на село къща, с изба, с чардак от към улицата. Живей и пей* (= *бихме живели и пели*), *дето се вика, ама на!* /А. Гуляшки/<sup>10</sup>; *Аз ти казвам с хиляди, речи ги две, речи пет, речи десет* (= *ако речеш две, ако речеш пет, ако речеш десет...*), *няма са сбъркаш* /Ив. Вазов/<sup>11</sup>.

Значително по-рядко обаче (в сравнение с други императивни модификатори, а и със ситуацията в други славянски езици<sup>12</sup>) българските синтетични повелителни форми се използват във функцията на т. нар. *драматичен императив*, чрез който могат да бъдат изразявани „конкретни нерезултативни минали действия, характеризирани се с мигновеност и неочакваност“ /Станков, Иванова, цит. съч., стр. 199/ – срв. напр. *Без* (= *избягах*) *у тях /развиках се / и си поисках парите* /РР/.

Тук няма да се спираме на всички детайли, свързани с преносните употреби на интересуващите ни форми. (Смятаме, че наблюденията и заключенията на нашите езиковеди по тази тема са задълбочени и убедителни.) За нас по-важно бе да съумеем да покажем колко широк е функционално-семантичният и стилистичен диапазон на българския синтетичен императив, колко активна и системна е неговата употреба в комуникативната практика на „говорещите хора“.

В този ред на мисли не можем да не обърнем специално внимание на една според нас смущаваща прогноза на Ив. Харалампиев, свързана със съдбата на раз-

<sup>9</sup> Определенията са на В. Станков и М. Иванова от цит. съч.

<sup>10</sup> Примерът е цит. по И. Бояджиева 1993.

<sup>11</sup> Примерът е цит. по В. Маровска 1998.

<sup>12</sup> Вж. подробния обзор у В. Попова и Р. Ницолова 1978.

глежданите форми /вж. Харалампиев 1996/. Изследвайки „конкуренцията“ между тях и описателните повелителни модификатори в хода на езиковия развой, авторът се опитва да отговори на следния основателен въпрос: „*по силата на каква необходимост едновременно с обичайните синтетични форми за 2 л. ед. и мн.ч. са се появили и описателни?* – *иди/да идеи; идете/да идете*“ /Харалампиев, цит. съч., стр. 4/, като се опитва и да предвиди посоката на споменатия процес. По думите на изследвача е налице стремеж към повсеместна замяна на синтетичните повелителни форми с описателни. (Опитите на някои лингвисти да оспорят императивната природа на описателните форми и да търсят семантична разлика между тях и синтетичния императив според него са неубедителни.)

В бъдеще Харалампиев очаква пълно ограничаване на простите форми за повелително наклонение и допълва, че в този процес има историческа закономерност и най-вероятният сигнал за верността на хипотезата е характерното за тях видовото ограничение<sup>13</sup>.

Имаме всички основания да смятаме, че подобна прогноза не е в съответствие с езиковата действителност. Доказателство за това е не само високата функционална активност на разглежданите форми, но и тяхната семантична специализация, т.е. невъзможността те да бъдат замествани от съответните аналитични образувания, без това да промени семантико-прагматичния статус на изказването /по-подробно вж. у Чакърова 2002/.

## БИБЛИОГРАФИЯ

- Андрейчин 1978** : Л. Андрейчин. *Основна българска граматика*. София, 1944, преизд. от 1978.
- Бояджиева 1993** : Ив. Бояджиева. Транспозиции на императива. - *Български език*, 1993, № 5.
- Георгиев 1991** : Ст. Георгиев. *Българска морфология*. Велико Търново, 1991.
- Грамматика 1983** : *Грамматика на съвременния български книжовен език. Т. 2. Морфология*, София, 1983.
- Куцаров 2003** : К. Куцаров. За дефективния характер на императивната парадигма. - *Славистика. (II)*, Пловдив, 2003.
- Леонидова 1968** : М. Леонидова. Функции на повелително наклонение във фразеологичните единици (върху български и руски материал). - *Славистични изследвания*. София, 1968, т. 2.
- Маровска 1978** : В. Маровска. Проблеми на аналитичния императив в българския език. - *Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски”*, т. 16, № 5, 1978.
- Маровска 1998** : В. Маровска. *Стилистика на българския език*. Пловдив 1998.

<sup>13</sup> Подобно видово ограничение, при това ограничаване на свършения вид, според автора се среща и при бъдещите времена, специално при изчезващите форми за бъдеще време, образувани с безлично *има* и форма за сегашно време (срв. *Има да ми се молиш*/\* *Има да ми се помолши*).

- Ницолова 1976** : Р. Ницолова. Към въпроса за транспозицията на императива в български и в другите славянски езици. - *Помагало по българска морфология. Глагол*. София, 1976.
- Ницолова 1984** : Р. Ницолова. *Прагматичен аспект на изречението в българския книжовен език*. София, 1984.
- Попова, Ницолова 1978** : В. Попова, Р. Ницолова. Към въпроса за транспозицията на императива в славянските езици. - *Славянска филология*, т. 15, 1978.
- Пашов 1999** : П. Пашов. *Българска граматика*. Пловдив, 1999.
- Попов 1968** : К. Попов. Българският повествователен императив. - *Известия на Института за български език*, кн. 16, 1968.
- Попов 1971** : К. Попов. За някои недостатъчно описани модални типове в българския език. - *Език и литература*, 1971, № 6.
- Станков 1981** : В. Станков. *Стилистични особености на българския глагол*. София, 1981.
- Станков, Иванова 1980** : В. Станков, М. Иванова. Функционални особености на императива в българския език (в съпоставителен план с руски и полски език). - *Славянска филология*, т. 17, 1980.
- Стоянов 1984** : Ст. Стоянов. *Граматика на българския книжовен език*. София, 1964; презид. от 1984.
- ТФГ 1990** : *Теория функциональной грамматики. Темпоральность. Модальность*. Ленинград, 1990.
- Харалампиев 1996** : Ив. Харалампиев. Българските форми за повелително и условно наклонение - минало, настояще и бъдеще. - *Проглас*, 1996, № 3.
- Чакърова 2002** : Кр. Чакърова. Към въпроса за семантико-функционалните отлики между синтетичните и аналитичните повелителни форми в съвременния български език. - *Научни трудове на Съюза на учените - Пловдив. Серия Б. Естествени и хуманитарни науки*, том II, Пловдив, 2002.
- Чакърова 2003** : Кр. Чакърова. *Аспектуалност и количество*. В. Търново, 2003.
- Чакърова 2004** : Кр. Чакърова. Императивът в българската книжовно-разговорна реч. - *Проблеми на българската разговорна реч. Книга шеста*. Велико Търново, 2004.

## ЗА ТАКА НАРЕЧЕНИЯ „ИМПЕРСОНАЛЕН ПАСИВ“

*Здравко Минчев,  
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“*

Настоящата статия има за цел да опише и изследва все по-често употребяваните в българския език форми от типа „тук е ходено“, наричани от нашите учени „имперсонален пасив“ (по-нататък ИП). Това са съчетания като **1. Тук е влизано**, **2. Вчера е говорено за това**, **3. Мислено е по този въпрос**, които участват както в прости, така и в сложни изречения и са съставени от форма на спомагателния глагол „съм“ и страдателно причастие, но простите изречения, в които те участват, са лишени от подлог, дори – по-точно казано – от възможността да имат изразен пасивен подлог. Тук ще покажем техните формални прилики и различия със страдателнопричастните пасивни съчетания, а след това ще се насочим към охарактеризиране на семантичните им особености, които са свързани и с определени синтактични прояви в рамките ИП изреченията. Ще им дадем и по-подходящо наименование и ще направим някои изводи, които следват пряко или косвено от тяхното съществуване.

### I. ДЕФИНИРАНЕ НА ПРОБЛЕМА

Във всяка форма на глаголите в страдателен залог причастието се отнася семантически едновременно до пасивния изреченски подлог и до субекта на действието (реалния вършител), като изразява придобит от пасивния подлог статичен признак, който на практика същевременно е присъщ и на реалния вършител (но като динамичен):



Страдателното причастие се съгласува с подлога също и граматически: съпада с него по число и род, като така се оказва, че изразяваният от него признак е семантически присъщ на референта на подложната лексема. Т.е. то,

като участващо в експлицитното изразяване на предиката, съдържа семантична характеристика на подлога. Същевременно обаче причастието „крие“ в себе си и друга информация, а именно, че реалният вършител на изразяваното действие не е наличният подлог. Страдателното причастие имплицира в себе си субекта на действието и това личи от безизключителното правило, че страдателен залог образуват само лични глаголи (което ще покажем по-нататък). Когато употребим форма в пасив, за слушащия винаги е ясно, че действието е извършено от някого или нещо (макар и това да не е пасивният подлог), защото глаголт, от който сме образували причастието, е личен. Например в изречението **4. Престъпникът беше изведен от укритието с белезници** за слушащия е ясно, че някой е извършил действието <извеждане>, понеже естественият носител на езика знае, че в българския език глаголт „извеждам“ е личен.

Що се отнася до съгласуването казуемо-подлог, Петя Осенова твърди: „...*the verb lacks its own agreement characteristics getting them via its subject's INDEX*“ (Osenova 2004), където под „INDEX“ авторката разбира съгласувателния формант лице-число-род. Възниква въпросът с какво се съгласува глаголната форма в изреченията с ИП (чиито подлог липсва) и съдържа ли и тук страдателното причастие имплицитен вършител<sup>2</sup> (вж. табл. 1 и 2 по-долу за сравнение). Освен това: ако тези съчетания са пасивни, как се образуват и от непреходни глаголи? Отговорът ще ни даде възможност да разберем кога се употребяват тези форми и какво се цели с тяхната употреба.

## II. ПАСИВ – ИП

За по-ясно първоначално впечатление относно приликите и разликите между пасива и ИП сме съставили следните две таблици, представящи три аспекта от структурата на въпросните съчетания.

---

<sup>1</sup> „...глаголт няма свои собствени съгласувателни характеристики и ги получава чрез INDEX-а на своя субект“ (преводът е мой – З. М.).

<sup>2</sup> Светла Коева заявява, че този тип съчетания имат диатеза: „... чийто резултат е пълно отсъствие на агентивното отношение субект – предикат...“ (Коева 2002), с което, както ще стане ясно по-долу, не се солидаризираме.

Табл. 1. Пасив.

Граматически пласт	Подлог, 3 л., мн. ч./ж.р.	Спом. гл., 3 л., мн.ч./ж.р.	Страд. прич., мн. ч./ж.р.
<i>Лексикален пласт</i>	Прасковите/-ата <sup>3</sup>	са/е	откъснати/-а
<i>Семантически пласт</i>	пациенс	-	имплициран агент

Табл. 2. ИП.

Граматически пласт	Непряко допълнение същ. име в мн. ч. <sup>4</sup>	Спом. гл., 3 л., ед. ч.	Страд. прич.(?), ср. р., ед. ч.
<i>Лексикален пласт</i>	От прасковите	е	късано
<i>Семантически пласт</i>	източник (source)	-	имплициран агент (?)

Нека разгледаме изречението **5. От прасковите е късано**. Тук формата „е късано“ не се съгласува с никой от останалите компоненти на изречението, защото никой от тях не е подлог (затова именно нашите морфолози говорят за *имперсонален пасив*). Морфологичната категория „лице“ в случая е представена от своя немаркиран член, грамемата „трето лице“. Категорията „число“ също е представена от немаркирания си член, грамемата „единствено число“. Тъй като явно глаголната форма в сказуемото не се отнася до никакъв обект на действието, а следователно и до експлицитен пасивен подлог, следва да заключим, че грамемите „трето лице“ и „единствено число“ участват тук със своите общи значения, съответно „липса на данни за участие/неучастие в комуникативния акт“ (Жуцаров 1999) и „липса на данни за множественост/немножественост на обектите“ (пак там). Причастието „късано“ е в среден род, т.е. става дума за грамема на категорията „род“, която от формално гледище представлява неин маркиран член. В семантичен план обаче тази грамема „обединява словоформи (...) обединени от значенията неактивност и неодушевеност, т.е. от невъзможността да бъдат стилистично преосмислени в съществува от мъжки или женски род“ (курсив мой – З. М.) (пак там). Следователно средният род е употребен тук поради липсата на подлог, липса, която е причина и за употребата на единствено число и трето лице. Тъй като глаголната форма в сказуемото на практика няма с какво да се съгласува, тя „се ползва от услугите“ на немаркираните членове (в дадения случай тук включваме и средния род), които, първо, ѝ придават граматичен, нека го наречем формално

<sup>3</sup> Наличието на такъв „дублиран“ пример тук се налага от необходимостта да демонстрираме способността на пасива да образува форми както за различните граматични родове, така и за различните граматични числа.

<sup>4</sup> За заемането на началната позиция в ИП-изреченията вж. бележка 8.



издържан облик, и второ, изразяват липса на данни за значенията, които би изисквало присъствието на подлог в изречението, т.е. показват, че подлог няма.

Логично е все пак да се запитаме защо тогава е нужно да се употребяват подобни съчетания, щом очевидно водят до своеобразно „насилие“ над формата.

Тук е мястото да припомним основната семантична черта на страдателното причастие. Това е имплицирането на реалния вършител, на субекта на действието. Имплициран субект има и в ИП и точно това е целта на прибягването до употребата на тези конструкции, които, както и персоналният страдателен залог, се образуват само от лични глаголи, т.е. от глаголи, изразяващи действия, които притежават вършител. ИП се употребява винаги в следните случаи: а) когато реалният вършител не е известен на говорещия (6. „... в терминала е проникнато през гишето за работа с клиенти...“ – в. „Виделина“, януари 2005 г.); б) когато в дадената ситуация или по принцип за говорещия няма значение кой е реалният вършител (7. „... с отпуснатите средства е работено по 9 проекта...“ – в. „Виделина“, януари 2005 г., също и: 8. „...с фойерверки беше гръмнато...“ – „Всяка неделя“, БНТ, 2005, 9. „... за всичко това е воювано...“ – „Казано е“, тв „Европа“, 2005 г.); в) когато говорещият съзнателно не желае да спомене кой е реалният вършител<sup>5</sup>. И в трите случая за говорещия е важно единствено, че има извършено някакво действие и че то има вършител (за разлика от персоналния страдателен залог, където в позицията на подлога присъства и информация за обекта на действието, която практически е и най-важната в изречения със сказуеми в пасивум; както е известно, в такива изречения много често в позиция на непряко допълнение се оказва и кой е субектът). Едновременно с това имперсоналнопасивните съчетания се използват в случаи, в които е безразлично дали има, или няма обект, който търпи действието<sup>6</sup>. Нещо повече, ако има такъв, той бива съзнателно пропускан от говорещия (вж. дадените примери), с което се подчертава неговата абсолютна нерелевантност за целите на изказването (срв. 10. **Прасковите са откъснати.**, където има подлог с тематична роля пациенс, с имперсоналното 10а. **От прасковите е късано**, където изразени аргументи въобще липсват, защото целта е да се подчертае, от една страна, наличието на действие, от друга – това, че вършителят е неизвестен /в други случаи маловажен или подчертано пренебрегван от говорещия/, и от трета страна – че не е важно какво е обрано, тъй като изречението функционира като констатация на *действието*, а не на неговия *обект*).

Това, че ИП се употребява с цел имплициране на субекта<sup>7</sup>, се подкрепя и от факта, че ИП се образува както от преходни, така и от непреходни глаголи (вж. както цитираните, така и другите примери) и следователно наличието на

<sup>5</sup> Този случай може да се приеме и като разновидност на предния, тъй като и тук, както в б), не е важно кой е вършителят.

<sup>6</sup> Трябва да уточним, че точно поради тази причина ИП се използва главно когато има наличие на непреходен глагол. Това обаче не е повод да се съмняваме в употребата и на преходни.

<sup>7</sup> А не с цел извеждане на обекта в ролята на тема на изречението, както това е при пасива.

обект на действието тук не е задължително и дори е съвсем ненужно (едва ли е необходимо да припомним, че това съвсем не е така в пасив).

Да разгледаме още един пример, за да определим по-ясно формалните прилики и разлики между пасива и ИП.

В изречението **11. Ливадата е окосена** виждаме подлог с тематична роля пациенс – „ливадата“, спомагателен глагол – „е“, и страдателно причастие – „окосена“. Реалният вършител на действието не е споменат, той е имплицирен в страдателното причастие, тъй като нашето знание, че глаголът „кося“ е личен, ни дава представа за наличие на вършител. Глаголната форма е съгласувана по лице, число и род с подлога, в случая 3 л., ед. ч., ж. р.

И в **11а. Тук е окосено** в сказуемото има спомагателен елемент – „е“, страдателно причастие – „окосено“, и липсва експлицитно изразен агент в позицията на подлога, той е имплицирен в причастиято, както това е и в персоналния пасив. С това на практика приликите между двата типа съчетания се изчерпват.

Какви са разликите? Най-напред, мястото на подлога в (11а.) се заема от наречието „тук“, а не от пациенса „ливадата“ – факт, във връзка с който ще споменем само, че най-вероятно се отнася до възникване на т. нар. „експлетив“<sup>8</sup> в българския език, за което ще изложим нашето становище малко по-късно. Освен това морфологичният анализ на сказуемото в ИП ни показва една важна разлика с това при персоналния пасив: тук числото може да бъде само единствено (срв.: **11в. \*Тук са окосени**, но **11г. Ливадите са окосени**), лицето – само трето (срв.: **11д. \*Тук си окосено**), а родът – само среден (**11е. Тук е окосена** – смисълът вече не е на имперсонален пасив, а на изречение, в което подлогът е пропуснат: **11ж. Тук ливадата е окосена**). По подобен начин стоят нещата с двойката изречения **12. Прасковата е откъсната** и **12а. От прасковите е късано**, което е повод да споменем, че видът на глагола не е релевантен при изразяването на ИП, т.е. че ИП се образува както от перфективни, така и от имперфективни глаголи<sup>9</sup> (вж. отново дадените по-горе примери, както и приложението).

<sup>8</sup> По този повод трябва да отбележим, че подложната позиция при разглежданите съчетания обикновено се заема от наречия или други компоненти с обстоятелствен характер (най-вече за време и място – напр. „миналия път“, „вчера“, „тогава“, „на този етап“, „там“, „никъде другаде“, макар че се срещат и обстоятелствени пояснения за начин; не са изключение и непрякодопълнителни съчетания като „с това“, „на тази тема“; всичко това, разбира се, има свои най-вече прагматични причини). Специално в случаите, когато началната позиция е заета от някакъв друг елемент (напр. непряко допълнение), то обстоятелственият маркер се премества след сказуемото, но задължително или присъства в изреченията от този тип, или се подразбира от пресупозицията. Това обаче е достатъчно широка тема от синтаксиса и тя може да бъде обект само на отделно изследване.

<sup>9</sup> Тук се разграничаваме от мнението на Светла Коева, която смята, че: „Формалните показатели за безличния причастен пасив са (...) несвършеният вид на глагола...“, а също и че „глаголите от свършен вид са неутрални към тази (ИП – б. м. 3. М.) трансформация“ (вж. Коева 2002).

Нека за по-голяма яснота представим и таблично сравнението между двата типа съчетания. Ще използваме морфологични, синтактични и семантични техни характеристики, които, както се вижда, са от най-голямо значение за настоящото изследване.

Табл. 3.

Прилики/ Отлики  Тип Съчетание	<b>А. Вариативност на морфологичните лице, число и род</b>	<b>Б. Възможност за наличие на пасивен подлог</b>	<b>В. Възможност за изразяване на субекта като непряко допълнение</b>	<b>Г. Релевантност на преходността за образуване на съчетанието</b>	<b>Д. Наличие на имплицирани вършители</b>
ПАСИВ	+	+	+	+	+
ИП	-	-	+ (~ 0)	-	+

По отношение на буква В. от таблицата е коректно да споменем, че и в ИП изреченията, както в тези с личен страдателен залог, имплицираният деятел (субект) може да получи израз на равнището на изречението, като се въведе в непрякодопълнителна позиция (срв: *13. В терминала е проникнато веројатно от вътрешен човек.*). В ИП изреченията обаче като че ли значително по-рядко се прибегва до тази възможност, а и когато тя се използва, изречението звучи значително по-неестествено отколкото при пасив. Това е така, тъй като в тях единственият важен компонент е действието, което не позволява на аргументите агент и пациент да се проявят. Ако сравним с пасива, ще видим, че там трудно се открива случай, в който да не е обичайно въвеждането на непрякообектен деятел. Ето защо под критерия В. срещу ИП сме добавили (~0), тъй като практически тази възможност се ползва с почти нулева фреквентност, което е още една разлика между ИП и пасива.

Що се отнася до оперативния термин „имперсонален пасив“, бихме го заменили по-скоро с „квазипасив“ (КП) (съответно причастието би трябвало да се нарича „квазипасивно“), тъй като по същество разглежданите композити не изразяват никакви пасивни отношения, макар формално да са построени като страдателнопричастни конструкции. Тяхната цел е да имплицират реалния вършител, т.е. да го „прикрият“, и затова може да ги наречем също „имплицитен актив“. Те са пасивни само дотолкова, доколкото от формална гледна точка се образуват от глаголна основа и суфиксите „-н-“ и „-т-“, а от съдържателна имплицират в себе си деятеля. Същинските стадателни причастия обаче освен това се менят по род и число и изпълняват основно ролята на поясняващи подлога елементи, комплементи. Целта на употребата им е да се промени словоредът, като се разместят лексемите, изразители на деятел и получател на действието, и по този начин се промени повърхнинният слой на диатезата на глагола.

Квазипасивните причастия, напротив, не се менят нито по род, нито по число и не поясняват подлога, защото в изреченията с квазипасивни причастия няма тематична роля деятел или получател на действието, а оттам и подлог. И най-сетне, целта на употребата им е не да се разменят местата на лексемите, изразяващи двата аргумента (субект и обект на действието), а първо, да се лиши от присъствие в изречението пациенът и второ, агентът да се имплицира и само действието да остане изразено лексикално. Или, за да обобщим, в тези случаи промените в диатезата са от друго естество и съответно се извършват по друг алгоритъм.

### III. МОРФОЛОГИЧНИ РЕСТРИКЦИИ

След като се опитахме да изясним какво налага трансформацията КП (ИП) и анализирахме накратко нейната същност, изглежда наложително да обсъдим какво позволява тя да се осъществи.

В тази насока заслужава внимание мнението на Стивън Франкс, че: „The capacity to identify null subjects in Slavic seems to correlate with two other properties: (i) the language must have full agreement, in the sense that there is an overt copula in the present tense and that past tense verbs mark person-number, and (ii) there must be a system of pronominal and verbal auxiliary clitics“ (Franks 2003)<sup>10</sup>. Тук няма да разсъждаваме върху втората част от твърдението на Франкс, тъй като тя засяга по-скоро наличието на безлични рефлексиви в езика ни. За настоящата разработка е важна точка едно от цитирания пасаж.

Като представител на групата безлични конструкции в българския КП несъмнено бива засегнат от горното определение. Именно това, че българският глагол притежава богата съгласувателна морфология, позволява не само съставяне на елиптични (с липсващ, но подразбиращ се подлог), но и образуване на безлични и безподложни изречения. Наличието на морфемите за лице, число и род дава възможност подлогът да се изпусне, защото се подразбира. Интересното в случая е, че онова, което в английския засяга синтаксиса, тук добива морфологичен облик. Докато в едно изречение като 14. *I feel good* местоимението не би могло да се изпусне, тъй като не би станало ясно нито лицето, нито числото, при 15. Чувствам се добре морфемата „-м“ не оставя съмнение в индикацията на първо лице и единствено число. В тези лични изречения обаче говорим за елипса, докато в безличните говорим за безсубектност и безподложност. При безличното 16. *It gains* субектът липсва, но подлогът е наличен. При 17. *Вали* обаче няма налични нито субект, нито подлог, няма и местоимение както в английския, но има нулеви морфемите за трето лице и единствено число, които функционално „заместват“ липсващия компонент в синтактичния пласт

<sup>10</sup> „Възможността да се забележи нулев субект в славянските езици, изглежда, е свързана с други две свойства: (1) езикът трябва да притежава пълно съгласуване в смисъл, че трябва да има проявена копула в сегашно време и че глаголите в минало време маркират лице и число и (2) трябва да има система от местоимени и спомагателноглаголни клитики“ (преводът е мой – З. М.).

на диатезата (т.е. подлога). Това са лице и число, които не означават, които нямат референт (вж. и цитирания труд на Осенова) също както в английското изречение подлогът *it* няма референт и съответна тематична роля. Това, наред с особената му синтактична функционалност, е причина генеративистите да го наричат експлетив. В българския език функция на експлетив изпълнява местоимението то (*То не ми е добре*), което обаче не показва тенденция към широка дистрибуция. За сметка на това комбинацията на третоличната нулева морфема с нулевата морфема за единствено число при безличните глаголни конструкции успешно изпълнява тази роля и затова те биха могли да се нарекат експлетивни морфемии. Още по-точно казано, поради това, че изразяват само структурни съдържания (по терминологията на Иван Куцаров), е най-правилно те да се наричат експлетивно лице и експлетивно число (тук ще се добави и експлетивен род, когато става дума за квазипасив)<sup>11</sup>.

Така се оказва, че в българския език принципът на разширената проекция (Extended Projection Principle – EPP), който се свързва именно със структурни причини, има известни прояви не само на синтактично ниво, но засяга и глаголната морфология: появата на трето лице и единствено число (и среден род при КП) идва не само за да сигнализира липсата на подлог в изречението, но и да компенсира произтичащата от това липса на съгласуваща глаголна морфема. А щом компенсира, значи дори в безличното изречение глаголят не може да няма морфемии за лице и число (при квазипасив и за род), което е твърдение, много близко до това на Лилиън Хеджман, изказано обаче по повод на синтаксиса: „The phrase structure rules of our grammar (...) specify that every sentence has a subject”<sup>12</sup> (курсив мой – З. М.) (Haegeman 1994). Проектирайки това твърдение върху българската глаголна морфология, бихме могли да заключим, че правилата на лексикалната структура в българския език установяват, че всеки глагол има съгласувателни морфемии за лице и число (макар и нулеви в редица случаи), т. е. не би могъл да не изразява персоналност на формално ниво (което не означава, че изразява субектност). Това е и принципът, който позволява образуването не само на КП, но и на всички безлични конструкции в нашия език, като им осигурява граматична цялостност.

Особен е случаят с експлетивния род, тъй като той не е немаркиран член на своята категория, каквито са лицето и числото. Причината за неговата употреба вече обсъдихме в предишната точка.

#### IV. ДЕФИНИЦИИ НА ЗАЛОГА (КРАТЪК ПРЕГЛЕД)

Безкрайно интересна дискусия възбужда наличието/неналичието на залог при безличните глаголи, което налага да се спрем и върху този проблем, който е тясно свързан с възникването и употребата на квазипасив в българския език.

---

<sup>11</sup> С последните твърдения не отричаме теориите за наличие на експлетив в българския език (*То ваги*), а напротив, само бихме желали да ги допълним и обогатим.

<sup>12</sup> „Правилата на фразовата структура на нашата граматика постановяват, че всяко изречение има подлог” (преводът е мой – З. М.).

За целта нека най-напред разгледаме накратко някои от по-популярните дефиниции на залога и лицето, давани у нас през последните 20-30 години.

Морфологичната категория „зalog“ е дефинирана в родното езикознание по различни начини с оглед на разликата/тъждеството между категориите „лице“ и „субект“. Иван Куцаров я определя като „*отношение на глаголния субект (глаголното лице)* (курсив мой – З. М.) *към действието*“ (Куцаров 1999). Калина Иванова пък отбелязва, че „... *в основата на залоговите отношения трябва да бъде поставено глаголното лице, а не глаголният субект*“ (Иванова 1971). Ясно се вижда, че Ив. Куцаров не прави разлика между лице и субект в плана на залога, докато К. Иванова, напротив, явно смята подобно различие за ключово, както това прави и Станьо Георгиев: „*Залогът се определя от формални, граматични фактори, сред които доминира граматичното лице в позицията на субект или (...) обект на действието. (...) Граматично лице и субект не са едно и също нещо* (курсив мой – З. М.)...“ (Енциклопедия на СБЕ 2000). Петър Пашов на свой ред изобщо не споменава термина „субект“: „*Залогът, пише той, е (...) отношение на глаголното лице към глаголното действие*“ (Пашов 1989), но уточнява, че „...*глаголно лице и подлог практически съвпадат*“ (пак там), което, както и самият автор задочно признава в същия труд, е смесване на понятийния апарат на морфологията и синтаксиса, а от друга страна, означава, че за него глаголното лице е по-скоро структурно понятие на синтаксиса. Пашов обаче все пак косвено дава да се разбере, че смята лицето и субекта за тъждествени, като пише в дефиницията си за глаголно лице: „*Лицето (или предметът), на което глаголната форма чрез окончателно си присвеща глаголното действие, се нарича в граматиката „глаголно лице*“ (пак там). Гледнцето на Стоян Стоянов пък съдържа известна неяснота. То гласи, че: „... *в значението на глагола влизат две основни съставки – глаголен с у б е к т (при личните глаголни форми – глаголното лице)* (курсив мой – З. М.) *и глаголно д е ѝ с т в и е*“ (разр. на автора – б. м. З. М.) (Стойанов 1980). По-рано той дава дефиниция на глаголното лице като „*производителите на (...) действия – лица и предмети*“ (пак там). Това означава, че за него глаголното лице е тъждествено на субекта, тъй като именно „субект“ наричаме лицето, производител на действието. По друг повод и самият автор отъждествява субекта с деятеля. Следователно според Стоянов глаголно лице = субект = деятел. От друга страна, той явно различава лице от субект, тъй като в първия цитат ясно виждаме, че изрично споменава лицето в скоби, т.е. смята го за нещо друго, различно от субекта. Изрична дефиниция на залога у Стоян Стоянов не срещаме, но срещаме достатъчно ясно описателно определение: „*Обикновено глаголният субект е производител на глаголното действие, но той може да бъде и получател. (...) Това обстоятелство именно лежи в основата на граматическата категория залог*“ (пак там).

И така, у нас като че ли поравно биват застъпени двете гледни точки: че лице и субект са едно и също и че лице и субект са различни неща. Авторите, които не отъждествяват едното с другото, от своя страна също се делят на две групи – привърженици на тезата, че в основата на залоговите отношения стои

лицето, и такива, които са на мнение, че това е субектът, като първите, изглеждат, са повече.

Без да имаме претенцията да коригираме схващанията на споменатите учени, ще съставим един оперативен терминологичен модел, за да може в хода на настоящия анализ да разчитаме на ясна, недвусмислена терминология. *Лице на глагола* тук ще наричаме единствено познатата морфологична категория. *Субект* ще наричаме реалния вършител на действието, онзи, който в действителност извършва, произвежда някакво материално или абстрактно действие, изразено с пряко или с преносно значение на глагола. *Подлог* ще наричаме думата, чието лексикално значение се отнася до субекта, а морфологически е съгласувана с глагола, изразител на действието. За *подложна позиция* ще смятаме позицията, която е заета или би могла да бъде заета от евентуално липсващия подлог. Например в изречението **18. „Председателят опря лакти о бюрото...“** (И. Илф и Е. Петров, „Рецепта за спокоен живот“) лицето на глагола е трето (*опря* + нул. флексия), субектът на действието е председателят, реално съществуващият или смятаният за реално съществуващ човек с длъжност председател; подлогът е думата *председателят*, която има за роля да означава в изречението реално съществуващия или смятания за реално съществуващ председател и да го съгласува с изразеното от глагола действие <опря>; подложна е позицията, в която се намира подлогът, т.е. думата *председателят*, в случая това е началната позиция в изречението.

## V. ВРЪЗКА НА КВАЗИПАСИВА С ДЕФИНИРАНЕТО НА ЗАЛОГА ПРИ БЕЗЛИЧНИТЕ ГЛАГОЛИ

Преди всичко сме длъжни да направим уточнението, че смятаме безличните глаголи за безсубектни и по-нататъшните ни разсъждения ще се опират на това ни разбиране. Станьо Георгиев например ясно заявява мнението си, че: „*Безличността като формална особеност невинаги се отъждествява с безсубектност*“ (Енциклопедия на СБЕ 2000), с което сме съгласни, ако това твърдение се отнася до плана на съдържание на възвратните безлични глаголи, които са производни на лични (срв.: *кося – коси се, стрелям – стреля се* и т.н.). Когато обаче става въпрос за поначало безлични глаголи като *вали, боли ме, духа, гори, мръква (се)*, не бихме се съгласили, че те съдържат деятел в диатезата си<sup>13</sup>. Иначе казано, при тях безличността напълно се отъждествява с без-

<sup>13</sup> Както вече споменахме по-горе, квазипасивът (подобно на личния пасив) съдържа в себе си имплицитен деятел. Следователно квазипасив образуват само глаголи, които имат свой субект (деятел, агент), а фактът, че безличните глаголи не позволяват от тях да се образува не само пасивна, но и КП конструкция (срв.: *15. Тресе ме срещу \*15а. Тук е тресено, 16. Боли ме срещу \*16а. Вчера е боляно, 17. Вали срещу \*17а. Валяно е*), е повече от явно доказателство за липсата на субект при тях. Ако тези глаголи позволяваха поне квазипасивизация, това би могло да ни накара да се замислим за наличието на субект, а следователно и на пълноправна категория „лице“, понеже КП е единствената от глаголните форми, която се изгражда именно за да се имплицитира субектът в нея. Ако глаголът е безсубектен, само тогава той не би могъл да има квазипасивна форма, от което пък следва, че безличните глаголи (онези от тях,

субектността, ако използваме терминологията на Георгиев. Колкото до възвратните безлични конструкции, те като че ли наистина имат имплициран агент (деятел) на семантично равнище и там върхосът за залога стои по друг начин, що се отнася до общата дефиниция и в частност до тази на пасива. Този клас глаголи впрочем подлежи на доста задълбочено изследване с оглед на особеността им статус по отношение както на пасивността, така и на субектността.

Нека сега се върнем към проблема за залога и видим отразява ли се по някакъв начин различният подход към субекта и лицето върху определянето на залога в безличното изречение. Редица изследователи са упрекувани, че отричат наличието на залог в групата на безличните глаголи, понеже изхождат от липсата на субект<sup>14</sup> там и не вземат предвид наличието на категорията „лице“, макар че тя присъства в дефиницията на залога, която те самите дават. Ако трябва обаче да разтълкуваме твърдението на Калина Иванова, цитирано по-горе, следва да заключим, че независимо дали в диатезата на един глагол присъства, или не субект на действието, за нас би трябвало да е важно, че глаголът изразява категория „лице“ на формално равнище<sup>15</sup> (срв. безличното и безподложно **19. Вали**, в което има формално 3-то лице). Тогава се налага да стигнем до извода, че залогът е отношение между една форма (морфемата за лице) и изразяваното от нея действие и че формата показва дали подлогът е вършител, или получател на това действие. Когато обаче подлог липсва (както е в безличните изречения), какво следва да изразява тази форма, каква информация дава тя? Отговорът на въпроса е, както споменахме и по-горе, че в тези случаи морфемата за 3-то лице е в общото си значение „*липса на данни за участие/неучастие в комуникативния акт*“<sup>16</sup> (Куцаров 1999), което в трета точка нарекохме експлетивно.

Нека сега припомним отново, че лицето се дефинира като „*отношение между глаголният субект и изказването*“ (пак там), т.е. между вършителя на действието и факта на говоренето. Тогава:

1. Ако в по-предния цитат заменим израза „участие/неучастие в комуникативния акт“ (който е един от семантичните варианти в категорията „лице“) с израза „отношение между глаголният субект и изказването“ (който представлява дефиницията на категорията), ще получим, че общото значение на грамемата 3-то лице е „**липса на данни за отношение между глаголният субект и изказването**“; липса на такива наистина има в безличните изречения, понеже там няма глаголен субект (вж. бел. под линия 13 по-горе).

2. Ако следваме препоръката на К. Иванова (за определяне на залога да се има предвид лицето, а не субектът) и дефиницията на Ив. Куцаров (че лице-

---

които са поначало безлични, а не възвратните, производни на лични) изразяват безсубектни действия.

<sup>14</sup> Стоян Соянов смята, че субект присъства във всички глаголи, а лице само при личните.

<sup>15</sup> Вж. също и цитираното в предишната точка мнение на Ст. Георгиев.

<sup>16</sup> Илиана Кръпова дори направо посочва: „... *третото лице не е отделно лице, а липса на (информация за) лице*“ (Кръпова 2000), като така характеризира цялата грамема, без да споменава за общо и главно значение.



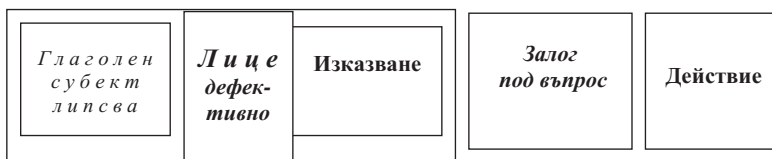
то е отношение между субекта и изказването), се налага да определим залога като **отношение между субекта и изказването, от една страна, и действието, от друга** (вж. Фиг. 1). Т.е. залогът е отношение между едно отношение и една категория.

**Фигура 1.** *Лични глаголи.*



3. От 1. и 2. пък следва, че ако единият член на релацията, изграждаща залога, е отношението „глаголен субект-изказване“ то когато данни за него липсват, няма какво да изгради отношения с действието, за да се образува като резултат залог (вж. Фиг. 2).

**Фигура 2.** *Безлични глаголи.*



Във Фиг. 2 ясно се вижда, че съдържанието на категорията „лице“ при безличния глагол е силно разколебано поради липсата там на глаголен субект. Възниква основателният въпрос достатъчно ли е наличието на общо значение на 3-то лице за изграждане на отношения с действието, които да доведат до възникване на залог. Не изглежда ли малко „нагласено“ ad hoc схващането на К. Иванова и Ст. Георгиев за формалния статут на залоговите отношения? Ако в основата на залоговите отношения стоеше само лицето, а не и субектът, не би ли била безразлична за безличния глагол липсата на субект и не би ли образувал и той пасив, макар и да няма субект в диатезата му? Всички езикови факти показват обаче, че безличните глаголи нямат форми за стадателен залог дори когато са преходни<sup>17</sup>.

Тъй като въпреки всичко не можем да пренебрегнем споменатото схващане, понеже то е истинно (доколкото се опира на реални езикови факти, но не на всички), налага се да го вземем предвид, но да го модифицираме. Нека при-

<sup>17</sup> За индиферентното поведение на безличните преходни глаголи спрямо пасива вж. бел. под линия 13.

емем, че наистина лицето е релевантно за образуване на залог, но да добавим едно условие – глаголт да бъде „субектен“, личен. Иначе казано, за да се образуват залогови отношения, грамемата „лице“ трябва да бъде в главното си значение, а не в общото, що се отнася до 3-то лице. Така залогови отношения може да има при глаголни форми в 1-во и 2-ро лице, ед. ч., и 1-во, 2-ро и 3-то лице, мн. ч. В 3-то лице, ед. ч., залогови отношения образуват само личните глаголи, а безличните не образуват, тъй като при тях 3-тото лице е в общото си значение „липса на данни за отношение между субекта на действието и изказването“.

Така дефиницията на залога би изглеждала по следния начин: **залог на глагола наричаме категорията, която изразява отношение между изразното от даден личен глагол действие и подлога, представен от глаголното окончание за лице.** Когато в изречението сказуемото има за свой глаголен субект инициатора на действието, залогът е деятелен; когато глаголен субект е получателят, залогът е страдателен. Не следва да се определят по залог безличните глаголи, които са лишени от деятел, а също и от подлог и следователно от глаголен субект, *независимо дали последният се отъждествява с деятеля или с подлога.*

Така дефиницията преминава границите на морфологията и навлиза в полето на синтаксиса, което би могло да бъде оценено като неин недостатък. Повече от ясно е обаче, че малко прецизни, обхващащи целия обект на изследване дефиниции успяват да се „вместят“ в терминологията само на една научна област и това е обяснимо от гледна точка на сложността на явленията, които те описват. Малцина са и авторите, които твърдят, че залогът е единствено морфологична категория. По наше мнение той е морфо-синтактична категория, каквато е например и падежът. Трябва да отбележим обаче, че едно по-обемно изследване по въпроса би могло да хвърли светлина и от гледище на теорията за актуалното членение на изречението, както и на и прагматиката.

## **VI. НЯКОИ СТИЛИСТИЧНИ ПРОЯВИ НА КВАЗИПАСИВА И УПОТРЕБИ В ПЛАНА НА ОСТАНАЛИТЕ МОРФОЛОГИЧЕСКИ КАТЕГОРИИ**

Като естествено продължение на току-що казаното тук ще обсъдим най-лесно забележимите стилистични особености в употребата на квазипасивните съчетания.

### ***1. Време.***

Първото, което прави впечатление при вглеждане в КП, е, че те се употребяват главно в сегашно и минало време (срв. приложението), като очевидно сегашната употреба надделява по честотност. Бъдещи форми се срещат твърде рядко, и то предимно в маркирания отрицателен статус (вж. по-долу 4. Статус). Не е никак трудно да направим предположението, че това е така, защото КП съчетанията се използват, за да бъдат означени минали събития, а както многократно е подчертавано в нашето езикознание, в пасивната форма (макар и тя

да е по-скоро „мимикрираща“ като пасивна) има семантичен оттенък на предходност по отношение на момента на говорене. Така с изречението **20. „При тях е сигнализирано по обяд“** (в. „Виделина“, март 2005 г.) е *констатирано* събитие, случило се преди изказването, макар формата да е в сегашно време. Това, разбира се, се наблюдава при всички изречения с КП, което е и вероятната причина миналата им употреба да се отличава с по-малка честотност от тази в презенс.

## 2. Таксис.

Колкото до форми на квазипасива в плана на зависимия таксис, такива са рядкост, но все пак съществуват: **21. „... с фойерверки беше гръмнато...“** („Всяка неделя“, БНТ, 2005).

## 3. Наклонение.

Формите на квазипасивните съчетания се срещат най-вече в немаркираното изявително наклонение. Не липсват обаче и случаи на конклузив, като например **20а. При тях е било сигнализирано по обяд.** Наблюдава се доста ниска честотност на употреби на КП по отношение на условното и повелителното наклонения<sup>18</sup>, причината за което се крие в липсата на ситуации, предразполагащи към използването им, а също и в морфологичната специфика на квазипасива: неговата „фиксираност“ само в трето лице и единствено число значително ограничава възможностите за вариативност в плана на наклонението, особено що се отнася до императива, чийто форми в българския са със силно стеснена употреба в трето лице. Въпреки всичко се наблюдават форми на КП и в четирите наклонения.

## 4. Статус.

Колкото до морфологичната категория статус, тук квазипасивът има както утвърдителни, така и отрицателни употреби в индикатив: **20б. При тях не е сигнализирано по обяд.**; кондиционал: **20в. При тях не би било сигнализирано по обяд.**; императив: **20г. В никакъв случай при тях да не е сигнализирано преди обяд.**; и конклузив: **20д. При тях не е било сигнализирано по обяд.**; презенс: **20е. При тях не е сигнализирано по обяд.**; плусквамперфект: **20е. При тях не беше сигнализирано по обяд.**; и футурум: **20ж. При тях няма да е (бъде) сигнализирано по обяд.**

## 5. Дистрибуция.

КП съчетанията имат значително широка дистрибуция сред функционалните стилове на българския език. Можем да ги срещнем както в разговорни, така и в чисто научни текстове. Значителната близост на публицистичния стил до разговорния пък отваря вратата на КП за употребата им в ежедневната пре-

<sup>18</sup> Това в никакъв случай не означава дефективност: срв. изявителното **22. Там сега е разкопано.** с условното **22а. Там вече би било разкопано, ако имахме нужната техника.** както и повелителното **22б. Тук да бъде разкопано до довечера.** Квазипасивът, като не позволява наличие на подлог, спомага за по-релефно открояване на императивната семантика на третоличните форми, понеже, от една страна, не позволява евентуално наличният подлог да я потисне, а от друга – подчертава обстоятелствения компонент на ситуацията (<тук>) и я прави по конкретна, осезаема.

са и в електронните медии (вж. примерите в Приложение). Официално-деловият стил също не е чужд на този тип изрази, което се засвидетелства при вглеждане в деловите текстове.

Като се има предвид, че художественият стил от своя страна допуска употреба на стилистично маркирани средства от сферата на всички останали стилове, може да се очаква, че и той проявява толерантност към КП. На настоящия етап от изследването си обаче аблюдения върху това обаче на този етап нямаме.

## ПРИЛОЖЕНИЕ

„... в терминала **е проникнато** през гишето за работа с клиенти...“ – в. „Виделина“, януари 2005 г.

„... с отпуснатите средства **е работено** по 9 проекта...“ – в. „Виделина“, януари 2005 г.

„... с фойерверки **беше гръмнато**...“ – „Всяка неделя“, БНТ, 2005.

„... за всичко това **е воювано**...“ – „Казано е“, тв „Европа“, 2005 г.

„... още **не е говорено** за пари“. – частен разговор, 2005 г.

„**Защо е мълчано** досега?“ – „Открито“, БНТ, 2005 г.

„**При тях е сигнализирано** по обяд“ – в. „Виделина“, март 2005 г.

”... и са дали разрешение **да бъде разкопано**...“ – в. „Виделина“, април 2005 г.

„... както многократно **е подчертавано** в нашето езикознание...“ – в настоящата статия.

„... а миналата година **е пръскано** 40 дни...“ – в. „Виделина“, април 2005 г.

„**Като вероятност не е мислено** за загуба“ – в. „Виделина“, април 2005.

„**Не е ли говорено** с вас?“ – частен разговор, 2005 г.

„С децата **е работено** по въпросите на синтаксиса...“ – в. „За Септември“, април 2005 г.

„**Оттук е звъняно** на телефона ми“ – частен разговор, 2005 г.

„**По този въпрос е писано** извънредно много...“ – Ст. Димитрова „Лингвистична относителност“, С, 1989

„**Не му е разяснено**... (...както трябва)“ – частен разговор, 2005 г.

„**Срещу Ишев е стреляно** отвисоко...“ – dir.bg, 2005 г.

„**Кога е кандидатствано** по този проект?“ – частен разговор, 2005 г.

„**Веднага ми е докладвано**“ – частен разговор, 2005 г.

## ЛИТЕРАТУРА

**Бондарко 2000:** А. В. Бондарко. *Основы функциональной грамматики*. Москва, 2000.

*Енциклопедия на съвременния български език*. Велико Търново, 2000

**Иванова 1979:** К. Иванова. *Опит за моделиране на залоговите отношения*. София 1979.

**Иванова, Ницолова 1995:** К. Иванова, Р. Ницолова. *Ние, говорещите хора*. София, 1995.

**Коева 2002:** Светла Коева. *Синтактично и семантично описание на диатезите в българския език*. София, 2002.

**Кръпова 1993:** И. Кръпова. *Опит за характеризирание на лексемата СЕ в българския език*. В: Език и свят, Съвременна филологическа проблематика, т. 1, 1993, Езикознание.

**Кръпова 2000:** И. Кръпова. *Лекции по езикознание*. Пловдив, 2000.

**Куцаров 1999:** Ив. Куцаров. *Морфология*. в Т. Бояджиев, Ив. Куцаров, Й. Пенчев. *Съвременен български език*. София, 1999.

**Манолова 1999:** Л. Манолова. *Речник на лингвистичните термини в българския език*. София, 1999.

**Пашов 1989:** П. Пашов. *Практическа българска граматика*. София, 1989.

**Пенчев 1999:** Й. Пенчев. *Синтаксис*. в Т. Бояджиев, Ив. Куцаров, Й. Пенчев. *Съвременен български език*. София, 1999.

**Стоянов 1980:** Ст. Стоянов. *Грамматика на българския книжовен език*. София, 1980.

**Стоянова 2002:** Ив. Стоянова. *Грамматическата многозначност на форманта „се“ с оглед на компютърния анализ на българския език*. София, 2002.

**Чакърова 2003 (под печат):** К. Чакърова. *Опит за сравнително-типологичен анализ на императивните парадигми в славянските езици*. В Научни трудове на ПУ, том 41, книга I, 2003, Филологии.

**Чакърова 2002:** К. Чакърова. *Субективна модалност и пасивност – механизми на съчетаването им в съвременния български език*. В: Научни трудове на ПУ, том 40, книга I, 2002, Филологии.

**Чакърова, Костова 1999:** К. Чакърова, П. Костова. *Феноменът „стилистична грешка“*. Пловдив, 1999.

**Babby 1998:** L. Babby. *Voice and Diathesis*. Bloomington, Indiana, USA, 1998.

**Franks 2003:** S. Franks. *Slavic languages*. Bloomington, Indiana, USA, 2003

**Heageman 1994:** L. Haegeman. *Introduction to Government and Binding Theory*. Cambridge, Massachusetts, 1994.

**Osenova 2004:** Petya Osenova. *On Subject-Verb Agreement in Bulgarian (An HPSG-based account)*, In: *Proc. of the fourth Formal Description of Slavic Languages Conference, Potsdam, Germany*, 2004.

## БОЛГАРСКОЕ И РУССКОЕ *ЛИ* В СВЕТЕ ЗАКОНА ВАККЕРНАГЕЛЯ

*Елена Ю. Иванова*  
*Санкт-Петербург*

Как известно, расположение клитик в болгарском языке регламентируется достаточно жесткими правилами. Этот порядок во многом повторяет принцип выстраивания элементов в языке предшествующих эпох и определяется действием т.н. закона Ваккернагеля (далее ЗВ): в древних индоевропейских языках безударные и слабуударные частицы примыкали к сильноударным компонентам и занимали второе (послеударное) место в предложении [Wackernagel 1892]. ЗВ, по сути, описывает структуру ритмико-синтаксической группы, или тактовой, группы [Красухин 1997: 70-71]: первое место в ней было занято ударным компонентом (ударным комплексом), а вторая позиция в предложении – атоническая позиция – характеризовалась тем, что в нее стягивались клитики (и некоторые другие элементы), относящиеся ко всему предложению в целом. При этом среди компонентов, стремившихся на это второе, «теневое» место в предложении и образующих некий «кортеж мелких слов» [Николаева 1985: 117], существовал определенный порядок: для любых двух энклитик жестко зафиксировано, какая из них должна стоять левее, какая правее.

Впоследствии обнаружилось, что ЗВ применим к описанию древнего состояния языков разной типологии и что с его помощью можно описывать даже состояние современных языков, если в них сохранились сентенциальные (сентенциональные) клитики – т.е. такие, которые по своему значению соотносены с ситуацией высказывания в целом, а не с ее отдельными частями. Много таких клитик имеется в южно- и западно-славянских языках, единичные клитики отмечаются в восточно-славянских. Из последних наиболее подробно изучены сентенциональные клитики древненовгородского диалекта русского языка [Зализняк 1993]. Предполагается, что в определенной степени действует ЗВ и в современном русском языке, сохранившем сентенциональные клитики *ли*, *бы*, *же*, хотя, как показали исследования [напр. Циммерлинг 2001], последние две обрели в современном языке большую, чем им «следует» по ЗВ, подвижность. Что касается русской вопросительной частицы *ли*, то она полностью подчиняется ЗВ, хотя и утратила свои функции при формировании «истинного» вопро-

са<sup>1</sup>: подавляющее большинство случаев употребления *ли* в современном русском языке приходится на риторический вопрос и связанные употребления (*уж не ... ли, а не ... ли, это ли не* и др., причем и здесь преобладают вторичные функции): *Вернемся ли мы когда-нибудь сюда?*; *Это ли не свидетельство подлинной демократии?*; *Уж не Ваня ли там?*; *Так ли уж велика разница между нами?*

В болгарском языке, наоборот, *ли* является основным средством образования двух из существующих четырех информативных типов вопросов, по классификации Ш.Балли [Балли 1955: 48], – полных модальных и частичных модальных (*Върнал ли е книгата на Иван?*; *На Иван ли се обаждаш?*), т.е. вопросов к модусу, которые использует говорящий, чтобы удостовериться в правильности имеющихся у него знаний о целой ситуации или о части ситуации. Без ограничений участвует болгарское *ли* и в различных функциональных типах вопросов (истинных и неистинных). При этом позиция *ли* в разных видах вопросов неодинакова.

Рассмотрим современное синтаксическое поведение болгарской частицы *ли* в свете ЗВ и его последующих уточнений<sup>2</sup>. Разумеется, нас будут интересовать не столько типичные случаи соблюдения этого закона, сколько отклонения и трудно объяснимые явления. Но начнем с классических иллюстраций ЗВ.

1. Итак, в соответствии с ЗВ все клитики, относящиеся к основному глаголу (или, что то же самое, ко всему предложению в целом), должны стоять в конечной части первой тактовой группы, т.е. сразу после ударного элемента. В наиболее типичном случае это предложения, начинающиеся с самого глагола: *Обичаш ли ме?*; *Подигравате ли ми се?*; *Обади ли си му се?* В современном болгарском языке *ли* имеет самый высокий ранг, именно эта клитика начинает цепочку безударных элементов.

При нена начальном положении основного глагола в предложении синтаксические клитики должны лишь механически привязываться к первой ударной группе. Так поступает большинство клитик в современном болгарском языке:

<sup>1</sup> Факт, совершенно недостаточно отраженный в нормативной лингвистической литературе. Большинство учебников и грамматик продолжают приводить примеры «истинных» (!) вопросительных предложений с *ли*, которые в современном языке невозможны: *Этим ли отрядом вы командуете?*; *А билеты есть ли?*; *Все ли птицы улетели на юг?*; *А дедушка вам понравился ли?* [Русская грамматика 1980: 386-387, 397].

Высказываются интересные предположения о том, что *ли* в русском языке формально маркирует особый коммуникативный тип общих вопросов, где не только модусный компонент, но и диктум представляют собой «область неизвестного» [Шатуновский 2001], но и в этом случае отметим невысокую употребительность таких вопросов.

<sup>2</sup> Большинство уточнений ЗВ касаются понятия «первое ударное место» в предложении. Первое ударное место не всегда предполагает только одно слово в этой позиции: это скорее тактовая группа, которая может состоять из сочетания ударного слова с некоторыми союзами, частицами, а также сочетания клитик с частицами, передающими им ударение [Зализняк 1993: 280], напр. *А често ли я храните?*; *Ще запалим ли?*; *Ами ще издържим ли?*; *Да му каже ли за тия пари?*; *Не ми ли я даваш?* И даже такая группа тоже может не быть формально первым ударным компонентом при наличии «ритмико-синтаксического барьера», о нем см. п.2.

*Често ми се сърди; Винаги съм му го казал.* Но *ли* не ведет себя столь же автоматически. Она может оказаться перед глаголом лишь в частном модальном вопросе (см. далее), когда связь с глаголом уже утрачена.

Еще одна важнейшая особенность *ли* на фоне других сентенциальных клитик болгарского языка заключается в том, что *ли*, будучи типичной энклитикой, никогда не бывает ударной, в отличие от клитик с «плавающей» позицией (местоименных и глагольных). Это приобретает особое значение в позиции после частицы *не*, всегда акцентирующей следующее за ней слово. После отрицательной частицы могут стоять только клитики, способные взять на себя ударение (в порядке, соответствующем их рангам): *Не сме му се обидили; Не му го каза.* Таким образом, первая же клитика после *не* образует базис тактовой группы, т.е. первый ударный компонент, за которым следует интонационный спад – «прибежище» [Янко 2001: 341] для остальных сентенциальных клитик, и в частности *ли*.

Итак, при начальном *не* частица *ли* отступает на шаг вправо, чтобы дать образоваться базису тактовой группы: *Не я ли виждаш?; Не се ли вижда?; Не ми ли се обиждаш?* При этом *ли*, в соответствии с высотой своего ранга, упорно стремится на первое же место после ударного слова, ради этого она даже разрывает известную связку местоименных клитик дательного и винительного падежей: *Не ми ли го даваш?; Не ти ли го казах?*<sup>3</sup>

В полном соответствии с ЗВ ведет себя *ли* и при глагольных формах будущего времени. Пока в болгарском языке формальный показатель будущего времени *ще* еще удерживал свою генетическую связь с глаголом, *ли* ставилось после него: *Ще ли стим още?* (Х.Ботев); *Ами ще ли се оправите на връщане?* (И.Вазов). В современном языке *ще* безударное и не является частицей, отдающей или принимающей ударение, поэтому не может составить базис тактовой группы. *Ли* уходит далеко вправо, становясь после основного глагола как ударного слова: *Ще запалим ли?; Ще ми се обадиш ли?; Ще ми го върнеш ли?*<sup>4</sup>

Нет неожиданностей и в отрицательной форме будущего времени: *ли* следует за ударным *няма*: *Няма ли да ми го дадеш?* Строгое соблюдение ЗВ демонстрирует *ли* и в других аналитических формах, ср.: *Беше ли се прибрала майка ви, когато се завърнахте?; Прибрала ли се беше майка ви, когато се завърнахте?*

<sup>3</sup> Как известно, в старославянском языке частица *ли* имела несколько иные интонационные и семантические характеристики, поэтому допускалась постановка ее после *не*. Подобные начальные пары обнаруживали тенденцию к слиянию, к превращению в особые целостные слова со своим специфическим значением, уже неравным сумме составляющих (ср. образование частицы *нали*).

<sup>4</sup> Особым случаем является риторический вопрос, где функция *ли* вообще является специфической (см. напр. [Грамматика 1983: 59-60]). В риторическом вопросе с глаголом в будущем времени *ли* возвращает семантическую значимость *ще*: *Ще ли му простят напълно?* (А.Мандаджиев). Невозможно не присоединиться к замечательной фразе, высказанной, правда, по поводу местоименных клитик: «Българският език и тук показва един много жив усет за правилото на Вакернагел и ако тук има промяна, тя говори за запазването на този усет» [Гълъбов 1986: 270].



2. Важная корректировка, которую произвели лингвисты, исследующие ЗВ на материале разных языков, состояла в том, что в качестве второго (безударного) иногда выступает не формально второе место в предложении, а второе место относительно некоторого «барьера». Иначе говоря, вести отсчет позиций надо не с начала предложения, а от некоего условного начала внутри предложения [Зализняк 1993: 286-287; Янко 2001: 77-79, см. там же и другие работы]. Выявлены и позиции, в которых обычен этот «ритмико-синтаксический барьер», не позволяющий энклитикам придвинуться влево, к действительному началу предложения, например:

- после обращения: *Ваньо, // обичаш ли ме?*<sup>5</sup>;
- при нескольких однородных сказуемых (барьер находится перед группой каждого непервого сказуемого, а если есть сочинительный союз, то перед ним):

*Обичаше ли я // и вярваше ли й?*

- при противопоставлении, эмфазе и т.п. Сюда входят, в частности, предложения, включающие только рематические компоненты, с выдвижением именной части ремы в инверсированную (первую) позицию:

*А сапун // дават ли?*

*Кафе // ще пиете ли?*

Частным случаем таких предложений являются бытийные и посесивные конструкции с вынесением имени объекта бытия или обладания в начало сообщения:

*Други въпроси // има ли?*

*Кражби // ставали ли са при вас?*

*Така, без нищо... Багаж // нямаш ли?*

*А деца // имате ли?*

- Наиболее распространенная позиция, за которой обычно следует ритмико-синтаксический барьер, – это позиция после тематических компонентов, относящихся ко всему предложению в целом (обстоятельств, дополнений), а также тематического подлежащего. После них отсчет позиций также начинается заново:

*Ти // върна ли книгата на Иван?*

*Тези хора // подиграват ли се?*

*Ами вие // оттук ли сте?*

*След това // виждала ли си се с него?*

*Когато се върна снощи, // видя ли го?*

*Цял час на гарата // сам ли беше?*

3. В современном болгарском языке *ли* приняло на себя еще одну сложную функцию, став основным средством формирования **частных модальных**

---

<sup>5</sup> Знаком // здесь и далее в статье отмечен ритмико-синтаксический барьер.

**вопросов**<sup>6</sup>. В таком статусе оно уже не может беспрепятственно включаться в цепочку сентенциональных клитик. Какое место оно стало занимать в предложении при частном вопросе? В современном русском языке *ли* ставится (напомним, что это возможно прежде всего во вторичных функциях) непосредственно после слова, «к которому задается вопрос», но при этом продолжает соблюдать правила ваккернагелевской клитики: *Я ли его не любила, я ли не берегла?; Ему ли не понять этого?; Не моя ли в этом вина?*

В болгарском языке ситуация иная. Синтаксический статус частицы *ли* в частных модальных вопросах различен: она ведет себя в одних случаях как присловная, в других - как сентенциальная «плавающая» клитика, в третьих приобретает статус присинтагменной энклитики. В свете ЗВ в первых двух случаях размещение *ли* соответствует ваккернагелевскому принципу, в третьем – нарушается.

**3.1.** В частных модальных вопросах (за исключением вопросов к определителям существительного) *ли* обычно ставится после слова, называющего то, о чем спрашивается. Поскольку это слово обычно передвигается к началу предложения, нарушения ЗВ не происходит: *Пак ли почваи?; И никога ли не ви се е искало да отидете там?; Тя // съцо ли е от България?; Тя // всичко ли ви разказва?; А това // често ли ви се случва?* Вне такого выдвигания *ли* ведет себя как сентенциальная клитика, т.е. ориентируется на сказуемое, относясь по смыслу к зависимому от предиката слову, ср. несколько примеров из пьесы С.Стратиева «Сако от велур»:

– А дава **ли** много мякко? – Повече вълна, отколкото мякко.

Расте **ли** обилно?

Ще острижем **ли** това сако с машинката?

Идва **ли** тука всеки ден?

В отрицательно-вопросительных предложениях *ли* также размещается как сентенциальная клитика:

– Две мастики! – Не пиете **ли** коняк? – И това го знаете!  
(Цв.Марангозов).

– Не го **ли** е убил с чук?

Таким образом, во всех перечисленных случаях расположение *ли* соответствует ЗВ.

**3.2.** Иначе ведет себя *ли* при именных группах в болгарском языке, причем как в частных вопросах, так и в и полных (т.е. когда сказуемое содержит именную группу). Если вопрос задается к определителю существительного, то *ли* (по крайней мере в письменной речи<sup>7</sup>) не разрывает именную группу, а замыкает ее: *Това тук // вашият подпис ли е? Вашият. На официален документ ли е? На официален* (С.Стратиев).

<sup>6</sup> В древних языках не было еще того переключения связи, которое сейчас имеем в частных вопросах, даже если *ли* оказывалось, например, после дополнения к глаголу, см. в [Зализняк 1993: 281].

<sup>7</sup> В устной речи вариант с расщеплением именной группы допускается.

Между тем ЗВ предполагает, что клитика должна расщеплять сложные составляющие, в частности, должен осуществляться разрыв именной группы. Этот разрыв хорошо демонстрируют, например, тексты старославянского языка и древненовгородского диалекта русского языка. Продолжает расщеплять именную группу частица *ли* и в современном русском языке: *Эту ли женицину он боготворил еще недавно?; Такой ли конец он заслужил?*

В современном болгарском языке такой разрыв в письменной речи практически не осуществляется. *Ли* размещается в конце именной группы, независимо от типа и величины ее расширения, ср. субстантивные группы:

- с согласованным определением:

*От един люд ли ще вземем да се плашим сега?* (С.Стратиев).

*И никаква надежда ли няма?* (С.Стратиев).

*От дългото време ли упражняваш професията си?* (Д. Димов)/

*Още една зелена маса ли ще купуваме?* (Б. Райнов).

*А майсторът // възпитан господин ли е?* (Д.Димов).

*Ама, какво става тук! Тя // ваша съученичка ли е, или моя?* (С.Стратиев).

*Не знам кой е виновен – ние ли, // децата ли, // средното училище ли...*

(«Арена»).

*Ти // всеки ден ли искаш да стават убийства?* (П.Вежинов).

*Сега // от един нищо и никакъв шофьор ли ще се притеснявате?*  
(С.Стратиев).

- с краткой формой притяжательного местоимения:

*Търся брат ти, моето момиче. – Брат ми ли?* (Б.Биолчев).

- с согласованным определением и с краткой формой притяжательного местоимения:

*Ти // с всичкия си ум ли си?*

- с несогласованным определением:

*В дома на издателя Бисеров ли ви дойде тази идея?* (Ц.Марангозов).

*Вие какво, // за смисъла на живота ли ще ми говорите?* (С.Стратиев).

- с придаточным предложением:

*Същия ден, когато те би, ли е откраднал тия неща?* (Б.Биолчев).

*Ами ти познаваш ли оногова там, под тезгяха? – Онзи дебелият? Дето си превързва раната на крака ли?* (А.Каралийчев).

*Та тъкмо на човека, който прояви благородство към него, ли ще прави мръсно?* (А.Мандаджиев).

Как видим, синтаксическое поведение *ли* при именных группах не похоже даже на движение типичных внутрисинтагменных клитик в болгарском языке. Как известно, краткие формы притяжательных местоимений в болгарском языке и, с долей условности, даже определенный артикль в пределах именной синтагмы передвигаются в соответствии с ЗВ [Гълъбов 1986: 266-269]: *черната ми рокля; новата ми черна рокля*.

Отметим, однако, частый разрыв количественно-именных словосочетаний со словами *много, малко*, с обобщающим местоимением *всички*: *А много ли*

турци има там? (Д.Габе); *Малко ли* букви имате, та на неговата посегнахте? (С.Стратиев); *Всички ли* овце са такива, не знам, ама нашата... (С.Стратиев).

Показательна позиция частицы *ли* в конце всего предложения, завершающегося развернутой именной группой:

*Златко не спираше да го подпитва: «Тате, ей тате, молето е от всичко най-голямо, ли? И от дъветата, и от небето, ли?»* (Д.Димовски).

*Той ще се жени, а аз какво, да вися тук цял живот ли?* (С.Стратиев).

В конце констатирующе-вопросительных высказываний мы привыкли видеть специальные «заклчительно-удостоверяющие» частицы *нали, така ли*, ср. рус. *правда ведь, так ведь, не так ли, что ли*. Закрепление в этой позиции частицы *ли* может привести к дальнейшему расширению ее функций – уже как «заклчительно-удостоверяющей» частицы (вслед за вытеснением *нима* и *мигар* из сферы вопросительности, см. напр. [Минкова 2005: 68-69]). Этому, несомненно, будет способствовать более широкий, чем у других вопросительных частиц, семантический и функциональный диапазон *ли*, ср. в последних двух примерах соответственно «надежда на подтверждение» и «возмущенное несогласие».

Таким образом, болгарская частица *ли*, взявшая на себя основные функции формирования модальных вопросов, подчиняется ЗВ как в роли сентенциальной клитики, так и в большинстве частных вопросов, исключая вопросы к составляющим именной группы. В этом последнем случае *ли*, не расщепляя именной выражение, занимает в нем (по крайней мере в письменной речи) конечную позицию, приобретая – единственная из всех болгарских клитик – статус жесткой присинтагменной энклитики. В русском же языке вопросительная частица *ли*, утратившая, впрочем, прямые вопросительные функции, оказывается единственной клитикой, располагающейся строго по ЗВ.

## ЛИТЕРАТУРА

- Балли 1955 – Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. М., 1955.
- Грамматика 1983 – Грамматика на съвременния български книжовен език. Т.3: Синтаксис. С., 1983.
- Гъльбов 1986 – Гъльбов Ив. Към въпроса за българските енклитики // Ив. Гъльбов. Избрани трудове по езиковедение. С., 1986.
- Зализняк 1993 – Зализняк А.А. Место энклитик в предложении и их порядок // Янин В.Л., Зализняк А.А. Новгородские грамоты на бересте: Из раскопок 1984-1989 гг. М., 1993.
- Красухин 1997 – Красухин К.Г. Закон Вакернагеля и структура индоевропейского предложения // Вестник Московского университета. Сер.9. Филология. 1997. № 6.
- Минкова 2005 – Минкова Л.И. Интенции удивления и сомнения в *раз-ве/неужели*-высказываниях и их соответствия в болгарском языке // VI Славистические чтения памяти проф. П.А.Дмитриева и проф. Г.И.Сафронова: Материалы междунауч. конф. СПб., 2005.
- Николаева 1985 – Николаева Т.М. Функции частиц в высказывании (на материале славянских языков). М., 1985.
- Русская грамматика 1980 – Русская грамматика / Гл. ред. Н.Ю.Шведова. Т. 2: Синтаксис. М., 1980.
- Циммерлинг 2001 – Циммерлинг А.В. Синтаксис слабоударных элементов предложения в русском языке // Русский язык: исторические судьбы и современность. М., 2001 ([www.philol.msu.ru](http://www.philol.msu.ru)).
- Шатуновский 2001 – Шатуновский И.Б. Коммуникативные типы полных (общих) вопросов в русском языке // Русский язык: исторические судьбы и современность. М., 2001 ([www.philol.msu.ru](http://www.philol.msu.ru)).
- Янко 2001 – Янко Т.Е. Коммуникативные стратегии русской речи. М., 2001.
- Wackernagel 1892 – Wackernagel J. Über ein Gesetz der indogermanischen Wortstellung // Indogermanische Forschungen. 1892. Bd. 1.

## СЕМАНТИЧНАТА РОЛЯ АГЕНС ПРИ ГЛАГОЛИ ЗА ДВИЖЕНИЕ

*Петя Несторова*

*Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“*

Семантичните роли са явление от синтактико-семантичен характер, тъй като са свързани с отношението на лексикалната опора (предиката, който във всяко изречение участва само с едно от значенията си) и задължителните ѝ пояснения. Лексикалната опора налага определен тип семантични ограничения на своите пояснения, а различните комбинации от семантични ограничения всъщност представляват семантичните роли.

Съществуват много теории за семантичните роли и всички те са обединени от идеята по най-прецизен начин да се представят семантичните отношения между предиката и аргументите в предикатно-аргументната структура.

В настоящата статия ще се направят наблюдения върху двайсет глагола за движение, за да се определят семантичните роли, които получават техните подлози.

Семантичната роля **агенс** е една от първите, въведени още от Ч. Филмор през 1968 г. Той поставя като основна негова характеристика *одушевен инициатор на действието* (Филмор 1981:405). По-късно авторът променя характеристиката и нарича **агенса** *подбудител на действието* (Филмор 1971:156, по Бенатова 1979:83). Първоначално авторът поставя ограничението *одушевен*, от което впоследствие се отказва, но основната характеристика на агенса е *инициатор* или *подбудител*, което е различно от вършител на действието (както по често се дефинира ролята).

В. В. Богданов характеризира **агенса** като *активния одушевен производител на действието* (Богданов 1977:52). В неговото определение се откриват характеристиките *активен*, *одушевен* и *производител* на действието (Трябва да се отбележи, че авторът разделя повечето семантични роли по признака ‘одушевеност’.) От списъка, който В. В. Богданов предлага, става ясно, че той не приема неодушевени вършители на действието (освен аргумента със семантичната роля *елементив*, който според М. Лакова не е вършителът на действието, а

причината<sup>1</sup> за действието). В определението на В. В. Богданов за **агенса** присъства нова характеристика, *производител* на действието.

Р. Д. ван Валин определя **агенса** като *волеви, незасегнат и инициатор на действието* (Ван Валин 1993:43). Авторът обаче изрично подчертава, че семантичните роли според неговата теория получават своята семантична стойност от логическата структура на предиката, от ролята им в алгоритъма, който свързва синтактичното и семантичното представяне на предиката. Все пак той прави уточнение за **агенса** и му приписва характеристиките *волеви, незасегнат и инициатор* на действието. Р. Д. ван Валин внася две нови характеристики към ролята **агенса** и това са *волеви* и *незасегнат*. Втората особеност (доколкото има информация) не се среща при останалите лингвисти.

Д. Даути смята, че **агенса** е по-особена семантична роля, тъй като тя е една от най-често цитираните и в същото време е и една от най-трудните за дефиниране роли. Той предпочита да обособи само две роли, наречени *протороли* (протоагенса и протопациенса), които включват почти противоположни характеристики. Ето и характеристиките на **протоагенса**:

а) *волево включване* в дадено събитие или състояние;  
б) *способност да се усеща* (и/или да се възприема);  
в) *причиняване на събитие или промяна на състоянието* на друг участник;

г) *движение* (свързано с позицията на друг участник);

(Даути 2000:точка 7, с. 1).

Всеки от изброените признаци е семантично независим, т.е. даден аргумент може да притежава само един от признаците на **протоагенса**. Тъй като Д. Даути приема само две роли (които обединяват особеностите на всички останали, като тема, експериенцер, локатив, бенефициент, цел и т.н.), те не биха могли да се използват в настоящото изследване, чиято цел е да прецизират семантичните характеристики на **агенса** в сравнение с всички останали роли.

Крус (Крус 1973, по Даути 2000:точка 3, с. 1) разделя ролята **агенса** на четири смислови цялости: 1) *волеви, оптативен, изразяващ желание* (Volitive) „установява се или се предполага действие на волята“; 2) *ефективен, действителен* (Effective) „упражнява сила... поради своето местоположение, движение и т.н.“; 3) *инициативен* (Initiative) „начало на действие от даващия заповед“; 4) *действителен* (Agentive) „извършвано от обект (живи същества, някакъв вид машини и природни деятели)“. Неговите характеристики се доближават по богатството си до тези на Д. Даути.

Първото определение за **агенса** на Й. Пенчев включва характеристиката *вършител на действието* (Пенчев 1984:44). Второто е свързано със *съзнателен вършител на действието*, изразено с глагола (Пенчев 1993:69). Важно е, че и в двата случая той смята агенса за *деятел*, т.е. според него това е и най-важната му функция вършител на действието, като във втората дефиниция той е и *съз-*

---

<sup>1</sup> Виж Лакова 2002:162.

*нателен*, което доста стеснява параметъра на действие на семантичната роля, тъй като означава *волеви* вършител на действието.

Р. Джакендоф включва характеристиката [±волеви деятел] (volitional) към семантичната роля **агенс**. Авторът смята, че и в двата случая – на волеви или неволеви деятел – аргументите получават семантична роля **агенс**. Той допълва, че когато даден глагол не е маркиран за волево извършване на действието, одушевеният подлог обикновено се интерпретира като волеви, въпреки че тази интерпретация лесно може да бъде променена от допълнителна информация. Авторът разделя семантиката на ролята **агенс** на три полусамостоятелни части – *извършител на действието* (първи аргумент на AFF), *волеви вършител* (първи аргумент на AFF<sub>+vol</sub>) и *външен подбудител* (първи аргумент на CAUSE) (Джакендоф 1990:129). Също така споменава възможността за общо свързващо правило между ролята **агенс** и подложната позиция. Срв.: „[...] съществуват правила за свързване, например фактът, че **агент** винаги се появява в субектна позиция“ (Джакендоф 1990:50).

Въвеждайки характеристиката [±волеви деятел] към ролята **агенс**, Р. Джакендоф разглежда изречението *Бил се претърколи надолу по хълма* в три различни значения. В първото значение аргументът подлог *Бил* е *волеви деятел* (willful doer), който извършва действието обмислено, съзнателно. Второто значение се обуславя от това, че аргументът подлог е *неволеви деятел* (nonwillful doer), той извършва действието случайно, без предварително обмисляне, несъзнателно. В третото значение *Бил* е **претърпяващ** (undergoer), т.е. той не е вършител на действието, а го понася върху себе си. Тук ситуацията свързва действието с друг вършител (различен от подлога), който е предизвикал и извършил действието върху *Бил*, но не е експлициран лексикално (Джакендоф 1990:129).

Както се разбира от краткия теоретичен преглед, най-характерните черти на **агенса** според теоретиците са: 1) *инициатор (подбудител) на действието*, 2) *вършител (производител) на действието*, 3) *волеви (съзнателен) вършител на действието*. Първата черта на **агенса** означава, че той дава съзнателно идея за началото на действието, втората характерна черта насочва към това, че той извършва действието, а не някой друг, и третата черта насочва към факта, че участникът по свое желание, съзнателно, извършва действието. Тези характеристики са основни при разработване на ролята **агенс** в настоящето изследване. Те са възприети от теорията на Р. Джакендоф.

Като обобщение на казаното дотук може да се заключи, че семантичната роля **агенс** в настоящето изследване ще се приписва на аргумента, който е *одушевеният волеви вършител на действието, означено с предиката*.

Всяка семантична роля съдържа отделни семантични признаци, които я характеризират. Признаците, които характеризират ролята **агенс**, са следните: [±лице], [±група], [+волеви], [+одушевеност], [+вършител на действието].

Първият признак – [±лице] – се смята за подкатегория на признака ‘одушевеност’. Въвеждането на признака [±лице] е продиктувано от предикати като *чета, пиша, разказвам*, които са свързани с интелектуалната дейност на човека



– уникална и присъща само на него. Тези предикати налагат рестрикция на външния аргумент да бъде единствено лице. Срв.:

- (1) а) *Детето* чете книга.
- б) \**Кучето* чете книга.
- в) \**Камъкът* чете книга.

Предикатът *чета* налага не само ограничението [+**одушевеност**], но и ограничението [+**лице**] и това трябва да бъде отбелязвано. Поради тази причина, въпреки че единият признак е смислова част от другия и донякъде техните характеристики се припокриват, ще се използват и двата признака, за да се прецизират характеристиките на **агенса**.

Някои предикати налагат рестрикция на аргумента подлог да бъде само одушевен или само неодушевен. Например предикати от типа *агня се, теля се* и т.н. налагат рестрикциите [+**одушевеност**], но нелице [-**лице**].

Признакът [+**лице**] означава, че **агенсът** може да бъде лице (човек), ако стойността му е положителна [+**лице**], или може да бъде нелице (одушевен или неодушевен), ако стойността му е отрицателна [-**лице**].

Вторият признак на **агенса** е [+**група**]. Неговото обособяване се налага от случаи, в които в ролята на аргумент влизат събирателни съществителни или съществителни, които в ед. ч. означават ‘множество обекти’. Така е например при глагола *наскачвам* ‘скачаме мнозина или всички’<sup>2</sup>, който изисква външният аргумент (подлогът) да бъде или в множествено число, или да бъде изразен със съществително, което в единствено число означава ‘множество обекти/субекти’. Срв.:

(2) а) „*Но когато почнаха да гърмят топовете, народът наскача из къщата и почна да тича трескаво по улиците, викайки ура*“ (Симеон Радев – „Строителите на съвременна България“. Т. 1).

б) „*Няколко жаби, подплашени от стъпките ми, наскачаха от брега във водата ...*“ (Иван Вазов – „Пъстър свят“).

в) „*Наскачаха жените от сватбената трапеза при кухнята*“ (Антон Страшимиров – „Хоро“).

В пример (2а) подлогът е изразен със съществителното *народ* със семантична роля **агенс**, една от характеристиките на които ще бъде [+**група**]. В същото изречение не може да се употреби съществително в единствено число, което има значение ‘един обект/субект’, тъй като изречението ще бъде аграматично. Срв.:

- (3) \**Човекът наскача/наскочи от стола.*

Съществителни имена, с които се назовават множества от еднородни обекти (лица, животни и предмети), мислени като една цялост, се наричат съществителни събирателни – **nomina colectiva**. Много е важно тук да се отбележи, че формите за множествено число на съществителните имена не са колек-

<sup>2</sup> В настоящото изследване всички дефиниции на глаголите за движение са заимствани от „Български тълковен речник“, издание на БАН от 1994 г.

тивни съществителни, защото не означават отделни единства или цялости, а неопределени, нелокализирани множества (Грамматика 1983:45).

Според някои лингвисти събирателните съществителни постепенно променят своята граматическа и лексикална същност и отстъпват място на съществителните в множествено число с подобно значение<sup>3</sup>.

О. Йесперсен смята, че събирателното съществително представлява единство на предмети или същества, които във от единството могат да се броят (Йесперсен 1958:224-225, по Буров 2004:253). Под единство на *предмети* и *същества* се разбира единство на конкретни предмети, вещи, растения, животни, птици и хора. Двойствената природа на събирателните съществителни според С. Буров се състои в това, че в „логическо отношение, от една страна, те означават единичност, а от друга – множественост. Единичността им се изразява във факта, че редица от предмети или същества представлява съвкупност (клас), концептуализирана като цяло, или тази съвкупност притежава признака ‘количествена определеност’. Но събирателните съществителни не назовават единични предмети, а множество от еднородни предмети, което означава, че те притежават и признака ‘много’. Така събирателните съществителни заемат промеждутъчно положение между броимите съществителни в единствено число и в множествено число“ (Буров 2004:253).

Според С. Буров триъгълникът на Реформатски за отношението *форма-значение* на думата (чийто ъгли се заемат от три сродни думи: първата е в единствено число и означава един субект/обект, напр. *студент*, втората е в множествено число и означава множество субекти/обекти, напр. *студенти*, и третата е в единствено число, но означава множество субекти/обекти, напр. *студентство*) нагледно отразява същността на събирателните съществителни, при които „граматичната сингуларност съответства на семантична множественост“. С. Буров твърди, че тъкмо по тази причина този клас съществителни са едно от най-уязвимите звена в езиковата концептуализация на предметността и за да бъде отстранена асиметрията между формата и значението, „събирателните съществителни се подлагат на тотално унищожение, като събирателното значение или се елиминира, или се лексикализира, или се разтваря в значенията на граматичните форми за множествено число“ (Буров 2004:254).

С. Буров смята, че класът на събирателните съществителни в съвременния български език има малко и все по-намаляващо обема си ядро и широка периферия, която включва имена и форми за обозначаване на *съвкупности*<sup>4</sup>. Терминът *имена на съвкупности* е въведен от С. Буров, но тези съществителни, които образуват периферията на събирателните съществителни в българския език, са наричани още *семантични събирателни имена* (Димитрова 1967:144), съществителни имена на групи или още *групови съществителни* (Лакова

<sup>3</sup> Виж Буров 2004:262.

<sup>4</sup> Авторът изрично подчертава, че тези съществителни не се подчиняват на правилото за „триъгълника на Реформатски“, т.е. членовете на определена съвкупност не могат да бъдат назовани с име, чиято основа е еднаква с основата на името на съвкупността (Буров 2004:264).

2002:203-220). Обикновено този тип съществителни традиционно се разглеждат към събирателните (Грамматика 1983:45-46).

Според Й. Пенчев събирателни съществителни са тези, които не се променят по число в съчетание с глаголи от определен тип като *събера се/събирам се* (Пенчев 1975:102). Например *Народът се събра, Ятото се събира*, но *\*Птицата се събира*.

Такъв тип съществителни (като *ято, стадо, група, народ, войска, глутница, документация, покъщнина* и др.) според М. Димитрова имат връзка със събирателните, защото значението им представлява „неделимо цяло от еднородни неща“, но от друга страна, тези имена имат редовна форма за множествено число, свързват се с числителни бройни и названието им „няма нищо общо с названието на отделния член на колектива“. В крайна сметка авторката прави извода, че все пак тези съществителни могат да бъдат отнесени към събирателните (Димитрова 1967:144). С. Георгиев нарича такива съществителни суплетивни форми, съотнесени семантично с несъбирателните: *ято – птица, стадо – овца, група – ученик* (Георгиев 1985:52-53). Л. Крумова обръща внимание, че „при реализиране на нумеративната функция количественото значение на тези съществителни става доминиращо, а лексикалното избледнява“ (Крумова 1987:16). Срв.: три [стада овце], няколко [ята гълъби].

Според С. Буров формата за множествено число на имена на съвкупности има значението ‘цяло, концептуализирано като съвкупност от отделни единици’ в следните случаи:

1) За означаване на множества от хора според тяхната обща принадлежност към народност, племе, етнографска група, учение, религия, език, партия и др. – *араби, бедуини, българи, вандала, викинги, готи, католици, кърджалии, монархисти, нотабили, пуритани, роми, траки, франкофони* и др.

2) За означаване на хомогенни функционални множества от конкретни предмети (образуващи system of parts) – *зъби, пръсти* (на ръцете или на краката), (кибритени) *клетки, семки, табелки, ядки* и др.

3) За означаване на хетерогенни функционални множества от конкретни предмети или вещества (образуващи system of kinds) – (строителни) *материали*, (хранителни) *продукти*, (бръснарски) *принадлежности*, (домашни) *потреби, подправки, плодове, зеленчуци* и др.

4) За означаване на предметни, веществени и абстрактни множества, характеризирани според определено свойство на единиците – *дреболиш* (дребни предмети), *ценности* (ценни предмети), *течности* и др.

5) За означаване на събития като съвкупности от многократни и/или продължителни действия – *аплодисменти, аспирации, избори, коментари, оглушки, превземки, разговори, впечатления, вълнения, грижи, главоболия, претенции* и др. (Буров 2004:270).

Събирателните съществителни са отделна група, която играе съществена роля в определянето на признаците на семантичните роли, защото дава основание някои от ролите да се разделят по този признак. Например **агенс** за съществителни, които и в единствено и в множествено число (ако имат такова) означа-

ват ‘множество обекти/субекти’, и **агенс** за други съществителни. Това разделение се изисква от семантиката на някои глаголи.

Признакът може да бъде приложен при семантични роли както за одушевени, така и за неодушевени аргументи, стига предикатът да изисква от своя аргумент да означава ‘множество от еднородни обекти или субекти’ и да бъде изразен със събирателно съществително.

Ако стойността на признака е положителна [+**група**], това означава, че аргументът е изразен със събирателно съществително, ако стойността му е отрицателна [-**група**], съответно аргументът е изразен с друг вид съществително.

Третият признак на семантичната роля **агнес** е [+**волеви**]. Той в известна степен е свързан с признака [**±вършител на действието**], тъй като показва дали аргументът върши действието по своя воля или не по своя воля (т.е. по волята на някой друг или по други причини, които са извън него).

Р. Джакендоф въвежда характеристиката [**±волеви**] към ролята **агенс** и от тази гледна точка разглежда изречението *Бил се претърколи надолу по хълма* в три различни слоя на действие, както е показано в (3):

- (3) а) *Бил се претърколи надолу по хълма* [+vol] (willful doer);  
 б) *Бил се претърколи надолу по хълма* [-vol] (nonwillful doer);  
 в) *Бил се претърколи надолу по хълма* (undergoer)

(Джакендоф 1990:129).

В (3а) слоят на действието според Джакендоф е свързан с **волеви деятел** (willful doer), който извършва действието обмислено, съзнателно. В (3б) слоят на действието се свързва с **неволеви деятел** (nonwillful doer), който извършва действието случайно, без предварително обмисляне, несъзнателно. В (3в) слоят на действието е коренно различен, защото тук подлогът *Бил* е **претърпяващ** (undergoer), т.е. той не е вършител на действието, а го понася върху себе си. Тук ситуацията свързва действието с друг вършител, различен от подлога, който е предизвикал и извършил действието върху *Бил*, но не е експлициран лексикално (Джакендоф 1990:129). Следователно в разгледаните три случая може да се говори за различни семантични характеристики на подлога и най-вероятно тези различни характеристики трябва да бъдат свързани с различни семантични роли, които да се припишат на подлога *Бил*.

В (3а) *Бил* е безспорен **агенс инициатор, производител, волеви (съзнателен) вършител на действието**, но в (3б) действието е станало случайно, т.е. отново присъства вършител, но той вече не е волеви, а неволен извършител. В настоящото изследване се приема, че на подлога в (3б) се приписва различна от **агенса** семантична роля и това е ролята **ефектор**. Той също е **вършител**, но особено важно е, че е **неволеви (несъзнателен) вършител на действието**. Оттук идва и сериозната разлика между двете изречения. В (3в) ситуацията се свързва с подлог, който, вече беше казано, не е вършител на действието, а го понася върху себе си и следователно трябва да получи семантична роля **пациенс**.

Много автори включват в дефиницията на ролята **агенс** определения от типа **активен, съзнателен, волеви** вършител на действието<sup>5</sup>, като по този начин подчертават, че субектът по своя воля, по свое желание извършва дадено действие.

Признакът [+**волеви**] присъства само в положителната си стойност при **агенса**, което означава, че всички видове **агенс** са волеви, съзнателни участници (а в конкретния случай вършители на действието).

Четвъртият признак е [+**одушевеност**]. Необходимостта от разделяне на една семантична роля на две по критерия за *одушевени аргументи* и за *неодушевени аргументи* е предопределена от факта, че много предикати налагат ограничения на своите аргументи подлози да бъдат одушевени участници в събитието или състоянието. Например глаголът *тичам* е свързан с движение, което може да се извършва само от одушевен подлог, глаголите *гмурвам се, катеря се, лазя* и много други също налагат това ограничение, така че признакът **одушевеност** е от особена важност за разграничаване на роли за одушевени подлози и роли за неодушевени подлози.

Признакът [+**одушевеност**] също има само положителна стойност, което означава, че всички видове **агенс** са одушевени участници (вършители на действието).

Петият признак е [+**вършител на действието**]. Той означава, че всички видове **агенс** участват в ситуацията като вършители на действието.

Така изброените признаците се комбинират и от тези комбинации се получават четири типа **агенс**.

**Агенс1** е агенсът на *одушевления волеви вършител на действието* – лице. Той притежава следните признаци: [+**лице**], [+**одушевеност**], [+**волеви**], [+**вършител на действието**], [-**група**] – *От радост децата замахаха с ръце; Йоан Асен II преселил гърци в България.*

**Агенс2** е агенсът на *одушевления волеви вършител на действието* – *нелице*. Той притежава следните признаци: [-**лице**], [+**одушевеност**], [+**волеви**], [+**вършител на действието**], [-**група**] – *Горските животни се втурнаха към хранилките.*

**Агенс3** е агенсът на *одушевления волеви вършител на действието* – *група лица*. Той притежава следните признаци: [+**лице**], [+**одушевеност**], [+**група**], [+**волеви**], [+**вършител на действието**] – *Траките заселват една голяма част от Балканския полуостров.*

**Агенс4** е агенсът на *одушевления волеви вършител на действието* – *група нелица*. Той притежава следните признаци: [-**лице**], [+**одушевеност**], [+**група**], [+**волеви**], [+**вършител на действието**] – *Глутницата се промъкваше дебнешком.*

Глаголите *придружавам* ‘вървя с някого, за да му бъде другар, да го пазя, да му бъде в услуга и др.’, *странствам* – ‘ходя, пътувам по далечни страни’, *занасям* ‘нося на определено място, различно от мястото на говорещото лице;

<sup>5</sup> Виж Ван Валин 1993:40, Пенчев 1993:69, Даути 2000:точка 7, с. 1, Богданов 1977:52.

отнасям’, **посещавам** ‘отивам някъде да видя нещо’ налагат на подлога си рестрикцията [+лице]. Подлогът не може да бъде неодушевен, а само одушевен, и то лице и ще получи семантична роля **агенс1** или **агенс3**, тъй като е волеви вършител на действието. Срв.:

(4) а) *„Другарят [агенс1] му, депутат вече, го придружаваше до Дермендере, село, в което имаше ...“* (И. Вазов – „Кандидат за Хамама“);

б) *„Избраната хвърковата чета [агенс3], на число около 130 души, ни придружаваше“* (З. Стоянов – „Записки по българските въстания“);

в) *„Блага Димитрова [агенс1] странствала из Европа“* (Д. Липен – „Срещи с писатели“);

г) *Аспаруховите прабългари [агенс3] странствали дълго из Азия и Европа, докато се заселят по нашите земи (БПК);*

д) *„Омърси ми двора - каза тя и се наведе да мете, а чичо Митуш [агенс1] занесе клоните и ги хвърли върху дървата“* (Й. Йовков – „Ако можеха да говорят“);

е) *Класът [агенс3] занесе подарък на своята учителка;*

ж) *„Доколкото можях да забележа, сравнително с жените твърде малко мъже [агенс1] посещават това във всякой случай интересно учреждение“* (А. Константинов – „До Чикаго и назад“);

з) *„Аз не си спомням баща [агенс1] ми да е посетил повече от една родителска среща ...“* (Г. Данаилов – „Убийството на Моцарт“).

Глаголите **отвеждам** ‘водя някого или нещо другаде, в посока към отдалечено от говорещия място; завеждам’ и **возя** ‘карам, движа, придвижвам някого или нещо с кола, шейна, автомобил, самолет и др.’ допускат подлог лице и неодушевен подлог, който обаче няма да има семантична роля **агенс**, тъй като в изследването се прие, че само одушевият вършител на действието получава ролята **агенс**. Срв.:

(5) а) *„Когато вечерята се свърши, князът [агенс1] отведе предпазливо Славка в предишната стая и ѝ каза, че тя ще ноцува тука на мекия миндер“* (И. Вазов – „Светослав Тертер“);

б) *Мерцедесът ни отведе пред голяма партийна централа (БПК);*

в) *Иначе дядо [агенс1] я вози с каруцата като някоя депутатка до посочения обект - до пощата за пенсията или до пазара в града, за да си купи брашно и продукти (БПК);*

г) *Микробус ще вози депутатите сутрин от Новотел „Европа“ до парламента, реши административната комисия (БПК).*

Глаголът **заселвам** ‘изпълвам дадена празна, необитаема територия с население’ изисква подлог лице, който има и значението група, тъй като едно лице не може да засели дадена територия, това може да направят група хора. Срв.:

(6) *Славяните [агенс3] заселват Балканския полуостров;*

Глаголите **скачам** ‘правя скок, скокове; рипам’, **изкатервам се** ‘изкачвам се с катерене’, **побягвам** ‘отдалечавам се с бягане, спускам се да бягам’, **стъпвам** ‘ходя’ допускат одушевен подлог – лице или нелице. Семантичната роля на подлога може да бъде **агенс1** или **агенс2**. Срв.:

(7) а) „**Васил** [агенс1] и **Мавроди** [агенс1] **сkochиха** от конете“ (Й. Йовков – „Ако можеха да говорят“);

б) **Спусна** се към букака, след него **сkochиха** и другите **кучета** [агенс2] (БПК);

в) Няколко **лъва** [агенс2] веднага **сkochиха** върху антилопата;

г) Господи, как може **човек** [агенс1] да **се изкатери** по дърво, което е обърнато с клоните надолу! (БПК);

д) **Пантерата** [агенс2] **се изкатери** по хълма, преди да мигна;

е) „**Булката** [агенс1] **побягна** в къщи и приклопи вратата“ (Е. Пелин – Повести и разкази 1906-1948);

ж) **Паячето** [агенс2] бързо **побягна** от гонещите го пръсти на момичето (БПК);

з) Той **гази уверено** в тинята и въпреки двойния си товар **конят** [агенс2] **стъпва** леко, без да **затъва** (БПК);

и) „Как леко и плавно **стъпва Русана** [агенс1], как дълги и хубави са косите ѝ, стигнали почти да земята“ (Й. Йовков – Ранни разкази).

Глаголите **наслизам** ‘слизаме мнозина или всички’, **наскачвам** ‘скачаме мнозина или всички’, **юрвам се** ‘спускам се, втурвам се, налитам’ изискват подлог в мн. ч., а в ед. ч. той трябва да бъде изразен със събирателно съществително. Срв.:

(8) а) „Но когато почнаха да гърмят топове, **народът** [агенс3] **наскача** из къщата и почна да тича трескаво по улиците, **викайки ура**“ (С. Радев – „Строителите на съвременна България“. Т. 1).

б) „Няколко **жаби** [агенс2], **подплашени** от стъпките ми, **наскачаха** от брега във водата ...“ (И. Вазов – „Пъстър свят“).

в) „**Русофилите** [агенс1] **наскачаха** по улиците, **показвайки** радостни лица, **малко записани**“ (С. Радев – „Строителите на съвременна България“. Том 2).

г) „**Наскачаха жените** [агенс1] от сватбената трапеза при кухнята“ (А. Страшимиров – „Хоро“).

д) „**Тълпата** [агенс3] **наскочи** по пътя и когато колата **наблужи**, **издигнаха се яростни викове**, както **подир** някой **звяр**“ (С. Радев – „Строителите на съвременна България“. Т. 2).

е) „**Една голяма група** [агенс3] **се юрна** да **уговаря** Стефан Продев, но както **вече споменах**, той **упорито отказваше**“ (Г. Данаилов – „Доколкото си спомням 2“).

Глаголите **лазя** ‘за насекомо – движа се, ходя с всичките си крака, крайници; пълзя’, **попълзвам** ‘за насекомо, змия и др. – запълзвам по нещо или нашироко’, **пълзя** ‘за насекомо и друго дребно животно с къси крака – движа се с помощта на краката си; лазя’, **пълпя** ‘за насекомо – лазя, пълзя’ по дефиниция се отнасят само до подлог животно, който получава семантична роля **агенс2**. Срв.:

(9) а) **Гълъбите**, [агенс2] **оцветени** от последните лъчи, **накачаха** на прозореца на една обрасла в бръшлян и спомени къща (БПК);

б) *Гъсениците* [агенс2] *пълзят* бавно по кората на дървото;

в) „По покрива шетат *врабци*, слънцето грее приятно, *паяк* [агенс2] *пъпли* забързано и прекарва телефонни жици, та по тях да си съобщава кога някоя муха се блъсне в жицата“ (И. Радичков – „Ние, врабчетата“).

Глаголът *пълзя* ‘за растение – вия се, разпростирам се по земята или по друга повърхност’ по дефиниция се отнася само до подлог растение, чиято семантична роля ще бъде **агенс2**. Сrv.:

(10) *Бръшляният* [агенс2] *пълзи* по стените на къщата (БПК).

Глаголът *долитам* ‘пристигам с летене’ се отнася до одушевен подлог нелице, чиято семантична роля може да бъде **агенс2** или **агенс4**. Сrv.:

(11) а) „*Врабци* [агенс2] *долетяха* отнякъде и кацнаха по раменете му, по ръцете му и по калимявката му“ (Елин Пелин – „Под манастирската лоза“);

б) „*Привлечена от звуците им, от отсрещния хълм долетя* *любопитна сойка* [агенс2]“ (Илия Биволарски – „Бубараци“);

в) *Цял ден долитаха ята* [агенс4].

Глаголът *накацвам* ‘обикновено за птици – кацаме много на едно място’ изисква подлог животно в мн. ч., а в ед. ч. подлогът може да бъде изразен само със събирателно съществително, което се отнася до животни. Семантичните роли на подлога ще бъдат **агенс2** или **агенс4**. Сrv.:

(12) а) *Пчелите* [агенс2] *накацаха* по чашиките на цветята (БПК);

б) „*Нещо тежко премина над пътя, над синорите и след малко по дивите круши и по коловете на лозите накаца ято* [агенс4] *гарвани*“ (Генчо Стоев – „Цената на златото“).

Наблюденията върху двайсетте глагола показват, че **агенсът** е една от семантичните роли на подлога при глаголите за движение. Разбира се, необходимо е да се обхванат повече на брой предикати, за да може да се направят достоверни лингвистични изводи. Повечето на брой предикати също така ще дадат възможност да се установи кои са останалите семантични роли на подлога.

## БИБЛИОГРАФИЯ

1. **Бенатова 1979:** Бенатова, П. *Падежната граматика и съпоставителните изследвания*. В: Съпоставително езикознание, 1979, кн. 3, 82-88.
2. **Богданов 1977:** Богданов, В. В. *Семантико-синтаксическая организация предложения*. Ленинград, 1977.
3. **Буров 2004:** Буров, С. *Познанието в езика на българите. Граматично изследване на концептуалната категоризация на предметността*. В: Търново, „Фабер“, 2004, 436 с.
4. **Български тълковен речник 1994:** Български тълковен речник. Наука и изкуство, София, 1994, 1094 с.
5. **Ван Валин 1993:** Van Valin, Robert D., Jr. *A Synopsis of Role and Reference Grammar*. In: *Advances in Role and Reference Grammar*. John Benjamins Publishing Co. Amsterdam/ Philadelphia 1993. 1-164 с.
6. **Граматика 1983:** *Граматика на СБКЕ*. Т. II, Морфология, 1983.



7. **Даути 2000:** Dowty, D. R. *Thematic Proto-Roles and Argument Selection*. Ohio State University. In: <http://www.ling.ohio-state.edu/~dowty/>.
8. **Джакендоф 1990:** Jackendoff, Ray. *Semantic Structures*. Massachusetts Institute of Technology, 1990, 315 с.
9. **Димитрова 1967:** Димитрова, М. *Категорията събирателност в съвременния български език*. В: Известия на Института за български език, кн. XIII, 139-151с.
10. **Крумова 1987:** Крумова, Л. *Грамматическата категория число в историята на съвременния български книжовен език*. В: Втори международен конгрес по българистика. София, 23 май – 3 юни 1986 г. Доклади. София, БАН.
11. **Лакова 2002:** Лакова, Мери. *Принципът на конструктивизма в граматичната семантика на българското просто изречение*. София, Издателство на БАН, 2002.
12. **Пенчев 1975:** Пенчев, Йордан. *Семантични класове на конкретните съществителни имена в българския книжовен език*. В: Въпроси на структурата на съвременния български език, 1975, 100-107.
13. **Пенчев 1984:** Пенчев, Йордан. *Строеж на българското изречение*. София, Наука и изкуство, 1984.
14. **Пенчев 1993:** Пенчев, Йордан. *Български синтаксис – управление и свързване*. Пловдив, Пловдивско университетско издателство, 1993, 212 с.
15. **Филмор 1981:** Fillmore, Charles J. *The Case for Case*. In: *Universals in Linguistic Theory*, E. Bach and R. T. Harms (eds.), New York, 1968. Цит. по НЗЛ т.Х, 1981, 369-495.

### ЕКСЦЕРПИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

1. От българската литература.
2. От Български писмен корпус<sup>6</sup> (БПК).

---

<sup>6</sup> Повече информация на адрес: [dcl.bas.bg](http://dcl.bas.bg)

## КОГНИТИВНО-ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ СЕМИОЗИСА

*Н.Ф. Алефиренко*  
*Россия, г. Белгород*

Наиболее популярная в современной лингвосемиотике теория знака как единства материального и идеального, на наш взгляд, находится в противоречии с пониманием природы и сущности языка как психического феномена. Очевидно, что материальное не может быть свойством психического (см.: Рубинштейн С.Л. 1957). Попытаемся рассмотреть проблему с точки зрения взаимодействия физиологических и психических факторов семиозиса в русле известной дихотомии «язык – речь». Будем исходить из того, что в сознании человека внешний мир, с одной стороны, дан как некая объективная и независимая от него реальность, а с другой – представлен в субъективных переживаниях человека в виде образа мира. На первом этапе взаимоотношения человека и среды его обитания воспринимается в единстве. Но позже, по мере осмысления внешнего мира, человек постепенно дистанцируется от него, а позднее происходит даже противопоставление человека внешнему миру: *человек* – с у б ъ е к т отражения этого мира, а *внешний мир* – о б ъ е к т отражения. Отраженный в сознании человека мир превращается в психический феномен – в образ мира (Schwarz M. 1992: 36).

**Биопсихические механизмы знакообразования.** Представленная выше точка зрения – основа теории семиозиса, поскольку, на наш взгляд, правильно представляет закономерность знакообразования в его наиболее общих, контурных, очертаниях: идеальное – существенная характеристика психического. Однако сам процесс порождения идеального на этом этапе остается неосознанным, своеобразным «черным ящиком». На его входе внешний мир (причина), на выходе образ мира (следствие). Что внутри черного ящика – тайна за семью печатями. Технология создания образа мира во многих своих «узлах» остается до сих пор неизученной. Пока лишь ясно, что душа (= идеальное) пытается возвыситься над телесным (= материальным) миром. Об этом в свое время размышлял Гегель: «В феноменологии душа, посредством отрицания своей телесности, поднимается уже до чистого идеального тождества с собой, становится сознанием, становится «я», в противоположность к <...> другому существует для себя» (Гегель, 1956: 54). Для понимания закономерностей лингвосемиозиса это положение

ние важно, подчеркнем, только как точка отсчета в поисках начальной фазы знакообразования, поскольку в дальнейшем более существенным представляется понимание сути *взаимодействия психического и физиологического*, а не их противоположности. основополагающим в решении столь непростой задачи служит учение И.П. Павлова об условнорефлекторной деятельности, поскольку именно в нем впервые показана синергетическая сопряженность физиологического и психического. Физиологическое в условном рефлексе проявляется в виде сложного взаимодействия организма со средой: изменения во внешнем мире с закономерной последовательностью вызывают соответствующие изменения в организме. Однако физиологическое в условном рефлексе служит лишь канвой, на которой, как говорил И.П. Павлов, создается «психологический узор» (1951: 152). Психическая природа условнорефлекторной деятельности проявляется в том, что условный рефлекс – одновременно и функция мозга, и отражение действительности. Для знакообразования психический аспект особенно важен, поскольку он открывает путь к пониманию взаимосвязи материального и идеального через важнейший закон психологии – закон ассоциации. Условный рефлекс, по И.П. Павлову, – один из частных видов ассоциации. Условный раздражитель – пусть и специфический, но своего рода знак. Центральным механизмом в условнорефлекторной деятельности выступает «замыкание временных связей». «Замыкание» означает формирование новых временных связей между различными элементами мозга, а «место этой замыкательной способности есть пункты сцепления нейронов» (Павлов И.П., 1951: 362). «Замыкание временных связей» – пожалуй, центральное звено в процессе знакообразования, поскольку здесь происходит превращение индифферентного раздражителя в *значимый, сигнальный*, и с этого момента сигнал становится заместителем безусловного раздражителя (первопричины познавательной деятельности человека). Предназначение сигнала как условного раздражителя вызывать «обратную связь», чтобы организм реагировал на сигнал так же, как он реагирует на соответствующий безусловный раздражитель. Именно здесь и происходит рождение в семиозисе идеального. Дело в том, что для того чтобы вызвать «обратную» реакцию, сигнал должен содержать в себе в «снятой», разумеется, форме действие безусловного раздражителя. «Снятая» форма как раз и является формой *идеализации* безусловного раздражителя в сигнале. Такого рода «замыкание временных связей» и «снятие» (идеализация) отражаемого предмета превращают сигналы в знак (сигналы сигналов), поскольку у них появляется важнейшее семиотическое свойство – оказывать *мотивационное* воздействие на психику человека. У него появляется собственно человеческая вторая сигнальная система – словесная, знаковая. Ее возможности «неограниченные». Словесный знак – единица второй сигнальной системы – кроме безусловнорефлекторной функции, обретает возможность выполнять индикативную, номинативную, когнитивную, прагматическую (как средство воздействия) и экспрессивную функции. Достаточно вспомнить прагматические возможности слова в гипнозе!

Представленные рассуждения позволяют с биопсихической точки зрения укрепить билатеральную теорию знака. Уже на начальной (сигнальной) стадии

семиозиса знак-сигнал предстает двуликим феноменом, обладающим в бытийном мире (как и все остальные явления действительности) своим собственным лицом, то есть первичной материальной плотью; обратной же стороной медали, связанной с «функциональным бытием» знака, его скрытым ликом выступает значение. Билатеральность знака, как видим, обусловлена единством физиологических и психических механизмов в условнорефлекторной деятельности человека.

Последний штрих в создании динамической картины лингвосемиозиса призван вывести билатеральные категории вербального знака из-под давления биопсихических категорий. Еще С.Л. Рубинштейн признавал, что отождествление понятий «физиологическое», «объективное» и «материальное» создает дополнительные трудно преодолимые противоречия (Рубинштейн С.Л., 1957: 41). По его убеждению, эти понятия не взаимозаменяемы. *Физиологическое* – все то, что относится к жизнедеятельности организма. *Объективное* – относящееся к объекту; предметный, реальный мир, не зависимое от природы и интересов субъекта. *Материальное* – вещное, телесное. Для понимания сущности знакообразования важно различать данные категории, но различать в их взаимосвязи. Физиологическое относится к процессам «естественного» знакообразования, объективное – к отражаемой реальной действительности, а материальное – к устройству языкового знака.

То же относится и к понятиям «психическое», «субъективное» и «идеальное». *Психическое* – само отношение образа к отражаемому предмету, и в этом плане в устройстве языкового знака оно противопоставляется физическому, телесному. *Идеальное* – это образ предмета знакообозначения, образ мира. *Субъективное* – все то, что относится к объективации в языковом знаке психического состояния субъекта и зависит от него. При этом субъективные категории содержания языкового знака следует отличать от личностных. Субъектом познания на его высшей, обобщающей стадии может выступать этноязыковое сообщество в целом. Последние три категории непосредственно характеризуют «функциональное бытие» знака – его семантику, составляющими которой являются смысл и значение знака (Алефиренко 2005: 69). Смысл – категория субъективно-объективная, поскольку это всегда смысл номинируемого предмета для субъекта. В свете изложенного выше смысл знака развивается в направлении от биологического к сознательному. Такой путь и способ развития смысла обуславливаются формированием значений. По Л.С. Выготскому, «значение есть категория общественного сознания, есть категория принципиально-языковая; значение, следовательно, объективно и устойчиво; оно отношение предмета не к индивиду, но к коллективу, отражает устойчивое в предмете и устойчивое в общественной потребности субъекта» (в кн.: Леонтьев А.А. 2001 209). Смысл открывает путь к значению и заканчивает его: *смысл – значение – смысл*. Смысл кристаллизует в себе схемы предметной деятельности, поэтому принадлежит не предмету, а деятельности. Поэтому на первой стадии формирования значения смысл входит в значение, точнее в семантическую структуру знака в виде минимальных смысловых элементов – сем. Значение принадлежит предмету. Отсюда термин

«значение предмета» (предметное значение). Значение предмета представлено теми свойствами, которыми предмет открыт субъекту.

**Предметное значение.** «Предметное значение» как гносеологическое понятие, по данным В.П. Зинченко и Б.М. Величковского, впервые предложил нашей науке М.М. Бахтин. Стимулом к такому нововведению послужили наблюдения над тем, как интерпретируется значение слова в лексикологии и как оно воспринимается в контексте художественного произведения. По его наблюдениям, лексическая семасиология ориентирована исключительно на прямую и непосредственную соотнесенность языкового знака с объектом знакообозначения, игнорируя при этом ту контекстуальную среду, в которой реализуется его значение (Бахтин, 1979). Ученый, к сожалению, не дает четкого определения вводимому понятию, хотя весьма обстоятельно его интерпретирует. Можно лишь предположить, что именно такую денотативную соотнесенность, представляющую предмет знакообозначения, М.М. Бахтин и называет «предметным значением». При этом отмечается его предельно «узкая» денотация. «Прямое предметно направленное слово, по его мнению, знает только себя и свой предмет, которому оно стремится быть максимально адекватным» (Бахтин М.М., 1979: 217). Однако такое толкование словесного значения не стало общепризнанным.

До настоящего времени в лингвистике нет единства в понимании и употреблении этого термина (см.: Соловьева Н.В., 1986: 50). Чаще всего предметное значение отождествляется с денотатом (десигнатом), или с обозначаемым объектом. Именно такое объяснение находим в «Философской энциклопедии»: «О знаке говорят, что он *обозначает* данный объект (объект, обозначаемый знаком, называется *предметным значением* знака) и выражает свое смысловое и экспрессивное значение» (ФЭ: 178). Не удивительно, что такого рода наивный материализм, отождествляющий лексическое значение с референтом (реальным, физическим предметом) не мог найти единодушной поддержки со стороны отечественных лексикологов (А.И. Смирницкий, А. Ветров, А.А. Уфимцева, А.М. Бабкин, В.Н. Телия и др.). Так, выступая против такого отождествления, предлагается рассматривать данный вид значения как *соотносительную* характеристику слова, необходимый признак слова, функционирующего в качестве знака предмета (А. Ветров).

Согласно другой концепции, под предметным значением понимается образ отдельных, единичных предметов, возникающий в процессе отнесенности слова к предмету обозначения. Если принять эту точку зрения, становится понятным почему предметное значение формируется уже в детском возрасте, в игре. Смысл игры, по Выготскому, в том, что ребенок начинает осознавать свои собственные действия и осознавать, что каждая вещь имеет значение (Выготский Л. С, 1966: 291) – предметное, разумеется. Предметные значения окружающих нас вещей, находясь между собой в определенных связях и отношениях, образуют некое смысловое поле. Смысл вещи определяется через опору на другую, связанную с первой, вещь. Так, палочка для ребенка становится лошадкой, изогнутая сухая ветка – автоматом, а обычный коробок из-под обуви – автомобилем. Это простейший («детский») способ установления смыслового значения предме-

та. Другой способ – опора на слово, когда ребенок за словом видит обозначаемую им вещь. Чтобы выполнять функцию знака для вещи, слово должно, с одной стороны, опираться на свойства номинируемого предмета, а с другой – его значение должно быть отвлеченным от конкретного предмета как элемента ситуации. Слово, таким образом, биполярно ориентировано, оседая *значением в мысли и смыслом в вещи* (Выготский Л.С., 1966: 84, 86). Предметность восприятия непосредственно обуславливается дискурсивной деятельностью человека. Иначе говоря, слово обладает и предметным, и смысловым значением.

В существующей классификации значений предметное значение называется денотативным, поскольку под ним понимается отношение знака к денотату. В лингвистической практике обычно под предметным значением понимают либо образ, либо направленность знака на предмет. Такое определение не противоречит и большинству философским теориям значения. Так, в известной работе В.А. Штоффа читаем: «Интерпретатор < ... > относит знак к соответствующему предмету, отсылает к нему, указывает на него, и в этом смысле знак замещает предмет в процессах общения. И тогда знак является носителем главным образом *предметного значения* (выделено нами – Н.А.)» (Штофф В.А., 1972: 36). Несколько иное понимание предметного значения находим в психологии. Для Л.С. Выготского, например, предметное значение – это представление о предметности в сознании человека. Ученый пишет: «Изолированное существование вещей невозможно вне определенного предметного значения этих вещей» (Выготский Л.С., 1982: 276). Есть предположения, что под предметным значением психолог понимал знание человека об объекте знакообозначения с точки зрения предметной деятельности. В отличие от животных, человек воспринимает предметы не с точки зрения их внешних признаков, а с точки зрения их функционального предназначения.

Теорию Л.С. Выготского существенно развивает С.Л. Рубинштейн, определяя «предметное значение» как отнесенность чувственных данных к предмету. «Возникающие в процессе восприятия чувственные данные и формирующийся при этом наглядный образ тотчас же приобретают предметное значение, т.е. относятся к определенному предмету» (Рубинштейн, 1957: 43). Предметное значение служит связующим звеном между чувственным и образным познанием (Георгиева С.И. 2002: 108). С.Л. Рубинштейн эту идею выразил так: «Возникновение образа из чувственных качеств, в свою очередь, опосредованно предметным значением, к которому приводит истолкование этих же чувственных качеств» (Рубинштейн С.Л., 1957: 43).

Своим возникновением предметное значение обязано практической деятельности людей (общественной деятельности) в единстве с их чувственным восприятием. В результате между значением предмета и словом, обозначающим данный предмет, устанавливается прямая связь. Заметим, не между предметом и словом, а между *значением* предмета и словом. При этом под значением предмета следует понимать понятийное содержание отраженного в нашем сознании предмета. Ученый пишет: «... предмет определен понятием, закрепленным в слове», а затем отмечает, что в значении слова «зафиксированы при-

наки и свойства, вскрывшиеся в предмете в результате общественной практики и общественного опыта» (Рубинштейн С.Л., 1957: 43).

Как вытекает из приведенных суждений, мышление не сводимо к образованию понятий, как утверждалось ранее в отечественной психологии. И наоборот, особую актуальность приобретают данные исследований Л.С. Выготского о том, что «процессы мышления, наглядного и действенного, возникают задолго до образования понятий и сами являются продуктом долгого и сложного процесса развития детского мышления» (Выготский Л.С., 1982: 182). Наличие предметного значения позволяет говорить о реальности «довербального мышления» и «невербального значения».

Как показали исследования И.А. Соколянского, на начальном этапе развития ребенка мышление осуществляется еще без участия вербальных значений. Но именно на этом этапе складываются предпосылки овладения языком. «Генетические корни языка, по мнению А.Р. Лурия, следует искать вне языка, в тех формах конкретных человеческих действий, в которых осуществляется отражение внешней действительности и формирование субъективного образа объективного мира» (Лурия А.Р., 1975: 140). Эти выводы справедливы как для глухонемых детей, так и для детей, не имеющих отклонений в области зрения и слуха. Слово как выражение конкретных и общих понятий возникает у ребенка лишь в результате практического осознания им предметов (Н.Х. Швачкин). Со временем сформировалось положение о деятельностном происхождении значения слова. В связи с этим предметное значение стали рассматривать как средство довербальной репрезентации окружающего мира. Позднее к этой точке зрения примкнул А.Н. Леонтьев, понимая под предметным значением обобщенный *образ действия*: «За предметным значением образа скрыты породившие его действия, откristаллизовавшиеся способы их выполнения, в том числе и действия мысленные, символические» (в кн.: Леонтьев А.А. 2001: 10).

Опираясь на теорию деятельности А.Н. Леонтьева, К. Хольцкамп впервые показал отличие предметных значений от символических. Предметные значения, по мнению К. Хольцкампа, не сводимы к «фигурально-квалитативным» особенностям предмета, т.е. его форме, размеру, цвету, материалу и т. д., хотя и связаны с ними. Существенным при восприятии является не форма предметов, а их применимость (способ действия с ними), так как в предметах сохраняются накопленные человечеством знания. Предметные значения характеризуют специфику человеческого восприятия, так если предмет не несет биологическую пользу или вред, животным он вообще не воспринимается. К. Хольцкамп, как и А.Н. Леонтьев, подчеркивает значимость функциональных свойств предмета в связи с деятельностной природой значения. Наряду с языковым и ролевым, А.А. Леонтьев (1983) рассматривает предметное значение как одну из форм существования значения и указывает, что предметное значение «существует на чувственной базе перцептивного образа, т.е. образа восприятия, памяти, воображения», «как некоторая характеристика образа реального предмета» (Леонтьев А.А., 1983: 11). Ученый впервые выделяет четыре основные функции предметного значения в структуре деятельности – мотивообразующую, целеобразующую, эталонную и

операциональную. Соответственно, предметное значение может выступать как образ-мотив, образ-цель. По данным А.А. Леонтьева, предметное значение метрично, а вербальное – топологично. В сопоставлении с вербальным, А.А. Леонтьев указывает на ситуативность предметного значения. В этом плане «предметное значение», по А.А. Леонтьеву, тесно связано с «личностным смыслом».

В структуре невербальных значений автор выделяет операциональное и предметное значение. Причем операциональное значение, генетически предшествуя предметному, является «моторным обобщением», «обобщенным отражением действительности», в виде образов внешних практических действий. Данная проблема остается открытой и для когнитивной семантики. Традиционно предметное значение отождествляется с денотатом или денотативным значением, что для когнитивно-семиологической теории слова неприемлемо. Предметное значение следует квалифицировать как средство довербальной репрезентаций действительности, т.е. как особую разновидность значения. И все же остается не выясненным, в чем специфика предметного значения: в инвариантности или в ситуативности. В связи с этим следует также установить статус метрических, фигурально-квалитативных признаков предмета. Являются ли они компонентами предметного значения? Или конституирующими для него оказываются исключительно функциональные свойства предмета. Однако предметное значение еще не значение языкового знака.

**От предметного значения к значению языковому.** Значение языкового знака формируется в соответствии с необходимостью языка (как семиотической системы) выполнять свое предназначение. Первый камень в фундамент значения языкового знака кладется в связи, с индикацией (дейктическая функция), второй – в связи с номинацией (предметной отнесенностью), все последующие выстраивают когнитивно-прагматический фасад, обращенный к внешнему и внутреннему миру человека – его сознанию. По образному определению Л.С. Выготского, «сознание отображает себя в слове, как солнце в малой капле воды». И далее: «Слово относится к сознанию, как малый мир к большому, как живая клетка к организму, как атом к космосу. Оно и есть малый мир сознания» (Выготский Л.С., 1982: 17). Когнитивно-прагматические функции языка закладывают в значении языкового знака денотативные, сигнификативные и коннотативные смыслы. Истинным знаком слово становится лишь тогда, когда завершается, по крайней мере, два знакообразующих процесса: (а) когда интериоризация (вращивание) предметного смысла приводит к полной эмансипации словесного знака от номинируемого предмета и формированию значения; (б) когда происходит высвобождение значения из словесного плена во внутренней речи. Таков путь формирования значения языкового знака. Но когнитивно-семиологическое развитие знака на этом не заканчивается. Значение языкового знака как форма «идеального присвоения» человеком его предметной деятельности – сущность операциональная, служащая смысловому обогащению означаемого знака. Смысл, таким образом, интенционален. Признаки операциональности/интенциональности отражают суть сопоставляемых категорий: смысл – интенция мышления, а значение операционально, поскольку операция



– результат знания, которое существует в форме значений. Смысловые приращения языкового знака связаны с субъектом познания (как с индивидуумом, так и с этнокультурным сообществом в целом), с его отношением к значению и с этноязыковыми особенностями дискурсивного мышления. Немаловажную роль при этом играют чувства и эмоции. Можно сказать, что чувства для смысла то же, что понятия для значений (Д.А. Леонтьев).

Итак, на заключительном этапе семиозиса происходит раздвоение в едином знакообразовательном процессе: в связи с необходимостью объективации значения и смысла возникают **языковые** и **речевые** знаки (подробнее см.: Алефиренко Н.Ф. 2006). При этом следует особо подчеркнуть: взаимодействие значения и смысла представляет собой не простое «переливание» социально обусловленных значений языковых знаков в личностные смыслы знаков речевых и наоборот. Этот процесс поистине диалектичен: а) в дискурсивной деятельности общественно выработанные (и поэтому объективные) значения обогащаются уникальными субъективными смыслами; б) в том же речемыслительном акте личностный смысл, входя в значение, возвышается до объективного и общественного. В первом случае языковое мышление нуждается в знаках *я з ы к а*, а во втором, уже речемыслительная деятельность – в знаках *р е ч и*.

## ЛИТЕРАТУРА

- Алефиренко Н.Ф. 2005; *Спорные проблемы семантики*. – Москва: 2005
- Алефиренко Н.Ф. 2006; *Когнитивная семантика: Миф или реальность?* // Вестник Томского государственного педагогического ун-та. Сер. Гуманитарные науки (Филология). Вып. 5 (56). – Томск, 2006. – С. 43–48.
- Бахтин М.М., 1979; *К философии поступка* // Философия и социология науки и техники: Ежегодник. 1984–1985. – Москва, 1979.
- Выготский Л.С., 1982; *Мышление и речь* // Собр. соч.: В 6 т. – Москва. 1982 Т. 2.
- Гегель, 1956; *Сочинения*. – Москва, 1956. – Т. 3.
- Георгиева С.И. 2002; *Познание культуры через фразеологию* // Слово. Фраза. Текст: Сборник научных статей к 60-летию проф. М.А. Алексеевко. – Москва, «Азбуковник» 2002. С. 108 – 115.
- Леонтьев А.А., 1983; *Формы существования значения* // Психолингвистические проблемы семантики. – Москва, 1983.
- Леонтьев А.А. 2001; *Деятельный ум*. – Москва: 2001.
- Лурия А.Р., 1975; *Язык и сознание*. – Москва, 1979.
- Павлов И.П., 1951; *Полн. собр. соч.* – Москва, 1951. – Т. 3, кн. 2.
- Рубинштейн С.Л. 1957; *Бытие и сознание. О месте психического во всеобщей связи явлений материального мира*. Москва, 1957.
- Соловьева Н.В., 1986; *Особенности трактовки термина «предметное значение» в современной науке* // Психолингвистические проблемы семантики и понимания текста. – Калинин. С. 50–59.
- ФЭ, 1962; *Философская энциклопедия*. Москва, 1962. Т. 2.
- Штоф В.А., 1972; *Введение в семантику*. – Москва, 1972.
- Schwarz M. 1992; *Einführung in die Kognitive Linguistik*. – Tübingen.

## КОНЦЕПТ «ДОМ» В РУССКОМ И БОЛГАРСКОМ ЯЗЫКАХ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИИ И ТЕОРИИ ПЕРЕВОДА

*Владимир Манчев,  
ПУ „Паисий Хилендарски“, катедра „Руска филология“*

*В предложената статия се разглежда концептът «дом» в руския и българския езици от гледна точка на лингвокултурологията и теорията на превода. Изтъкват се както редица сходни черти (жилището, като защита от външна опасност, като микрокосмос на обитателите му, наличието на духа-покровител и др.), така и различия, свързани с някои черти на образно-митологичната същност на жилището, с особеностите на историческото развитие, живота и бита на русите и българите.*

*Ключови думи: концепт, лингвокултурология, култура, жилище, дом*

*In the proposed article the concept «home» in the Russian and the Bulgarian languages is considered from the point of view of the linguoculturology and the theory of translation. Some similarities in both languages and cultures are emphasized: a home as the shelter and defence against outside danger, the home as microspace of its inhabitants, the presence of a spirit-protector, etc. As well as some differencies related to certain characteristics of mythological nature of home, to peculiarities of historical progress and way of life of Russians and Bulgarians are emphasized.*

*Key words: concept, linguoculturology, culture, hose, home.*

Общеизвестно, что при переводе осуществляется взаимодействие как между языками, так и между представляемыми ими культурами.

Логично было бы предположить, что успех диалога культур, имеющий место при переводе, зависит от адекватной интерпретации и адаптации инокультурных элементов к новому культурному коду.

В каждом языке существуют лексические единицы, несущие культурную информацию, т.е. информацию об укладе жизни, характерном для данной нации, ее традициях, обычаях, особенностях исторического развития. Согласно мнению русской исследовательницы Е.О.Опариной, „культурная информация может быть представлена в номинативных единицах языка четырьмя способами: через культурные семы, культурный фон, культурные коннотации и культурные концепты“ (Опарина, 1999). В данной статье мы остановимся на четвертом способе – культурных концептах.

Под культурными концептами обычно подразумевают абстрактные понятия, в семантике которых „понятийный (сигнификативный) аспект преобладает над денотативным“ (Опарина, 1999). Некоторые авторы выделяют две группы концептов культуры (Гуревич, 1990, 1994):

а) универсальные категории культуры, например: *время, пространство, движение, причина* и др.;

б) социальные категории, т.н. культурные категории, например: *богатство, право, свобода, собственность, справедливость* и др.

Другие указывают и на третью:

в) категория национальной культуры, например: *воля, доля, соборность* (для русской культуры) (Маслова, 2001, с.51).

Как правило, культурные концепты не обладают предметной локализацией, но вместе с тем существуют и неабстрактные концепты, такие как русские: *дом, степь, лес*.

В интеркультурных исследованиях русского и болгарского языков интерес представляет вопрос об отражении в обоих языках *жилища* и всего того, что традиционно связывалось с ним. Прежде всего необходимо отметить, что пространственные границы существования, проблема „своего“ и „чужого“ пространства с глубокой древности интересовали людей. В представлениях предков славян дом всегда противопоставлялся чужому, враждебному, именно в этом и заключается основной смысл слова *домь*. Как совершенно справедливо отметили Е.М. Верещагин и В.Г. Костомаров, „... потребность в жилище – одна из фундаментальных потребностей человека и лингвокультурная конкретизация одной из врожденных идей (а именно: идеи экзистенции, или бытия), клубок ассоциаций вокруг дома и вообще среды обитания разросся до такой степени, что символика дома фактически действительно охватывает всю жизнь ...“ (Верещагин, Костомаров, 2000, с.6).

Рассматривая концепт *дом*, следует отметить, что в болгарской культурной традиции он является носителем информации о личном жизненном пространстве, о личном мире человека, в то время как в русской *дом* связан с родом, семьей, родственными отношениями.

Кроме того, дом является чрезвычайно емким символом, он уподобляется миниатюрной модели вселенной. Существует даже сравнение тела человека с „пятиоконным домом“ или „семивратным градусом“ по аналогии с тем, что человеческое тело обладает пятью чувствами и семью отверстиями. Так, например, окна сравнивают с человеческими глазами (ср.: окно – око): „Око – окно в иной мир. Через окно иной мир врывается в дом в сказках, как, например, вампиры и вурдалаки проникают в дом сквозь окна“ (Маслова, 2001, с.41). С глубокой древности славяне (предки современных русских и болгар) связывали дом с духами предков. Неслучайно Б.А. Рыбаков называет дом „пунктом, где началось и кончалось каждое языческое священнодействие“ (Рыбаков, 1987).

Вполне логично поэтому то, что далекие предки русских „населили“ свой дом и окружающее его пространство разнообразными духами и мифическими существами: домовыми, амбарниками, банниками, гуменниками и проч. Причем самым популярным и известным из них, бесспорно, является *Домовой* – очень важный персонаж в крестьянском быте. Как отмечают Е.М. Верещагин и В.Г. Костомаров: „... домовый – прямой пережиток языческих домашних богов Рода и Чура, т.е. он еще дохристианского происхождения“ (Верещагин, Костомаров 2000, с.71). Это мифическое существо „...показывается людям стариком, ростом с пятилетнего ребенка, всегда в красной рубашке, опоясанной синим кушаком; лицо у него сморщенное, борода белая, волосы на голове желто-седые, а глаза словно огонь горят“ (Афанасьев, I, 1865 – 1869). С Домовым связано немало суеверий, обычаев, примет. Согласно одной из них, Домовой иногда „наваливается“ на спящих людей и начинает их душить. По тому, каков внешний вид Домового, „навалившегося на спящего человека, судили о достатке в доме: если душит „мохнатой лапой“ – дом богатый, либо это является предвестием скорого богатства; если же лапа „голая“ (т.е. без шерсти) – к бедности. Считалось также, что человеку, увидевшему Домового в образе своего двойника, грозит какая-либо беда.

При переводе обязательно следует учитывать тот факт, что для болгарского устного народного творчества упомянутый выше мифологический персонаж не характерен, поэтому для передачи данной лексической единицы можно было бы использовать словосочетание *домашен дух*. Лексема арабского происхождения *таласъм* – „м. [ар.-тур.] В представлениях суеверных – злой ночной дух, нечто вроде вампира, обитающий в больших зданиях, на мельницах, у мостов, источников и др.“ (БТР, 1993 (перевод наш – В.М.)) в данном случае, как кажется, не является подходящей. Это можно проиллюстрировать следующими примерами:

„...Домового ли хоронят,  
Ведьму ль замуж выдают?“

(А.С.Пушкин. „Бесовы“, с.184, пер. П.Велчева)

„Никто в Крещенье не выйдет  
после десяти часов вечера один  
за ворота; всякий в ночь на  
Пасху побоится идти в конюш-  
ню, опасаясь застать там  
домового“

(И.Гончаров. „Обломов“, с.143, пер. Г.Константинова).

„ – Мышь – умный житель,  
ласковый, ее *домовой* очень  
любит! Кто мышей кормит,  
тому и *дед-домовик*  
мирволит...“

(М.Горький. „Детство“, с.35, пер. Б.Старирадевой).

„...*Дух домашен* ли опяват?  
Вещица ли женят пак?“

„На Богоявление никой не  
излизаше сам след десет  
часа вечерта; срещу  
Великден никой не смееше  
да отиде в конюшната,  
страхувайки се да не завари  
там *таласъм*“

„ – Мишката е умно животинче,  
добро, нея *таласъмът* много  
я обича! Който храни мишките,  
него и *дядо таласъм* го обича...“

Несмотря на то, что символы, используемые в различных культурах, отличаются сходством, поскольку „они восходят к основным ощущениям и эмоциям, которые испытывают люди“ (Фромм, 1990), в культуре каждого народа один и тот же символ может иметь разные проявления. Так, например, по утверждениям болгарских исследователей (Георгиева, 1983; Маринов, 1981 и др.) в болгарской мифологии в роли покровителя дома выступала чаще всего *змея*, являвшаяся олицетворением родового духа-покровителя дома, семьи и имущества. Народная традиция запрещает убивать змею-хозяйку (болг. *стопан*) дома или нивы, т.к. считается, что это может привести к смерти кого-либо из домоладцев. Для змеи-хозяйки оставляют часть обрядового угощения во время всех значительных праздников. Согласно народным верованиям змея, покровительница дома живет под порогом, либо под очагом, неслучайно именно в этих местах совершается немало обрядов: например, молодая жена, только что пришедшая в дом, мажет медом и маслом порог и очаг для умилоствления змеи-хозяйки. Изображение змеи часто встречается и в народном искусстве: на одежде, сундуках, веретенах, прялках, заборах, дверях, металлической и керамической посуде.

Вместе с тем, известный русский историк В.О. Ключевский (1841 – 1911) отмечал, что „...крестьянские поселки по Волге и во многих других местах Европейской России доселе своей примитивностью, отсутствием простейших житейских удобств производят, особенно на путешественника с Запада, впечатлительные временных, случайных стоянок кочевников, не нынче-завтра собирающихся бросить свои едва насиженные места, чтобы передвинуться на новые. В этом сказалась продолжительная переселенческая бродячьесть прежних времен и

хронические пожары – обстоятельства, которые из поколения в поколение воспитывали пренебрежительное равнодушие к домашнему благоустройству, к удобствам в житейской обстановке“ (Ключевский, 1956, с. 71).

В свою очередь в болгарском быту и само жилище, и отношение к нему было несколько иным. Материалы, используемые при строительстве дома по своей долговечности и устойчивости к огню существенно отличались от дерева – в Болгарии, в силу особенностей рельефа, широко применялись камень, известковый раствор, кирпич (как обожженный, так и кирпич-сырец) и черепица. Неудивительно поэтому, что в болгарском языке отсутствует лексема *погорелец*, наличествующая в русском. Кроме того, постройка дома являлась для болгарина очень важным событием в жизни, не случайно в болгарском языке бытует поговорка: „Турчин като забогатее, жена си взима, а българин – къща прави“.

Таким образом, при всем том, что образ жилища в русском и болгарском языках обладает рядом общих или сходных черт (дом как защита от внешней опасности, как микромир его обитателей, наличие духа-покровителя и т.д.), следует все-таки уточнить, что при всей универсальности концепта **дом** в русской и болгарской культурах, существуют и различия, связанные как с некоторыми чертами его образно-мифологической сущности, так и с особенностями истории, жизни, быта русских и болгар.

Изучение ключевых концептов культуры в последнее время стало весьма актуальной проблемой, ибо они занимают важное положение в коллективном языковом сознании.

## ЛИТЕРАТУРА

1. Афанасьев В.Б. Поэтические воззрения славян на природу. I, СПб, 1865 – 1869.
2. Български тълковен речник. Издателство на Българската Академия на науките. София, 1993.
3. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. В поисках новых путей развития лингвострановедения: концепция логоэпистемы. М., 2000.
4. Георгиева Ив. Българска народна митология. С., 1983.
5. Гончаров И.А. Обломов. Издательство Ленинградского университета. Л., 1979.
6. Гончаров И.А. Обломов. прев. Г. Константинов. „Народна култура“. С., 1974.
7. Горки М. Детство. прев. Б. Старирадева. „Прогрес“ Москва, „Народна култура“ София, 1978.
8. Ключевский В.О. Сочинения в 8 т., т.1. „Госполитиздат“. М., 1956.
9. Маринов Д. Избрани произведения. т.1. С., 1981.
10. Маслова В.А. Лингвокультурология. (Учебное пособие для студентов высших учебных заведений). Academia. М., 2001.

11. Опарина Е.О. Лингвокультурология: методологические основания и базовые понятия. В: Язык, культура, этнос. М., 1999.
12. Рыбаков Б.А. Язычество Древней Руси. „Наука“. М., 1987.
13. Фромм Э. Бегство от свободы. М., 1990.

## CLASSES SYNTAXIQUES DES ÉQUIVALENCES DE PATTERNS. PRINCIPES ET RÈGLES DE MODÉLISATION

*Roussi Nikolov, Malina Ditchéva*  
*Université Païssii Hilendarski de Plovdiv*

Le système *TRAF*L offre une solution relativement complète de traduction assistée (traduction automatique + révision manuelle guidée) dont l'originalité réside, d'une part, dans sa conception hybride (qui combine productivité des patterns d'énoncés et maniabilité des traductions toutes faites) et, d'autre part, dans la sophistication de l'algorithme de traduction-transcodage réalisant le mode d'opération *du texte vers le dictionnaire*. Cet algorithme rend possible la gestion performante (comparable à celle des moteurs de recherche sur Internet) d'une base de données de taille pratiquement illimitée.

Le mode d'opération, nommé conventionnellement ici *du texte vers le dictionnaire*, consiste à récupérer sélectivement des segments dans *le texte à traduire* et à en rechercher les équivalents dans *le dictionnaire de transfert d'expressions bilingues*. Cette approche est utilisée, dans *TRAF*L, en synergie avec son opposé, le mode d'opération *du dictionnaire vers le texte*.

Ce dernier mode consiste à prendre une à une chaque unité de traduction dans le dictionnaire et à en rechercher les occurrences dans le texte à traduire, les unités plus longues étant prioritaires aux unités plus courtes. L'idée d'une telle procédure de traduction peut paraître de prime abord saugrenue, mais ce choix se justifie aisément dans le cas d'un dictionnaire de petite taille, et à plus forte raison dans le cas d'une procédure informatisée.

En effet, la procédure informatique qui consiste à aller *du dictionnaire vers le texte* est simple et rapide ; elle est plus simple qu'une procédure *du texte vers le dictionnaire*, car le texte de départ n'est pas segmenté en unités de traduction, celles-ci ne coïncidant que rarement avec les mots ou avec les phrases ; elle est en même temps assez rapide, à condition toutefois que le dictionnaire ne soit pas trop grand.

Dans l'hypothèse d'un dictionnaire de petite taille, le mode d'opération *du dictionnaire vers le texte* a un avantage décisif par rapport au mode d'opération *du texte vers le dictionnaire*, qui consiste dans la possibilité d'implémenter facilement des modèles de traduction en enregistrant dans le dictionnaire des correspondances de patterns à l'aide, par exemple, des expressions régulières.



Il peut s'agir de modèles phrastiques, par exemple :

*It's high time X took a decision. ⇔*  
*Il est grand temps que X prenne une décision.*

*I've been living in Brazil for a considerable time. ⇔*  
*Je vis au Brésil depuis longtemps.*

Il peut s'agir aussi de patterns syntagmatiques tels que :

*at Y o'clock ⇔ à Y heures.*

D'une façon générale, une phrase peut donc s'analyser en unités de traduction de trois types : 1) correspondances de mots, 2) correspondances de groupes de mots et 3) correspondances de patterns, comme cela est illustré par l'exemple ci-dessous :

*He # gets up # at 5 o'clock # every morning.*  
*Il # se lève # à 5 heures # tous les matins.*

Notre objectif a été de proposer une technologie de traduction qui permette à la fois de gérer une base de données de taille pratiquement illimitée (par analogie avec les moteurs de recherche sur Internet) et d'offrir la possibilité de concevoir une sorte de règles de traduction à l'aide de patrons. La solution qui a été implémentée dans TRAFIL semble s'imposer par elle-même : utiliser deux bases de données, dont la première contiendra des informations de petite quantité mais de grande qualité, alors que la seconde contiendra des informations de grande quantité mais de qualité relativement petite (pour une même quantité d'information)<sup>1</sup> ; la première base de données (celle qui contient les patterns) sera gérée par le mode d'opération *du dictionnaire vers le texte*, et la seconde par le mode d'opération *du texte vers le dictionnaire*.

Le tableau ci-dessous illustre le rôle des correspondances de patterns en tant que règles de traduction particulièrement productives dont une seule peut parfois avoir le même potentiel de transformation qu'un nombre illimité de correspondances de traduction simples (i.e. des traductions toutes faites).

---

<sup>1</sup> La valeur d'une information peut se mesurer par la capacité de cette information à modifier l'état – psychique ou physique – d'un système témoin. En ce sens, si on a deux ensembles structurés d'informations d'une même quantité (par exemple de 100 Mégaoctets chacun) et que le premier génère dans le système un changement d'état plus important que le second (par exemple lors du traitement d'un texte à traduire), il est justifié de dire que la première information est de meilleure qualité spécifique (à condition toutefois que le changement d'état peut être évalué comme positif ou désiré).

Tableau 1 : Équivalences de patterns et exemples de traduction

RÈGLES (EN-FR)	EXEMPLES	RÈGLES (FR-EN)
\\$(\d+(\[. ]\d+)?)=!\\$! dollars	\$299.99 299.99 dollars	(\d+(\[. ]\d+)?) DOLLARS=!!\$!
\\$ ?(\d+(\[. ]\d+)?) A MONTH=!\\$ USD par mois	\$3.50 a month 3,50 USD par mois	(\d+(\[. ]\d+)?) USD PAR MOIS=!!\$! a month
NEXT YEAR'S EXPECTED \\$(\d+(\[. ]\d+)?) BILLION DEFICIT=le déficit escompté de \$1 milliard(s) de dollars pour l'année prochaine	Next year's expected \$1.8 billion deficit. Le déficit escompté de 1,8 milliard de dollars pour l'année prochaine.	LE DÉFICIT ESCOMPTÉ DE (\d+(\[. ]\d+)?) MILLIARD DE DOLLARS POUR L'ANNÉE PROCHAINE=next year's expected !!\$! billion deficit
\\$(\d+(\[. ]\d+)?) BILLION=!\\$1 milliard(s) de dollars		
£(\d+(\[. ]\d+)?)=!\\$! livres	£299.99 299.99 livres; 299.99 livres sterling	
	£299.99 299.99 livres sterling	(\d+(\[. ]\d+)?) LIVRES STERLING=£\$!
	An introductory price of £2.99 Un prix de lancement de 2,99 livres	(\d+(\[. ]\d+)?) LIVRES=£\$!
	The book is worth £10 Le livre vaut 10 livres	VAUT ([^ ]+) LIVRES=is worth £!\$!
EUROS (\d+(\[. ]\d+)?)=!\\$! Euros	Euros 299.99 299.99 Euros	(\d+(\[. ]\d+)?) EUROS=Euros !\$!
IS € ?(\d+(\[. ]\d+)?)=coûte \$1 €	the book is € 3,9876 le livre coûte 3.234 €	COÛTE (\d+(\[. ]\d+)?) ?€=is € \$!
COSTING € ?(\d+(\[. ]\d+)?) ]=de \$1 €	An item costing € 6 Un objet de 6 €	DE (\d+(\[. ]\d+)?) ?€=costing € \$!
€ ?(\d+(\[. ]\d+)?)=!\\$ €	€ 3,9876 3,9876 €	(\d+(\[. ]\d+)?) ?€=€ \$!
IN THE REGION OF € ?(\d+(\[. ]\d+)?)=aux environs de \$1 €	in the region of € 1,000 aux environs de 1 000 €	AUX ENVIRONS DE (\d+(\[. ]\d+)?) ]?€=in the region of € \$!
THAT \\$(\d+) I LENT YOU=ces !\$! dollars que je t'ai prêtés	What about that \$20 I lent you? Et ces 20 dollars que je t'ai prêtés ?	
I LIKE (.{1,20}) BETTER THAN=je préfère !\$! à	I like that photo better than this one Je préfère cette photo-là à celle-ci.	
AS FAR AS HE IS CONCERNED=en ce qui le concerne	As far as he is concerned En ce qui le concerne	

AS FAR AS (.{1,32}) IS CONCERNED=en ce qui concerne !\$1!	As far as this question is concerned En ce qui concerne cette question	EN CE QUI CONCERNE (.{1,32}),=as far as !\$1! is concerned,
HE'S (∧d+), TO BE EXACT=il a !\$1! ans, pour être précis	He's 44, to be exact Il a 44 ans, pour être précis	IL A (∧d+) ANS, POUR ÊTRE PRÉCIS=he's !\$1!, to be exact
IS ([^ ]+) YEARS OLD=a !\$1! ans	He is ten years old Il a dix ans	A ([^ ]+) ANS=is !\$1! years old
SHE IS BETWEEN (∧d+) AND (∧d+)=elle a entre \$1 et \$2 ans	Elle a entre 50 et 60 ans She is between 50 and 60	A ENTRE (∧d+) ET (∧d+) ANS=is between !\$1! and !\$2!
ARE MORE THAN (∧d+) YEARS OLD=ont plus de \$1 ans	Des bâtiments qui ont plus de 250 ans Buildings that are more than 250 years old	ONT PLUS DE (∧d+) ANS=that are more than \$1 years old
IS IT FAR TO (.{1,20})?='c'est loin pour aller à \$1?	Is it far to London? C'est loin pour aller à Londres ?	C'EST LOIN POUR ALLER À (.{1,20})?='is it far to \$1?
		DE FAÇON GÉNÉRALE=generally speaking
	de façon amicale in a friendly fashion	DE FAÇON ([A-ZÀ-ÛË^À]+)=in a !\$1! fashion
GETS (∧d+%) COMMISSION=reçoit une commission de !\$1!	He gets 10% commission Il reçoit une commission de 10%	REÇOIT UNE COMMISSION DE (∧d+%)=gets \$1 commission
WE CAN GET (.{1,30}) CHANNELS=nous pouvons recevoir \$1 chaînes	We can get sixteen channels Nous pouvons recevoir seize chaînes	NOUS POUVONS RECEVOIR (.{1,30}) CHAÎNES=we can get \$1 channels
	Energy supplies Les approvisionnements en énergie	(LES)? APPROVISIONNEMENTS EN ([A-ZÀ-ÛË]+)=!\$2! supplies (L)?APPROVISIONNEMENT EN ([A-ZÀ-ÛË]+)= !\$2! supply
THE COMPLEX ([^ ]+) SUPPLY SYSTEMS=les systèmes complexes d'approvisionnement en \$1	The complex electricity supply systems Les systèmes complexes d'approvisionnement en électricité	SYSTÈMES ([^ ]+) D'APPROVISIONNEMENT EN ([A-ZÀ-ÛË]+)=!\$1 \$2 supply systems
AT (∧d+) O'CLOCK=à \$1 heures	at 5 o'clock à 5 heures	À (∧d+) HEURES=at \$1 o'clock
IT IS (∧d+) MINUTES PAST (∧d+)=il est \$2 heures \$1	It is 23 minutes past 2 Il est 2 heures 23	IL EST (∧d+) HEURES (∧d+)=it is \$2 minutes past \$1
AT ([^ ]+) O'CLOCK TO THE MINUTE=à \$1 heures pile	At 4 o'clock to the minute À 4 heures pile	À ([^ ]+) HEURES PILE=at \$1 o'clock to the minute

THE ([^ ]+) PROPERTY=la propriété !\$1!	The MaxLogFileSize property La propriété MaxLogFileSize	
THE ([^ ]+) PEOPLE=le peuple !\$1!	The American people Le peuple américain	
ANOTHER ([^ ]+) PROPERTY=une autre propriété !\$1!	Another electromagnetic property Une autre propriété électromagnétique	
A VERY INTERESTING ([AEIOUË][A-ZÀ-ÛË]+)=!AN !\$1! très intéressant(e) A VERY INTERESTING ([B-Z]+)=!A !\$1! très intéressant(e)	a very interesting verb a very interesting answer	
([A-ZÀ-ÛË]+-[A-ZÀ-ÛË]+) DICTIONARY=dictionnaire !\$1!	English-French dictionary ~ Dictionnaire anglais-français	DICTIONNAIRE ([A-ZÀ-ÛË]+-[A-ZÀ-ÛË]+)=!\$1! dictionary
IF (.{1,20}) AGREES, THAT IS=si toutefois !\$1! est d'accord	If he agrees, that is Si toutefois il est d'accord	SI TOUTEFOIS (.{1,20}) EST D'ACCORD=if !\$1! agrees, that is
IF (.{1,80}) (IS ARE) ANYTHING TO GO BY=pour autant qu'on puisse en juger d'après !\$1!	And if the experience of earlier Asian economic miracles like Japan and South Korea is anything to go by,... If first impressions are anything to go by,...	
AS LONG AGO AS (\d+)=dès !\$1!	as long ago as 1950 ~ dès 1950	
ON (\d+) ([A-Z]+) (\d+)=le \$1 !\$2! \$3	Le 12 décembre 2005 ~ On 12 December 2005	<i>Exemple de règle contextuelle :</i> LE (\d+) ([A-ZÀ-ÛË]+) (\d+)=on \$1 !\$2! \$3
THE STANDARD OF (.{1,20}) WAS LOW=le niveau de \$1 était bas	The standard of the exam was low Le niveau de l'examen était bas	<i>Exemple de règle contextuelle; règle peu productive → TRAF? → connaissances...</i>
IT WAS (.{1,20}) BY ANY STANDARD=c'était incontestablement \$1	it was mediocre/excellent by any standard ~ c'était incontestablement médiocre/excellent	
<i>Exemple de règle syntaxique</i>	une voiture de série a standard car	UNE? ([^ ]+) DE SÉRIE=a standard \$1
	details may be had on application to ... s'adresser à ... pour tous renseignements	S'ADRESSER À (.{1,30}) POUR TOUS RENSEIGNEMENTS=details may be had on application to !\$1!

THE ([^ ]+) AIRPORT DISASTER=la catastrophe de l'aéroport de !\$1!	the Madrid airport disaster la catastrophe de l'aéroport de Madrid	LA CATASTROPHE DE L'AÉROPORT DE ([A-ZÀ-ÛË]+)=the !\$1! airport disaster
('S! IS) NOT ([^ ]+) BUT ([A-ZÀ-ÛË]+)= n'est pas !\$2!, mais !\$3!	He's not English but Irish (he is not English but Irish) Il n'est pas anglais, mais irlandais (Il n'est pas anglais mais irlandais)	N'EST PAS ([A-ZÀ-ÛË]+),? MAIS ([A-ZÀ-ÛË]+)=is not !\$1! but !\$2!
THERE( I)'S (AN? [A-ZÀ-ÛË]+) MISSING=il y a !\$2! qui manque	There is a page missing. Il y a une page qui manque	IL Y A (UNE? [A-ZÀ-ÛË]+) QUI MANQUE=there is !\$1! missing
WITHIN ([^ ]+) YEARS FROM NOW=d'ici !\$1! ans	Within two years from now D'ici deux ans	D'ICI ([^ ]+) ANS=within !\$1! years from now
ABOUT (\d+)=environ \$1	about 25 environ 25	
ABOUT (\d+) O'CLOCK=vers \$1 heures	about 11 o'clock vers 11 heures	VERS (\d+) HEURES=about \$1 o'clock
ABOUT ([^ ]+) BOOKS=environ !\$1! livres	About eighty books Environ quatre-vingts livres	
IS (.{1,20}) IN DIAMETER=a !\$1! de diamètre	The circle is one metre in diameter Le cercle a un mètre de diamètre	A (.{1,30}) DE DIAMÈTRE=is !\$1! in diameter
(\d+([\., ]\d+)?) YEARS AGO=il y a \$1 ans	11,000 years ago, at the last gasp of the ice age il y a 11 000 ans, juste à la fin de l'ère glaciaire	IL Y A (\d+([\., ]\d+)?) ANS=\$1 years ago
	Five people were killed in the accident L'accident a fait 5 victimes	L'ACCIDENT A FAIT ([^ ]+) VICTIMES=\$!1! people were killed in the accident
ROUGHLY (\d+([\., ]\d+)?)=environ \$1	it costs <b>roughly 25</b> euros (ex. de règle contextuelle de désambiguïsation)	
THE FILM WAS (.{1,20}) IN THE MAKING=il a fallu !\$1! pour faire ce film	The film was <b>three months</b> in the making Il a fallu <b>trois mois</b> pour faire ce film	IL A FALLU (.{1,20}) POUR FAIRE CE FILM=the film was !\$1! in the making
	<b>Good managers</b> are hard to find these days Il est difficile de trouver <b>de bons cadres</b> de nos jours	IL EST DIFFICILE DE TROUVER (.{1,30}) DE NOS JOURS=\$!1! are hard to find these days

<p>THERE IS INCREASING PRESSURE ON <b>HER</b> TO RESIGN=elle subit des pressions de plus en plus fortes qui la poussent à démissionner</p> <p>THERE IS INCREASING PRESSURE ON (<b>{1,20}</b>) TO RESIGN=!'1' subit des pressions de plus en plus fortes qui l'ella poussent à démissionner</p>		
<p>NEITHER (<b>{1,20}</b>) NOR (<b>{1,20}</b>) MAY BE=ni '!'1' ni '!'2' ne peuvent être</p>	<p>Neither the software nor the documentation may be duplicated in whole or in part or reproduced in any form without the express written permission of ILSP</p>	
<p>THE WHOLE OF (<b>{1,20}</b>) WAS SNOWBOUND=!'1' était complètement bloqué par la neige</p>	<p>The whole of <b>Paris</b> was snowbound Paris était complètement bloqué par la neige</p>	
<p>THE WHOLE OF (<b>{1,20}</b>) WAS TALKING ABOUT IT=dans tout '!'1' on parlait de ça</p>	<p>The whole of <b>Paris</b> was talking about it Dans tout <b>Paris</b> on parlait de ça</p>	<p>DANS TOUT (<b>{1,20}</b>) ON PARLAIT DE ÇA=the whole of '!'1' was talking about it</p>
<p>ACCORDING TO (<b>{1,20}</b>)'S TESTIMONY=d'après le témoignage de '!'1'</p>	<p>According to Mr Lebrun's testimony D'après le témoignage de M. Lebrun</p>	
<p>BY (\d{4})=en \$1</p>	<p>By 1990 the figure had reached... En 1990, ce chiffre avait atteint...</p>	
<p>EITHER (<b>{1,20}</b>) OR=ou '!'1' ou</p>	<p>He must be either lazy or stupid. Il doit être ou paresseux ou stupide.</p>	<p>OU (<b>{1,20}</b>) OU=either '!'1' or</p>
<p>THAT'S NEITHER HERE NOR THERE=ce n'est pas la question</p>		
<p>NEITHER HE NOR=ni lui ni</p>		
<p>NEITHER HIM NOR HER=ni l'un ni l'autre</p>		
<p>NEITHER (<b>{1,20}</b>) NOR=ni '!'1' ni</p>	<p>Neither good nor bad Ni bon ni mauvais</p>	<p>NI (<b>{1,20}</b>) NI=neither '!'1' nor</p>
<p>PERHAPS (<b>{1,20}</b>) IS RIGHT=!'1' a peut-être raison</p>	<p>Perhaps he is right. Il a peut-être raison.</p>	

([ <sup>^</sup> ] +)'S CAR=la voiture de !\$1!	Peter's car La voiture de Peter	
([ <sup>^</sup> ] +)'S DOG=le chien de !\$1!	Sally's dog Le chien de Sally	
VISIT (WWW.[A-Z]+.[A-Z]+)=consultez le site !\$1	Visit www.desktoptranslator.com for more information. Consultez le site www.desktoptranslator.com pour de plus amples informations.	CONSULTEZ LE SITE (WWW.[A-Z]+.[A-Z]+)=visit !\$1
A ROOM ([ <sup>^</sup> ] +) METRES BY ([ <sup>^</sup> ] +)=une pièce de !\$1! mètres sur !\$2!	A room three metres by four. Une pièce de trois mètres sur quatre.	UNE PIÈCE DE ([ <sup>^</sup> ] +) MÈTRES SUR ([ <sup>^</sup> ] +)=a room !\$1! metres by !\$2!
WHEN (. {1,20}) ARE OVER=quand !\$1! seront fini(e)s	When <b>the exams</b> are over, when <b>the holidays</b> are over Quand <b>les examens</b> seront finis, quand <b>les vacances</b> seront finies	QUAND (. {1,20}) SERONT FINIE?S=when !\$1! are over
THERE IS A YEAR'S GUARANTEE ON (THIS [A-ZÀ-ÛË]+)=!\$1! est garantie un an	There is a year's guarantee on <b>this watch</b> <b>Cette montre</b> est garantie un an	(CE CET CETTE) ([A-ZÀ-ÛË]+) EST GARANTIE? UN AN=there is a year's guarantee on !\$1 \$2!
A (d+) MODEL=un modèle \$1	a 1998 model un modèle 1998	UN MODÈLE (d+)=a \$1 model
(d+(.[. ]d+?)) LIGHT- YEARS AWAY=à \$1 années- lumière	4,000 light-years away à 4,000 années-lumière	À (d+(.[. ]d+?)) ANNÉES- LUMIÈRE=\$1 light-years away
AS ([ <sup>^</sup> ] +) AS=!\$1! comme	As big as the world Grand comme le monde	
WHAT DOES (. {1,30}) MEAN=que veut dire !\$1!	What does (. {1,30}) mean Que veut dire (. {1,30})	
ON ([A-ZÀ-ÛË]+) (dvd?), (d{3})=le !\$2! !\$1! !\$3!	on January 4, 1785 le 4 janvier 1785	
DOUGLAS ([A-ZÀ-ÛË]+)'S LATEST BOOK=le dernier ouvrage de Douglas !\$1! !\$2!	At least in appearance, Douglas R. Hofstadter's latest book is reminiscent of his first. . .	
	tous les jours, mardi exclu every day, except Tuesday	TOUS LES JOURS, ([A-ZÀ-ÛË]+) EXCLU=every day, except !\$1!
I HAD WRITTEN DOWN EXACTLY WHAT (. {1,20}) SAID=j'avais noté textuellement ce que !\$1! avait dit	I had written down exactly what Mr. Whitson said	

MONDAY THE (\d+)\TH=lundi \$1	Je voudrais une chambre pour deux à partir de lundi 20, pour six jours. I would like to book a room for two from Monday the 20th, for six days.	LUNDI (\d+)=Monday the \$1th
AS FAR AS THAT GOES=quant à ça		
AS FAR AS ([A-ZÀ-ÛË]+) GOES=quant à !\$1!	As far as Europe goes Quant à l'Europe	
(\d+) PACES AWAY=à \$1 pas	30 paces away à 30 pas	À (\d+) PAS=\$1 paces away
AFTER (.{1,20}) MINUTES=au bout de !\$1! minutes	after ten minutes au bout de dix minutes	AU BOUT DE (.{1,20}) MINUTES=after !\$1! minutes
IT WAS (\d+) AFTER (\d+)=il ?tait !\$2! heures !\$1!	it was 20 after 3 (US) il était 3 heures 20	IL ÉTAIT (\d+) HEURES (\d+)=it was !\$2! after !\$1!
ON ([A-Z]+), ([A-Z]+) (\d\d?), (\d\d\d\d)=le !\$1! \$3 !\$2! \$4	on Wednesday, April 21, 2004 le mercredi 21 avril 2004	LE ([A-Z]+) (\d\d?) ([A-Z]+) (\d\d\d\d)=on !\$1!, \$3! \$2, \$4
AS ([A-ZÀ-ÛË]+) AS POSSIBLE=aussi !\$1! que possible	as simple as possible aussi simple que possible	AUSSI ([A-ZÀ-ÛË]+) QUE POSSIBLE=as !\$1! as possible
WILL DO (\d+)KM/H=fait du \$1 km/h	<i>the car will do 150km/h</i> <i>cette voiture fait du 150 km/h</i>	FAIT DU (\d+) KM/H=will do \$1km/h
IN ([A-Z]+) OF (\d+)=en !\$1! \$2	in November of 1990 en novembre 1990	EN ([A-Z]+) (\d+)=in !\$1! of \$2
A \\$(\d+) MILLION CASH INJECTION=un apport de \$1 millions de dollars	a \$250 million cash injection un apport de 250 millions de dollars	UN APPORT DE (\d+) MILLIONS DE DOLLARS=a \$\$\$1 million cash injection
AS SOON AS (.{1,20}) ARE=dès que !\$1! seront	Dès que Tex et Tammy seront en vacances, ils iront à la Nouvelle-Orléans. As soon as Tex and Tammy are on vacation, they will go to New Orleans.	DÈS QUE (.{1,20}) SERONT=as soon as !\$1! are
WHEN (.{1,20}) COME BACK=lorsque !\$1! rentrera  WHEN (.{1,20}) AND (.{1,20}) COME BACK=lorsque !\$1! et !\$2! rentreront	When Tex and Tammy come back, they will spend a few days in Opelousas. Lorsque Tex et Tammy rentreront, ils passeront quelques jours à Opelousas.	LORSQUE (.{1,20}) RENTRERONT=when !\$1! come back
WHAT'S THE FRENCH FOR (.{1,20})?=comment dit-on \$1! en français?	What's the French for "pen"? Comment dit-on "pen" en français?	COMMENT DIT-ON (.{1,20}) EN FRANÇAIS=what's the French for !\$1!
TOOK (.{1,20}) AWAY=a retiré !\$1!	She took her children away from the school. Elle a retiré ses enfants de l'école.	A RETIRÉ (.{1,20}) DE=took \$1! away from



ON (\d+) JUNE=le \$1 juin	The university goes down on 20 June Les vacances universitaires commencent le 20 juin	LE (\d+) JUIN=on \$1 June
PRONOUNCED (.{1,20}) WELL=a bien prononcé !\$1!	She pronounced that word well. Elle a bien prononcé ce mot.	
INSIDE ([^ ]+) MINUTES=en moins de !\$1! minutes	Inside three minutes En moins de trois minutes	EN MOINS DE ([^ ]+) MINUTES=inside !\$1! minutes
	Notre réussite est plus importante que notre image. Our success is more important than our image.	PLUS ([A-ZÀ-ÛË]+) QUE=more !\$1! than
MORE THAN (\d+)=plus de \$1 LESS THAN (\d+)=moins de \$1	more than 20; less than 30 plus de 20 ; moins de 30	

Parallèlement au souci d'économie, il est une autre raison de respecter, de façon consciente, un système linguistique quelconque de structuration du contenu d'une mémoire de traduction, lorsque celle-ci est basée sur l'utilisation de segments sous-phrastiques. Cette raison découle de la nature des résultats – souvent imparfaits mais utiles et corrigibles – de la synthèse du texte de sortie. En effet, le fait de suivre un système de règles lors de la constitution d'une mémoire de traduction permet au traducteur humain d'être conscient des limites (qu'il aurait lui-même assignées) de son outil, et par là de son propre rôle dans le processus de traduction. Il serait ainsi en mesure de prévoir à partir de l'énoncé donné à traduire l'éventuelle nécessité et la nature de son intervention pour apporter des corrections de forme ou de fond ; par là-même, il accepterait mieux le couplage de l'homme et de la machine.

Proposer un ensemble de points de repère pour une méthodologie de constitution des paires de segments sous-phrastiques semble d'autant plus justifié qu'une telle méthodologie ne devrait pas être tributaire des différents systèmes de gestion de mémoires de traduction, ainsi que du développement rapide des nouvelles technologies. En effet, un seul principe général sous-tend la méthodologie. Selon ce principe, lorsqu'on procède à un appariement de formes ou d'énoncés, la priorité des unités de traduction est proportionnelle à leur longueur, et ceci quel que soit le mode de traduction : du dictionnaire vers le texte ou du texte vers le dictionnaire. De ce principe en découle un autre : lorsque la suite de deux équivalents d'unités de traduction ne constitue pas l'équivalent de la suite de ces mêmes unités de traduction, il faut normalement enregistrer cette dernière suite en tant qu'une nouvelle unité de traduction, à moins qu'une division différente de la séquence en unités de traduction ne produise le résultat voulu.

## УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКА СИСТЕМА ПО РУСКИ ЕЗИК „ДРУЗЬЯ“. ИДЕИ И ПОДХОДИ

*Катя Ганева*

*Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“*

Учебно-методическата система „Друзья“ е предназначена за учениците от V клас, които започват да изучават руски език като втори чужд. Съобразена е с учебната програма по руски език за V клас и Държавните образователни изисквания за учебно съдържание по чужди езици, а също така и с възрастовите особености на учениците, като се отчитат техните възможности за по-осъзнато изучаване на езиковите структури и по-голямата им способност за абстрактно и обобщено мислене. В системата са застъпени активно когнитивните методи и средства за съзнателно овладяване на езика.

Авторският екип се състои от квалифицирани специалисти по руски език – гл. асистент Катя Ганева – преподавател по методика на обучението по руски език в ПУ „П. Хилендарски“, Красимир Ангелов, Мария Николова, Васка Гуджева и Надя Паунова – извънни преподаватели и базови учители по руски език в ОУ „Алеко Константинов“ гр. Пловдив. Същият екип е и съавтор на утвърдената система „Карусель“, предназначена за изучаването на руски език като първи чужд.

Авторският екип смята, че учителите, които започват да работят по определена езикова система, трябва да се запознаят преди всичко с теоретичните положения, които лежат в основата ѝ и които до голяма степен определят стратегията и тактиката на обучението по руски език в V и следващите класове. Като предлагаме на учителите да се запознаят с концепцията на езиковата система „Друзья“, се отчита фактът, че учителят е творец и експериментатор, който, изхождайки от своята нагласа и подготовка, а също така и от възможностите на своите ученици, ще подхожда творчески към процеса на обучение, но едновременно с това ще осмисли и следва принципите на системата.

Изборът на името на системата „Друзья“ е мотивиран от нашите наблюдения върху поведението на децата от 5, 6, 7 класове и възрастовата характеристика за този период в психолого-педагогическата литература. Според Н. Минчева общуването на детето с връстниците му помага по-добре да опознае собствения Аз. Те са мярката, с която то оценява своите качества и способности. През първите две години от началната училищна степен учениците нямат ясно изразено отношение към избора си на приятели. На тази възраст изборът на

приятел се мотивира от възрастта и пола. По-късно, след деветгодишна възраст приятелските отношения стават по-устойчиви и селективни – децата започват да предявяват специални изисквания към личностите качества на приятеля. Те постепенно придобиват усет за истинско приятелство, което се основава на общи интереси, игри, преживявания. Приятелските връзки през интересуващия ни период помагат на децата да развият чувство за принадлежност, което се изгражда в процеса на съвместните дейности, спомага за разширяване на жизнените ситуации, в които попада ученикът /Минчева 2000, с. 33/. Този факт е използван от авторите при тематико-ситуативната организация на материала и при приложение на личностния подход в обучението. Това определи и избора на името на системата „Друзья“, което, според нас, отговаря в най-голяма степен на вътрешния свят на децата от интересуващата ни възраст. Темата за приятелството, която преминава през целия учебник ни помогна да приложим и един от новите подходи в чуждоезиковото обучение, какъвто е интеркултурният подход. Героите от учебника – българчетата Пламен и Калина и русначетата Света и Славик са приятели, които живеят в Москва. Те попадат в различни ситуации, чрез които езиковият материал по естествен и непринуден начин се структурира около теми, които са интересни за децата от тази възраст.

В основата на учебника е заложена популярната през последните години концептуална особеност на съвременния учебник по чужд език за начален етап, а именно: паралелно развитие на четирите вида речеви умения (слушане, говорене, четене и писане) с приоритет на устната реч.

Съгласно учебната програма за V и VI клас при изучаването на руски език в споменатата степен се преследват следните цели:

Общи цели:

1. Формиране на личности със знания за света и с широка култура, които познават и зачитат националните и общочовешките норми на поведение и ценности.
2. Изграждане на система от интелектуални умения за развитие на познавателните способности и творческата самостоятелност, позволявайки й непрекъснато да се образова и самообразова.
3. Формиране на усет и толерантност към културните различия и развитие на умения за социалноотговорно поведение и межкултурно общуване

**Специфични цели:**

**1. Говорене**

- диалогична реч на равнище „оцеляване“;
- основи на монологичната реч: кратко описание, кратко изказване, кратко разсъждение по изучени теми.

**2. Четене**

- гладко четене на глас;
- умения за проникване в структурата на микротекста и макротекста и връзките в тях като основа за по-нататъшно самостоятелно четене;

- четене наум, общо ориентиране в съдържанието, проследяване на темата, извличане на най-обща идея;
- начални умения за работа с речник

### 3. Аудиране

- възприемане на речта на учителя и на кратък текст, прочетен от учителя;
- начално аудиране на механична реч с или без нагледна опора.

### 4. Писане

- кратко описание и поздравление;
- начални умения за работа с речник.

За успешното реализиране на целите се използват следните методически принципи и подходи, които са актуални в съвременното чуждоезиково обучение:

**Комуникативна насоченост на целия процес на обучение.** Това предполага използването на руския език още в началния етап като средство за общуване и формиране на умения за съотнасяне на езиковите средства към определена ситуация. Единица на обучението са не думата и фразата, а **речевият акт**. Под овладяване на езика се има предвид формиране на комуникативна компетентия (формиране на способност и готовност за осъществяване на междуличностно и межкултурно общуване с носителите на езика в рамките на определените от програмата теми). Това става възможно чрез паралелното развитие на всичките компоненти на комуникативната компетентия.

Комуникативният подход е неразделно свързан с дейностния подход, тъй като комуникацията се осъществява по законите на дейността, а в учебния процес учениците се включват в различни дейности.

#### Личностно-ориентиран подход

Този подход предполага съобразяване с личността на детето през определен етап от неговото развитие. Прилагането му дава възможност на ученика да участва в реално общуване на чужд език чрез усвояване на учебно-комуникативни действия, като се отчитат жизнените му потребности, възможности и наклонности, а самият той става активен субект в учебния процес. Личностно-ориентираният подход благоприятства за създаване на оптимална обучаваща и възпитаваща среда. Всичко това става възможно чрез използване на съвременни личностно-ориентирани технологии, които са широко застъпени в учебника.

#### Когнитивен подход

Познаването на когнитивните закономерности в процеса на овладяването на чужд език и организацията на учебните действия в урока в съответствие с тези особености е важно условие за успешното изучаване на руски език като втори чужд. Използването на когнитивния подход предполага не натрупване на готови лингвистични знания, а създаване на условия, които да помогнат на ученика по самостоятелен път да открие знанието, което се ражда главно от потребността за общуване и себerealизация. Този процес се осъществява по естествен начин като в урока се създава среда, осигуряваща непринудени интеракции между учител – ученици, учител – ученик, ученик – ученик, по време на

които се овладяват познавателни стратегии (например, стратегии за селекция на езиков материал, стратегии за общуване в определени ситуации). Използването на когнитивния подход води до по-бързото овладяване на материала, като се съкращава времето за неговата автоматизация. Автоматизацията на навиците вече не е толкова обвързана с голямо количество тренировъчни упражнения, а е в пряка зависимост от правилната организация на учебните дейности.

### **Ролева организация на материала**

Този принцип предполага презентацията на езиковия материал да се осъществява чрез полилог, което дава възможности за личностноориентирано общуване и за развитие на речево поведение, стимулиращо възможността за включване на езиковите средства в реално общуване още от първите уроци.

### **Съзнателно-съпоставителен подход**

Дълго време битуваше мнението, че близостта между родния и изучавания език благоприятства положителния пренос на навици, а различията предизвикват интерференция. Практиката обаче показва, че и при изучаване на близкородствени езици също се проявява интерференция, която е един от основните източници на грешки и нейното преодоляване изисква не малко усилия. Затова в учебника авторите се стремят да разполагат системата на руския език в съзнанието на децата на самостоятелна основа, а руският език да се пресича колкото е възможно по-малко с родния. В учебника съзнателно се избягва родният език като средство за семантизация и обяснение на материала. По време на съвместната ни дейност наблюдавахме речта на учениците от интересувашата ни възраст, картотекирахме типичните грешки и това ни даде възможност да се ориентираме в степената на трудностите при овладяването на конкретен езиков материал и да направим опит за описание на междинния език на учениците, които изучават руски език от V клас. Това помогна на авторите при разработване на урочните единици да създадат стратегия на обучение, базирана на отчитане на типичните грешки и трудности при овладяване на руския език. Тази предварителна работа послужи за ориентир както при подбора на учебното съдържание, така и при неговата презентация във всеки урок с оглед неутрализиране на интерференцията и преодоляване на трудностите при овладяване на съответния езиков материал.

**Функционално-системният подход** към езиковите явления означава, че езиковите средства се подбират с оглед на речевата дейност, характерна за тази възраст (говорене, слушане, четене и писане), овладяват се в момент на използване на една от тези дейности, а закономерностите постепенно се систематизират в III концентър. При презентацията на езиковия материал водещо е схващането, че всеки път ученикът трябва да осъзнава защо се въвежда една или друга езикова форма (не просто за нейното научаване, а за изразяване на определена интенция).

Ще спрем своето внимание и върху текстовете в учебника. При подбора на текстовете авторите се ръководиха от виждането, че в текстовете трябва да звучат актуални, жизнени проблеми, които предизвикват у ученика желание да се изкаже, да спори, да изразява несъгласие, които да го заставят да решава различен тип речеви задачи. Авторите се придържат към мнението на методистите, които делят учебните текстове на въвеждащи и допълнителни. Първите служат за въвеждане и

затвърдяване на езиковия материал, а допълнителните – за развиване на техниката за четене и за прилагане на различни стратегии при работа върху текст. Авторите на системата избраха полилога като основен въвеждащ учебен текст. Чрез полилога се реализират някои от принципите, залегнали в системата „Друзья“, а именно принципът за ролевата организация на учебния материал и за личностно-ориентирано обучение. Използването на полилога дава възможност лексиката и граматиката, както и речевите модели да се презентират в реален контекст, емоционално украсена ситуация, което е предпоставка за бързото и трайното им запомняне и практическо приложение. В учебника са включени и отделни кратки монологични текстове, които имат различни функции: формиране на навици за четене, затвърдяване на лексикалния и граматичен материал, развиване на умения за монологична реч. Широко е застъпено използването на рими: стихотворения, гатанки, скороговорки, което също способства за усвояването на фонетико-интонационния, лексико-граматичния и културологичния материал.

Допълнителните текстове за четене са подбрани с оглед възрастта, интересите и възможността за приложение на разнообразни драматургични техники. Това са основно леко адаптирани текстове, различни по жанр, които съдържат интересна културологическа или личностно-значима информация. Чрез тези текстове продължава работата върху техниката на четене и интониране. Упражненията целят формиране на умения и навици за извличане на информация от текста, откриване на смисъла (разбирането), развитието на езиковата и контекстуалната догадка и на устната реч.

В отделните урочни единици се развиват следните компетентности:

1. Лингвистична (фонетична, лексикална, граматична)

2. Речева

3. Комуникативна

4. Интеркултурна

Речевата дейност се извършва:

– по образец;

– следва тренировка на речевите образци в близки, вариантни ситуации, с цел изграждане на речевата компетенция чрез повторение на фразите и моделите с различни задачи;

– усвоените речеви образци се пренасят в нови ситуации;

работата завършва със самостоятелно използване на речевите образци в реални ситуации от живота на ученика с цел формиране на комуникативна компетентност.

### **Структура на системата „Друзья“**

Системата включва: учебник, тетрадка за самостоятелна работа, методическо ръководство, аудиокасета.

### **Учебник**

Учебното съдържание е организирано в три концентра, като са използвани ситуативно-тематичният, концентричният и функционално-системният подход.

Тези подходи позволяват да се съчетаят стремежът към непринудено общуване, въвеждане на фрагменти от системата на езика и постепенно систематизиране на правилата.

### **I концентър**

Първият концентър включва 11 лексикални теми и 5 фонетични. При подбора на материала се отчита фактът, че основната мотивация за децата на този етап е смисленото общуване по теми, които реално ги интересуват. Концентърът е комплексен.

Целите са: *въвеждане в атмосферата на руския език в момент на неговото функциониране, формиране на лингвистична (главно фонетична и лексикална) компетенция, формиране на речева компетенция* (формиране на умения и навици за извършване на речеви дейности по дадените теми), *формиране на навици за аудирание и техника на четене*. Въвежда се и се усвоява лексиката по темите: „Новые друзья“, „Семья“, „Еда, напитки“, „Дом, квартира“, „Одежда“, „Знакомство“, „Школа и школьные принадлежности“, „Овощи и фрукты“, „Домашние и дикие животные“, „Части тела“, „Цвета“. Всички теми са обединени от общ сюжет и общи герои, които попадат в различни ситуации.

Усвояването на материала още от самото начало се осъществява чрез *речеви модели*, а презентацията се осъществява чрез *полилози*, които са записани на аудиокасета. По този начин учениците имат възможност още от първите уроци да слушат оригинална руска реч и да участват в смислено общуване.

Отчита се фактът, че на този етап репродуктивната реч изпреварва продуктивната. Използват се основно такива синтактични модели, които позволяват избягване употребата на различни падежни форми, като се усвояват конструкции от типа на „У меня есть“, „Мне нравится“, и т.н.

Паралелно се усвояват и някои формули от руския речеви етикет. Основно средство за семантизация е нагледността. Освен съществителни имена се въвеждат притежателни и въпросителни местоимения, прилагателни имена и спрежение на някои глаголи, числителни до 10.

Усвояването на руската фонетична система се осъществява по време на специални уроци с подчертан акцент върху различията между звуковете в руския и българския език. Упражненията са насочени към формиране на фонематичен слух и на произносителни навици.

Работи се и върху овладяване техниката на четенето. В тези уроци активно се включва римувана реч (стихотворения, скороговорки, гатанки). В I концентър се въвежда по-голямо количество материал, което дава възможност за усни форми на учебни действия, близки до реални жизнени ситуации, а също така и право на учителя за вариране съобразно конкретните условията за работа.

Концентърът завършва с общителен урок „*Мы молодцы!*“.

### **II концентър**

Във втория концентър се развиват паралелно и четирите вида речеви умения, като за всеки вид са предвидени съответни упражнения. Почти всяка урочна единица в този концентър включва полилог, който както вече беше споменато е избран от авторите на учебника като основен въвеждащ текст. Някои теми

се въвеждат и с помощта на монологични текстове. Разширяват се темите „Животные“, „Одежда“, „Школа“, „Числительные“. Допълнително се въвеждат темите „Профессии“, „Дни недели“, „Названия месяцев“, „Времена года“, „Кухня, посуда“, „Весенние цветы“.

Друг основен акцент в този концентър е усвояването на предложно-падежната система. Учениците усвояват връзката между значенията, въпросите и окончанията на лексична основа без да се въвежда все още понятието падеж. Граматиката се въвежда отново чрез готови структури, но през следващите етапи от урока чрез тях се реализират по-активно конкретни интенции, като учебните задачи остават скрити зад личностно-ориентираната информация.

Теоретичният материал се експонира на по-съзнателно равнище (представен е в рубрики в цветни подложки „Запомни „ и „Наблюдай“). В края на уроците задачите имат по-творчески характер и са насочени към формиране на комуникативна компетенция. Повечето от уроците в този концентър имат еднаква структура, към която учениците бързо привикват. Продължава работата върху развиване техниката на четенето, въвеждат се и някои стратегии за работа с текст, по-широко е застъпен и интеркултурният подход (включва се информация за А.С.Пушкин и откъси от неговите приказки, включва се също така и информация за Москва). В този и следващия концентър социокултурната информация е експонирана ярко върху специални страници. Концентърът завършва с обобщителен урок „Все- все, все на свете нужны...“.

### III концентър

Като се отчита фактът, че децата от V клас, които изучават руски език като втори чужд, особено към края на годината овладяват езика на по-осмислено равнище, мисленето им е по-абстрактно, по-добре са развити механизмите за анализ и обобщение, в този концентър активно се работи върху въвеждането и усвояването на правила.

В уроците „Живое и неживое“ и „Друзья спешат на помощь“ се въвеждат понятията род, одушевеност/неодушевеност, по-целенасочено се работи върху съгласуването на притежателните местоимения и прилагателните със съществителните имена. В урока „Приключения серого кота“ се въвеждат понятията склонение и падеж, като вече се следва не ситуативният принцип, а падежите се въвеждат в последователността, възприета в лингвистиката.

Идеята на авторите е в края на концентъра децата сами да сглобят чрез метода на пъзела дъга на падежите. За целта още в този урок падежите са експонирани в цветни подложки, като всеки падеж съответства на определен цвят от дъгата. В уроците „Самый главный падеж“, „Беспокойный падеж“, „Щедрый падеж“, „Уважительный падеж“, „Я художник и творец“ и „Всегда с предлогами дружу“ по непринуден начин, чрез ярки стихчета, в които е включена необходимата информация се обобщават въпросите, значенията и окончанията на всеки падеж. Упражненията в тези уроци са разнообразни, чрез тях се формират различни компетенции. Всеки урок съдържа във финалната си част упражнения за развиване на свързана монологична реч (учениците продуцират свързани монологични изказвания с помощта на въпроси). Уроците по падежи-



та завършват с рефлексия, чрез която се цели обобщаване на знанията и развиване способността за анализ и самооценка.

Текстовете в този концентър са леко адаптирани, в основата си съдържат ярък, интересен за децата сюжет: „Снегурочка“, „Матрешка“, „Как Незнайка был художником“ и „Как мы поздравляли папу“. Работата върху тези текстове представлява принципиално нов етап в усвояването на езика. Усъвършенстват се техниките за четене.

Чрез предтекстовите задачи се въвежда социокултурна информация и се облекчава разбирането. Развиват се различни стратегии при възприемане на писмен текст, като основният акцент е формиране на умения за извличане на информация от текста. Работи се върху различните видове четене, развиване на езиковата и контекстуална догадки, върху проверка на разбирането и развиване на умения за сравняване на два текста, развиване на умения за съотнасяне на картини с информация от текста.

Концентърът завършва отново с експониране на темата за приятелството.

**Тетрадката за самостоятелна работа** е предназначена за упражняване и затвърдяване на преподадения лексически и граматичен материал. Задачите в нея включват разнообразни занимателни дейности: рисуване, решаване на кръстословици, игри и др. Широко са приложени интерактивните методи – различни видове кластери, сравнителна диаграма, пъзели.

След обобщителните уроци в тетрадката се предлага попълване на „Моя персонална страничка“. Този вид работа спомага за развиване на писмената реч и за обобщаване на различните навици на по-творческо равнище.

**Методическото ръководство** включва:

- концепция за системата „Друзья“;
- разработка на отделните уроци ;
- приложение (варианти на контролни работи);
- песни и текстове за аудиране;
- лексически минимум;
- примерно годишно разпределение.

**Аудиокасетата** включва запис на текстове, стихотворения и песни.

При разработването на първия учебник от системата „Друзья“ авторският колектив се стремеше към съчетаване на положителния български опит в областта на изучаването на руския език със съвременните тенденции в областта на чуждоезиковото обучение. Смятаме, че учебникът е комуникативно ориентиран и съдържа основните характеристики на съвременен учебник по чужд език.

## ЛИТЕРАТУРА

Минчева Н. Ръководство за изследване на детето – I част. С., 2000

**НАУЧНИ ТРУДОВЕ**  
**том 43, кн. 1, сб. А, 2005**

*Филология*

*Печат и подвързия: УИ „Паисий Хилендарски“*

**ISSN 0861-0029**